

**JOHN LOCKE VE JOHN RAWLS
LİBERALİZMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Mehmet EVREN

**Doktora Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Osman ELMALI
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Mehmet EVREN

**JOHN LOCKE VE JOHN RAWLS LİBERALİZMİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Osman ELMALI**

ERZURUM-2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

24/07/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "John Locke ve John Rawls Liberalizminin Karşılaştırılması " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24/07/2015

Mehmet Evren

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Osman ELMALI danışmanlığında, Mehmet EVREN tarafından hazırlanan bu çalışma 24 / 07 / 2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman ELMALI

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Naci İSPİR

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Zübeyir OVACIK

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 24 / 07 / 2015

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALARIN DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. LİBERALİZM	3
II. LİBERALİZMİN TEMEL UNSURLARI.....	6
III. KLASİK LİBERALİZM.....	7
IV. SOSYAL LİBERALİZM.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN SİYASAL LİBERALİZM ANLAYIŞI

1.1. JOHN LOCKE'UN KISACA HAYATI VE ESERLERİ.....	14
1.2. DOĞA DURUMU VE DOĞA YASASI	17
1.3. MÜLKİYET.....	22
1.4. TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE DEVLET ANLAYIŞI.....	28
1.5. KUVVETLER AYRILIĞI.....	33
1.6. HOŞGÖRÜ, CİNSİYET, SINIF VE YURTTAŞLIK	34
1.6.1. Hoşgörü.....	34
1.6.2. Cinsiyet, Sınıf ve Yurttaşlık.....	38
1.7. HALKIN YÖNETİME DİRENME HAKKI VE YÖNETİMİN ÇÖZÜLMESİ.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN RAWLS'UN SİYASAL LİBERALİZM ANLAYIŞI

2.1. JOHN RAWLS'UN KISACA HAYATI VE ESERLERİ.....	49
2.2. TOPLUMSAL SÖZLEŞME.....	51
2.3. HAKKANİYET OLARAK ADALET	53
2.3.1. Başlangıç Durumu ve Bilgisizlik Peçesi.....	56
2.3.2. Özgürlük	59
2.3.3. Fark İlkesi ve Eşit Fırsat İlkesi	61
2.4. YENİDEN DAĞITIM VE MÜLKİYET	62

2.5. ORTAK AKIL VE ÖRTÜŞEN GÖRÜŞ BİRLİĞİ.....	66
2.6. DEVLET	70
2.7. KAMUSAL AKIL VE DİN	72
2.8. HOŞGÖRÜ, AİLE VE KADIN HAKLARI.....	77
2.8.1. Hoşgörü.....	77
2.8.2. Aile ve Kadın Hakları.....	78
2.9. SİVİL İTAATSİZLİK.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE VE JOHN RAWLS LİBERALİZM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMASI

3.1. ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN.....	85
3.2. MÜLKİYET ANLAYIŞLARI AÇISINDAN	87
3.3. TOPLUM SÖZLEŞMESİ ANLAYIŞLARI AÇISINDAN.....	91
3.4. DEVLET ANLAYIŞLARI AÇISINDAN	93
3.5. HOŞGÖRÜ VE DİN ANLAYIŞLARI AÇISINDAN.....	95
3.6. AİLE, CİNSİYET, SINIF VE YURTTAŞLIK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN	98
3.7. DİRENME HAKKI VE SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN	101
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖZET**DOKTORA TEZİ****JOHN LOCKE VE JOHN RAWLS'UN LIBERALİZMİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI****Mehmet EVREN****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman ELMALI****2015, 114 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Osman ELMALI****Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****Prof. Dr. Naci İSPİR****Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM****Yrd. Doç. Dr. Zübeyir OVACIK**

İnsanların toplu halde yaşadığı her yer ve zamanda, insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemek, ortaya çıkan problemleri çözmek ya da ortaya hiç problem çıkmamasını sağlayabilmek için, siyaset ile ilgili düşünce ve uygulamalar olarak nitelenebilecek siyaset felsefesinin var olageldiği görülmektedir. Siyaset felsefesi, insanın toplumla ve siyasi iktidarla nasıl bir ilişki kurması gerektiği yönünde çözümlerin arandığı bir alandır. Çalışmamızın amacı, siyaset felsefesinin konusu olan liberalizmin, zamanla içerisinde yaşanan ayrıma ilişkin bir değerlendirme yapmak ve seçmiş olduğumuz düşünürleri de dikkate alarak, onların liberalizm (klasik ve sosyal liberalizm) anlayışlarını karşılaştırmaktır.

Çalışmamızın giriş bölümünde siyaset felsefesi, liberalizm, liberalizmin temel öğeleri, klasik liberalizm ve sosyal liberalizminden bahsedilmiştir. Birinci bölümünde John Locke'un kısaca hayatına değinilmiş ve temsilcisi olduğu klasik liberalizmin öğelerine yer verilmiştir. Daha sonrasında John Rawls'un hayatı ve liberalizm anlayışı değerlendirilmiştir ve onun savunmuş olduğu sosyal liberalizmi oluşturan unsurlar açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde de liberalizmin kurucusu olarak görülen John Locke ile çağımızın en önemli isimlerinden biri olan John Rawls'un liberalizm anlayışları karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda düşünürlerin siyasal liberalizmlerinin; doğa durumu, doğa yasası, başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi, özgürlük, eşitlik, hakkaniyet olarak adalet, birey, mülkiyet, devlet, sivil itaatsizlik, direnme hakkı, kadın-erkek eşitliği, hoşgörü, kamusal akıl ve din, vatandaşlık hakkı ve sözleşme gibi unsurları nasıl değerlendirdiklerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Özgürlük, Eşitlik, Bilgisizlik Peçesi, Mülkiyet, Toplum Sözleşmesi, Devlet, Hoşgörü, Kamusal Akıl ve Din, Yurttaşlık, Direnme Hakkı, Sivil İtaatsizlik

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****COMPARISON OF LIBERALISM JOHN LOCKE AND JOHN RAWLS****Mehmet EVREN****Advisor: Prof. Dr. Osman ELMALI****2015, Page: 114****Jüri: Prof. Dr. Osman ELMALI****Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN****Prof. Dr. Naci İSPİR****Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM****Assist. Prof. Dr. Zübeyir OVACIK**

It has been observed that political philosophy, which can be described as ideas and activities related to the politics to regulate relationships between people, to solve the problems or to prevent any further problems, has existed wherever and whenever people live together. The political philosophy is the grounds for seeking solutions on how man should form relations with the society and political power. The aim of this study is to compare John Locke's and John Rawls' senses of liberalism, which is a branch of the political philosophy, by keeping in mind the periods they lived.

In the introduction part, the political philosophy, liberalism, classical liberalism, social liberalism and the general principles of liberalism are touched. The first chapter deals with John Locke's biography and the classical liberalism he represents. Then, the life of John Rawls and his sense of liberalism are evaluated, and his defence of the principles of social liberalism are explained. In the conclusion part, the sense of liberalism of John Locke, who is accepted as the founder of liberalism, and the sense of liberalism of John Rawls, who is one of the most important theorists today, are compared. In this sense, it is emphasized how these theorists evaluate the elements such as nature state, nature law, freedom, equality, initial state, equality of woman and man, tolerance, veil of ignorance, public religion and logic, civil right, justice as fairness, individuals, property, state, civil disobedience, right of resistance, and agreement.

Keywords: Liberalism, Freedom, Justice, Equality, Veil of Ignorance, Property, Public Agreement, State, Tolerance, Public Religion and Logic, Citizenship, Right of Resistance, Civil Disobedience

KISALTMALARIN DİZİNİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
ss.	: Sayfa
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Osman ELMALI yönetiminde bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Çalışmamızın konusunu, John Locke'un yaşadığı dönemdeki toplumsal ve siyasal problemlerin çözümüne yönelik yazmış olduğu eserleri teşkil etmektedir. Locke bu eserlerde bireyin negatif özgürlüğünü savunmuştur. Locke temelde eşit ve özgür olarak dünyaya gelen insanların "hayat, özgürlük ve mülkiyet" haklarını teminat altına alan, sınırları belirlenmiş bir devlet anlayışını benimsemiştir. Öte yandan John Rawls savunduğu sosyal liberalizm anlayışı ile toplumda tarih boyunca süregelen sorunlara daha kapsayıcı ve kalıcı bir çözüm üretmek istemiştir. O, bu doğrultuda pozitif özgürlük ve devletin müdahil olduğu alanların toplumda dezavantajlı konumda bulunanların lehine genişletilebileceği bir sistemi önermektedir. Böylelikle Rawls, faydaya dayalı adalet anlayışından ziyade haklara dayalı bir adalet anlayışının benimsendiği bir liberalizm anlayışını savunmaktadır.

Bu karşılaştırmada, Locke, temelde inançlara karşı yönetimin tutumunun nasıl olması gerektiğine dair yazdığı "Epistola de Tolerantia" (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup) (1689) ve yaşadığı dönemdeki siyasi çalkantılara tepki niteliğinde olan "Two Treatises of Government" (Yönetim Üzerine İki İnceleme) (1690) isimli ana eserleri temel alınmıştır. Öte yandan Rawls'un yeniden dağıtım modelini savunduğu "A Theory of Justice" (Bir Adalet Teorisi) (1971), eseri önemlidir. Bu eserde eksik gördüğü noktaları tamamlamak ve bu eserdeki savunduğu düşüncelerine yöneltilen eleştirileri cevaplamak için yazdığı "Political Liberalism" (Siyasal Liberalizm) (1993) diğer eseridir. Rawls her iki eserinde de savunduğu kapalı toplum modelinden vazgeçtiği ve uluslararası ilişkiler düzeyinde ilişkilerin konu edildiği eseri "The Law of Peoples and Idea of Public Reason Revisted" (Hakların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması) (1999) değerlendirmelerimizde temel oluşturmuştur.

Çalışmama değerli zamanlarını ayıran bilgisi ve tecrübeleriyle katkıda bulunan hoşgörü ve sabrı dolayısıyla çalışmamın gerçekleşmesinde büyük emeği olan danışman hocam sayın Prof. Dr. Osman ELMALI'ya ve tez'e başladığım günden bitirdiğim güne kadar değerli görüşleriyle yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Ömer ÖZDEN'e teşekkürlerimi arz ederim.

Erzurum-2015

Mehmet EVREN

GİRİŞ

İngilizce karşılığı ‘politics’ olan ‘siyaset’ sözcüğü Antik Yunan’da şehir anlamına gelen ‘polis’ kelimesinden türemiştir. Antik Yunan’da ‘polis’ denilen şehir devletleri vatandaşların şehir işlerine duyarlı olduğu ve aktif katılımın sağlandığı bir modeldir. Bu, gerçek demokrasinin olmadığı bir model olup; vatandaştan kastedilen de oy kullanabilen imtiyazlı bir zümredir.¹ Ancak bu modelde “insanın toplumla ve politik otoriteyle nasıl bir ilişki içinde olması”² gerektiğine dair çözümler de aranmaktadır. Dolayısıyla insanların toplu halde yaşadığı her yer ve zamanda insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemek ya da ortaya çıkan problemleri çözmek ya da ortaya hiç problem çıkmamasını sağlayabilmek için siyaset ile ilgili düşünce ve uygulamalar olarak nitelenebilecek siyaset felsefesinin var olageldiğini de gözlemlemekteyiz.

Ancak siyaset felsefesi, toplumsal ve siyasal problemlere çözüm üretmede yalnız değildir. Çünkü siyaset felsefesinin; siyaset bilimi, siyasî düşünce ve siyasal teoloji gibi diğer disiplinlerle toplumsal problemlere çözüm üretme noktasında yolunun kesiştiğini görmekteyiz. Bu da siyaset felsefesinin bu disiplinlerle (özellikle siyaset bilimiyle) işbirliği yapmasını zorunlu kılmaktadır. Siyaset felsefesinin bu disiplinlerle işbirliği yapması, onlarla aynı yöntemi paylaştığı anlamına gelmemektedir. Bu yüzden siyaset felsefesinin diğer siyaset disiplinleriyle arasındaki ilişkiye değinmemiz yerinde olacaktır.

Toplumla ilgili bilimlerin en eskisi sayılan siyaset, genel ve geniş anlamıyla insanların ve toplumun yönetimi olarak kabul edilmektedir.³ Siyaset bilimi, özellikle doğa bilimlerinin yaptığı betimleme ve açıklamayı kendine rehber edinmiştir. Öte yandan toplumsal ve siyasal hayatla ilgili problemlere çözüm arayan fikrî bir form olan siyaset felsefesi, siyaset biliminin kendine rehber edindiği doğa bilimi anlayışını kabul etmez. Çünkü siyaset biliminin doğa bilimleri gibi ampirik ve deneysel olma iddiası, siyaset felsefesinde yoktur. O sadece siyasal şeylerle ilgili verili durumlarla yetinmeyip, siyasal şeylerin doğası ve iyi siyasal düzeni bilme teşebbüsü iddiasındadır. Bunu rasyonalite süzgecinden geçirerek başaracağına inanmaktadır.⁴

¹ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, (5. Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2012, 13.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe*, (2. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, 351.

³ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (28. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, 22.

⁴ Neşet Toku, *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2012, 9,11.

Siyaset felsefesi birbirinin yerine kullanılmasına rağmen siyasî düşünceden de farklıdır. Çünkü siyaset felsefesi bir siyasî düşünce olmasına karşın, siyasî düşünce ise bir siyaset felsefesi değildir. Temel ayrım noktası şudur: Siyasî düşünce, siyasete yönelik olan tutum ve bilgi ayırımına kayıtsız kalırken, siyaset felsefesi kayıtsız kalmak bir tarafa, tutumun yerine bilgiyi geçirmeyi amaçlamaktadır. Gerçekte bu, felsefe düzeyine varmamış siyasal düşünceyi kanı düzeyinden bilgi düzeyine geçirmektir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için rasyonel bilgiye yükselme girişimi olarak da ifade edilir.⁵ Dolayısıyla siyaset felsefesi mit veya siyasal şeylere dair siyasî düşüncenin, sınıksız yapılmış bir inancın, tutumun veya bir mitin açıklaması ile de yetinmez.⁶

Siyaset felsefesi, siyasî teolojiden de kaynak noktasında ayrılmaktadır. Siyasî teoloji, araştırmaksızın, diğer bir ifadeyle araştırmaya gereksinim duymaksızın doğruluğu peşinen kabul edilen kutsala dayandırılarak temellendirilen siyasî düşünce iken siyaset felsefesi, kendisini rasyonelitenin alanıyla sınırlandırmaktadır. Böylelikle peşinen kabulün söz konusu olmaması, kutsalı yok saymak adına girilmiş bir faaliyet değildir. Sadece onların kaynak itibarıyla insanın bir ürünü olmadığı ve felsefenin de hem genel, hem de disiplinleri itibarıyla eleştiri ve aklı yegâne ölçü aldığı gerçeğine dayanmaktadır.⁷

Siyaset felsefesinin siyaset bilimi, siyasal teoloji ve siyasî düşünce ile arasındaki farklılıklara değindikten sonra diyebiliriz ki Leo Strauss (1899-1973)'un da ifade ettiği gibi, Atina'da zuhur ettiği andan itibaren, siyaset felsefesinin anlamı hep açık olmuştur. Her siyasi eylem ya muhafaza etmeyi ya da değiştirmeyi amaçlamıştır. Muhafaza etmeyi isterken daha kötüye doğru bir değişimi engellemek; değiştirmeden kasıt ise daha iyi bir gidişe rehberlik etmektir.⁸ Bununla birlikte siyaset felsefesi, toplumsal ve siyasal hayatın nasıl olması gerektiğine dair sorunlara rasyonel merkezli bir çözüm üretmektir.⁹

Son olarak, siyaset felsefesinin amacı; devlet, birey, haklar, adalet ve cemaat gibi kavramların nasıl anlaşılmalı gerektği üzerine ciddi tartışmalara meydan vermekle

⁵ M. Hanifi Macit, *John Rawls'un Liberalizminin Yeniden İnşası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, 2.

⁶ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?* (Çev.: Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, 35-36.

⁷ Neşet Tok, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yayınları, Ankara 2003, 3.

⁸ Strauss, 32.

⁹ Hüsamettin Erdem, *Felsefeye Giriş*, Hü-Er Yayıncılık, Konya 2013, 169.

birlikte; muhafazakârlık, sosyalizm, liberalizm, faşizm ve anarşizm* gibi ideolojilere çok yönlü bir bakış açısı kazandırmaktır.¹⁰ Siyaset felsefesinin bir konusu olan liberalizm, bireyi merkeze alan ve bireye çok yönlü bir bakış açısı kazandırmayı hedefleyen bir ideoloji olarak görülmektedir.

I. LİBERALİZM

Liberalizmin kelime kökeni Latince ‘liberalis’ kelimesi olup cömert, soylu ve özgürlükçü kişi manasına gelmektedir. Fakat modern kullanımında liberalizm bu üç anlamından sadece özgürlükçülük prensibine bağlı kalabilmiştir. Liberal kelimesinin bir siyasal harekete adını verebilmesi 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Liberalizm ilk defa İspanya’da kendilerini ‘liberales’ olarak isimlendiren mutlakiyet karşıtı bir grubun monarşiyi devirmesi ve anayasal bir rejim kurmasıyla birlikte siyasal bir ideolojiyi tanımlamak için kullanılmıştır.¹¹ Daha sonra bu kavramın İngilizceye geçtiği bilinmektedir. Liberalizm kelimesi, İngiltere’nin milli olmayan politikaları ifade etmek amacıyla kötüleyici ve suçlayıcı anlamda kullanılmasına karşın, daha sonraki yıllarda İspanyollar liberal sıfatını İngiltere menşeli politikaları ifade etmek için kullanacaklardır. Öyle ki İspanyollar Lockecu anayasal monarşiyi ve parlamenter yönetim ilkelerini savunan milletvekillerini liberales olarak adlandıracaklardır.¹²

Liberalizmin tarihsel kökenlerine bakıldığında ise kaynağını Epikürcülük’ten alındığı söylenebilir. Çünkü Epikürcülük maddi ve manevi temeller üzerinde yükselen

* **Muhafazakârlık;** siyasal gelişmeler ve reform talepleri yüzünden kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalan değerlerin ve kurumların korunmasıdır. Bkz. Ömür Birler, “Muhafazakârlık”, (Haz.), (Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, (ss. 315-328), (4. Baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2014, 315.

Sosyalizm; özel mülkiyeti kaldırarak onu toplumun emrine vermektir. Bkz. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (11. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara 2011, 360.

Liberalizm; herkese duyunc, inanç, düşünce özgürlüğü tanınmasının gerekli olduğunu savunan, özgür düşünüşe bağlı dünya görüşü. Bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara 1984, 59-60.

Faşizm; özellikle “1. Dünya savaşı sonrasında toplumsal ve ekonomik krizlerin sonucu olan milliyetçi ve otoriter politik harekete, saldırgan bir ulusçuluğu, tutkulu bir demokrasi karşıtlığıyla birleştiren ve üstün güçleri olan bir liderle seçkin bir grubun yönetiminde isteyen siyasî yönetim modeli.” Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2000, 358.

Anarşizm; bütün devletlerin aslı olarak gayri adil olduğu ve bir devleti olmadan yaşamının arzuya şayan ve gerçekleştirilebilir olduğu inancı. Bkz. Jason Brennan, *Liberteryenizm*, (Çev.: Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara 2015, 267.

¹⁰ Nevzat Can, *Siyaset Felsefesi Problemleri*, Elis Yayınları, Ankara 2005, 9-10.

¹¹ Ömür Birler, “Liberalizm”, (Haz.), (Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (ss. 299-313), (4. Baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2014. 299.

¹² Atilla Yayla, *Liberalizm*, (6. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2011, 23.

bir felsefi anlayıştır. Bu felsefe, insanı ‘acıdan kaçan hazzıya yönelen bir varlık’ olarak tanımlamaktadır.¹³ Bu yaklaşım beraberinde bireysel hazzı ön planda tutan ve bireyi sistemin merkezine yerleştiren, liberalizm ideolojisinin de inşası anlamına gelmektedir.

Bu doğrultuda liberalizmin tarihi ile yönetimin yetkilerinin sınırlandırılmasının, yani egemen güce karşı fermanlar, imtiyazlar, beratlar, kurumlar, temsil biçimleri vb. yollarla bireysel hakların genişletilmesinin ve teminat altına alınmasının tarihi, işbirliği yaparcasına el ele gitmiştir. Örneğin Magna Carta’da * (1215) bazı liberal düşüncelerin ifade edildiğini görebiliriz.¹⁴ Bunlar bireyin lehine olan kayda değer gelişmelerdir.

Elbette bu gelişmeler yani bireyin lehine yönetimin yetkilerinin sınırlandırılması sürekli ivme kazanarak meydana gelmiş değildir. Örneğin 17.yüzyılda Batı Avrupa’da yaşanan olaylar sonucunda mutlakiyetçi monarşiler, ortaçağ boyunca devam etmiş olan dağınık ve adem-i merkezîyetçi feodal düzenin yerini almıştır. Fakat güç kazanan mutlakiyetçi rejimler, feodal üretim modelinin temelini oluşturan ekonomi dışı şiddete dayanan sömürüyü değiştirmemiştir. Sadece varolan şiddetin kaynağını merkezîleştirerek her türlü yetkiyi krala vermiştir. Bundan dolayı da mutlakiyetçi rejimler, Fransa Kralı XIV. Luis’nin ifade ettiği gibi; “L’etat c’est moi” (Devlet Benim) noktasına gelmiştir. Aynı zamanda merkezîleşen mutlakçı monarşi kiliseyi kontrol eden ve papalık kurumunu sınırlayan bir yapıya bürünmüştür ve öyle bir zaman gelmiştir ki, mutlakiyetçi yapının ve kilisenin dini kurumlarıyla toplumlar üzerinde ilahi bir ahlak öğretisi temelinde kurdukları baskı kabul edilemez olmuştur. Bu yüzden tıpkı siyasal ve toplumsal yasalarını akıl yoluyla keşfedilmesi gibi, ahlaki kanunlar da akıl aracılığıyla

¹³ Osman Elmalı, Ömer Özden, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, (2. Baskı) Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2012, 187.

* **Magna Carta**: “1154’te tahta geçen II. Henry, yönetim reformu gerçekleştirerek krallığın bütün ülke topraklarında hâkimiyetini sağladı. 1189’da II. Henry’nin ölümü üzerine tahta I. Richard (Arslan Yürekli) geçti. On yıllık saltanatı dönemine damgasını vuran Haçlı savaşları yüzünden Richard ülkesinde ancak altı ay kadar kalabildi. Bu dönemde İngiltere Richard’ın yetki verdiği bir kurul tarafından yönetildi. Richard’ın Fransa’da savaşırken ölmesinin ardından yerine oğlu John geçti (1199). Kral John, Canterbury başpiskoposluğunun tayini meselesinde papa ile anlaşmazlığa düşünce Papa III. Innocent John’u aforoz etti. Ancak John, bir süre sonra ülke içinde kendisine karşı bir ayaklanma söz konusu olunca tahtını korumak için papanın arzularını kabul ettiğini bildirerek destek istedi. Bu sırada John’a karşı harekete geçen bazı lordlar ve piskoposlar, kendi feodal haklarını garanti altına alan bir belge hazırlayarak John’u sıkıştırdılar. Nitekim kral, 15 Haziran 1215’te Magna Carta olarak tarihe geçen bu belgeyi imzalamak zorunda kaldı. Fakat çok kısa bir müddet sonra tarafların bu sözleşmeyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmemesi üzerine İngiltere’de uzun süren bir kargaşa ve iç savaşlar dönemi başladı.” Bkz. Azmi Özcan, *İslam Ansiklopedisi*, cilt:22, sayfa:297. <http://www.islamansiklopedisi.info/>

¹⁴ Fatmagül Berktaş, “Liberalizm”, H. Birsan Örs (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (ss. 47-114) (6. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, 53.

bilinebileceği tartışılmaya başlanmıştır.¹⁵ Bunların yaşanmasında mutlakiyetçi yönetimler kadar din savaşların da rolü bulunmaktadır.

1562-1598 yılları arasında Huguenotlarla Katolikler arasındaki Fransız Din Savaşları'nda milyonlarca kişi ölmüş ve özellikle Otuz Yıl Savaşları, Almanya diye adlandırılan bölgede nüfusu 21 milyondan 13,5 milyona kadar düşürmüştü. Bu yüzyılın sonuna gelindiğinde insanlar kan banyosunda tükenmişti. Anlaşılan o ki insanların ruhunu kurtarmak savaş ile mümkün olmayacaktı. Bu nedenle toplumların farklı görüş açılarını ve hayat biçimlerini tolere etmek gerekecekti.¹⁶ Yaşanan bu gelişmeler din savaşlarına bir reaksiyon olan, bireyi merkeze alan liberalizmin önem kazanmasını sağlamıştır.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi siyasal ve toplumsal yasaların akıl yoluyla belirleneceği, benzer şekilde ahlaki kanunların da akıl aracılığıyla bilinebileceği kanaatini doğurmuştur. Bu yüzden Locke (1632-1704), insan türünün bütün üyelerinin ahlak, yetenek ve akıl sahibi varlıklar olduğunu ifade etmekteydi. Hatta Locke doğa yasasının herkesi eşit ölçüde kapsadığını ve böylelikle insanların temel ahlaki eşitliğini güvence altına aldığını ileri sürüyordu.¹⁷ Yani insanların doğuştan eşit olduğunu ifade eden Locke, bu düşüncesini de Tanrı'nın insanları eşit yarattığına inandığı için savunmaktadır. Bu konuyu ileride, Locke'un eşitlik ve özgürlük anlayışı bölümünde tekrar ele alacağız.

Son olarak John Locke'un düşüncelerinin meyve vereceği gelişmeler Amerikan Bağımsızlık İlanı ile Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız Haklar Bildirgeleri (1789) olacaktır. Bu büyük siyasal metinlerle somutlaşacak olan liberalizm, 19. yüzyılda Avrupa kültürünün etkisiyle bütün dünyada gerçekleşeceğini temenni eden ülkelerin de oluşmasına etki edecektir. Bunlar, sivil özgürlükler adı altında düşünce, yazma ve konuşma, dernek kurma özgürlüğü, mal güvenliği ve siyasal kurumların bilgili bir kamuoyu tarafından denetlenmesi ülkeleridir.¹⁸ Liberalizmin kelime kökeni

¹⁵ Birler, "Liberalizm", 300-301.

¹⁶ Jason Brennan, *Liberteryenizm*, (Çev.: Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara 2015, 51.

¹⁷ Leon P. Baradat, *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*, (Çev.: Abdurrahman Aydın), Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, 95.

¹⁸ George Sabine, *Yakın Siyasal Düşünceler Tarihi*, (4. Basım), (Çev.: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul 2000, 71.

ve kaynağına kısaca değindikten sonra liberalizmin ilkelerinin ne olduğunu değerlendirmeye geçebiliriz.

II. LİBERALİZMİN TEMEL UNSURLARI

Liberalizmin temel unsurlarının ilki olan bireycilik, her türlü kolektif oluşuma, anlayışa ya da sosyal gruba karşı bireyin üstünlüğünün savunulduğu ana ilkedir. İkinci ilke özgürlüktür. Öyle ki bu ilke eşitlik, otorite ve adaletten önce gelir. Üçüncüsü akıl ilkesidir. Bireylerin kendi çıkarları çerçevesinde hareket edeceklerine dair bir varsayım ile ilişkilidir ve liberalizmin dünyanın rasyonel bir yapıda olduğunu savunduğu ilkedir. Dördüncüsü eşitliktir. Liberalizm eşit olarak dünyaya gelen bireylerin, gerek hukuk karşısında gerekse siyasi haklara sahip olma anlamında eşit olduğunu vurgulamaktadır. Fakat bu eşitlik liberalizm açısından, mutlak eşitlik değil, fırsat eşitliğidir.¹⁹ Beşinci ilke mevcut tüm fikir ya da düşüncelerin özgür bir şekilde dile getirilmesine ve savunulmasına olanak sağlayan hoşgörü ilkesidir. Bu ilkenin hem bireyleri özgürleştirdiği, hem de sosyal zenginleşmenin garantisi olduğuna inanılır. Öyle ki hoşgörü ilkesinin uzantısı olan plüralizmin (çoğulculuk) ahlaki kültürel ve siyasi çeşitlilik bakımından olumlu ve sağlıklı olduğuna, bütün inançların, fikirlerin serbest piyasasında test edilmesini sağlayarak tartışmayı ve entelektüel gelişmeyi desteklediği düşünülür.²⁰ Altıncı ilke rıza ilkesidir. Otorite ve sosyal ilişkiler bu ilkeye dayandırılmalıdır. Bu ilke sayesinde, temsiliyet ve demokrasi güç kazanır. Yedinci ilke, bireylerin gönüllü olarak dâhil oldukları ve kendi öz çıkarlarını izlemeyi amaçlayan sözleşmelerin neticesinde ortaya çıkacak olan “sınırlı yönetim” ilkesidir. Devletin gerekliliği toplumsal hayatta ihtiyaç duyulan istikrardır. Bu istikrar, yönetim gücünün bölünmesiyle çeşitli yönetim kurumları arasında bir denge ve kontrol yaratabilir. Devletle birey arasındaki ilişkileri tanımlayan bir haklar beyannamesi içeren sekizinci ilke “yazılı” bir anayasacılıktır.²¹ Liberalizmin ilkelerini toplu halde yazarsak bunlar; bireycilik, özgürlük, akıl, eşitlik, hoşgörü, rıza, anayasacılık ve sınırlı devlet modelidir.

Liberalizmin bu temel ilkeleri dikkate alınarak pek çok tanım yapılmıştır. Esat Çam’a göre liberalizm; bireylerin toplum içindeki üstünlüğüne inanarak kişi hak ve

¹⁹ Yıldırım Torun, *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, Orion Kitabevi, Ankara 2011, 257-258.

²⁰ Andrew Heywood, *Siyaset*, (8. Baskı), (Çev.: Bekir. Berat. Özipek vd.), Adres Yayınları, Ankara 2013, 73.

²¹ Heywood, 73.

özgürlüklerini savunan çoğulcu demokrasi ve iktisadi özgürlükler lehinde olan bir yönetim biçimidir.²² Sabine’e göre “liberalizm”, dar anlamda tutuculukla sosyalizm arasında ortak bir siyasal kanaati, düzeltmeye elverişli ancak radikalizme karşı olan bir tavrı anlatırken, geniş manada ise komünizm ve faşizme karşı olan yaygın kanaate göre ise “demokrasi” diye adlandırılan şeye denk anlamda kullanılan bir siyasal doktrindir.²³

Atilla Yayla ise liberalizmi “özgürlüğü bireysel ve toplumsal hayatın en temel değeri olarak kabul eden ve özgürlüğe uygun siyasi, hukukî ve iktisadî yapılanmaları savunan fikirler demeti veya esnek tamamlanmamış bir ideoloji”²⁴ olarak görmektedir. Öte yandan Esat Çam’ın ifade ettiği gibi; liberalizmin temel değerleri zaman içinde değişen ve gelişen koşullara göre evrilmektedir.²⁵

Bu evrilme sonucunda Maurice Cranston’ın söylediği gibi liberalizmi iki ana başlıkta değerlendirilebilir. Cranston, biri kaynağını Locke’tan alan klasik liberalizm ve diğeri kaynağını J.J. Rousseau’dan (1712- 1778) alan etatist liberalizm olmak üzere liberalizmi ikiye ayırmaktadır. Lockecu liberalizm, en güzel örneğini 1688 İngiliz Devrimi’nden beri devam eden İngiliz siyasal sistemindeki uygulamalarda gösterirken, J.J. Rousseaucu etatist liberalizm ise pozitif özgürlük anlayışına dayanan, İngiliz siyasi düşünce tarihinde en güçlü ifadesini T. H. Green’de (1836-1882) bulacak olan öğretilerdir. Green, özgürlüğün “yönetilmemek”, “müdahale edilmemek” anlamına gelmediğini söylemektedir. Bu anlayış Locke ve ardılları gibi devleti minimize etmemekte, aksine onu yeniden şekillendirmektedir. Lockecu liberalizm, devletten özgürlük iken etatist liberalizm özgürlüğün ancak devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir.²⁶

Sonuç olarak Maurice Cranston’ın yapmış olduğu bu ayrımı ve seçtiğimiz filozofları dikkate alarak; liberalizmi iki ana başlıkta değerlendireceğiz.

III. KLASİK LİBERALİZM

John Locke’un öncüsü olduğu liberalizmin tarihini Magna Carta’da (1215) ifade edilen düşüncelere kadar götürebileceğimizi söylemiştik. Ancak 17. yüzyıl Batı

²² Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, (10. Baskı), Der Yayınları, İstanbul 2011, 245.

²³ Sabine, 162.

²⁴ Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, (4. Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2008, 140.

²⁵ Çam, 245.

²⁶ Yayla, *Liberalizm*, 31-32.

Avrupa’ında yaşanan gelişmeler mutlakiyetçi monarşilere güç kazandırmıştı. Mutlak monarşilerin kiliseyi de yanlarına alarak toplumlar üzerinde kurdukları baskı artık kabul edilemez bir noktaya gelmişti.

İngiltere’de yaşanan olaylara Locke yazdıkları ile tepki vermektedir. Özellikle yazmış olduğu “Epistola de Tolerantia” (1685) (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup), “Two Treatises of Government” (1690) (Yönetim Üzerine İki İnceleme) adlı eserleriyle yaşanan bu gelişmelere sessiz kalmadığını göstermektedir. Locke’a göre, devletin varlık sebebi bireydir. O, aynı zaman da devleti, bireyin dünyaya beraberinde getirdiği doğal haklarını korunması için garantör olarak görmüştür. Locke’un öncülüğünü yaptığı klasik liberalizm bu atmosfer çerçevesinde şekillenecektir.

Klasik liberalizmin ne olduğuna geçmeden önce onun içerisinde yer alan klasik sözcüğünün, sadece tarihsel bir dönemi ifade etmek için kullanılan bir terim olmadığını, bugün de kullanılan bir terim olduğunu ifade etmeliyiz.²⁷ Şimdi “Klasik liberalizm nedir?” sorusunu cevaplamaya çalışalım.

Canlı, somut bireysel insanı merkeze alan klasik liberalizmi,²⁸ Sabine şöyle tanımlamaktadır: “Hükümetin sınırlandırılması, özel teşebbüsün teşvik edilmesi, sözleşme özgürlüğünün mümkün olan en geniş ölçüde sağlanması, her türlü kolektivizme karşı olan bireycilik, bir topluluk içindeki bireyler arası ilişkilerin değişmez bir şekilde ahlaki ilişkiler olması”dır. Andrew Belsey ise klasik liberalizmin “birey, seçme özgürlüğü, pazar toplumu, laissez faire, minimal devlet” gibi öğelerden oluştuğunu söylemektedir. Başka bir tanımda klasik liberalizm; “bireyselliğin değeri ve insan hakları, piyasa ekonomisi, sınırlı devlet, hukuk devleti ve liberal rasyonalizm”dir.²⁹

Sonuç olarak klasik liberalizmin bireycilik, özgürlük, kendiliğinden doğan düzen ve serbest piyasa ekonomisi, hukukla sınırlanan devlet, yani hukukun üstünlüğü ve hâkimiyeti, bireylerin oluşturduğu toplumdan temsil yetkilerini alan bir ideoloji olduğu söylenebilir.

²⁷ Torun, *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, 259.

²⁸ Torun, *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, 260.

²⁹ Yayla, *Liberalizm*, 143-145.

Klasik liberalizm ne olduğuna ilişkin bir değerlendirme yaptıktan sonra, daha sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için “Sosyal liberalizm nedir?” sorusuna yanıt aramalıyız.

IV. SOSYAL LİBERALİZM

Jeremy Bentham (1748-1832) devleti, faydacılık ve pozitif hukuk düşüncesinden beslenen, toplumun kendi sosyal koşullarını değiştirebilmesine olanak sağlayan aygıt olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden Bentham, devletin temel amacının toplumun mutluluğunu artırmak olduğunu söylemektedir. Bentham’ın öğrencisi olan John Stuart Mill (1806-1873) kademeli bir biçimde, “bırakınız yapsınlar- laissez faire” kapitalizmine karşı çıkmış ve “kapitalizmin köleleştirici kapasitesine” saldırmıştır. Böylece Mill’den ilham alan liberal demokratlar sol düşünceye meylenmişler ve demokrasiye eşlik edecek sistemin kapitalizm değil, sosyal liberalizm olduğunu düşünmeye başlamışlardır.³⁰

Bu sosyal liberalizm anlayışına, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Green’in öncülük yaptığını görmekteyiz. Green, Kant (1724-1804) ve Hegel’in (1770-1831) idealist felsefesinden etkilenmiştir. Bu etkilenme sonucunda Green, özgürlüğü pozitif özgürlük olarak nitelendirmiştir ve özgürlüğü bireyin kendini gerçekleştirebileceği ama bunu devletin yardımıyla yapabileceği bir alan olarak görmüştür. Aynı zamanda o özgürlüğün bireysel değil, toplumsal bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Özgürlüğün fiili bir imkânı da ifade ettiğini; ancak bireyin toplum içinde üretilen değerden pay alabileceğini, bu yüzden devletin toplumun varlığını desteklemesi gerektiğini ifade etmektedir.³¹

Green’in özgürlüğü, Locke’un iddia ettiği gibi, kısıtlama yokluğuyla aynı anlama gelmiyordu. O, özgürlüğü “bütün insanların gücünün, ortak iyiye eşit bir katkı sağlayacak biçimde özgürleştirilmesi” olarak tanımlamıştır. Refah devleti fikrinin ilk temsilcisi de olan Green, yoksulluğun herhangi bir cezaevi kadar sınırlayıcı bir hapisane olabileceğine inanmıştır. Eğer devlet Locke’un ileri sürmüş olduğu gibi, bireylerin özgürlüğünü mümkün olan en üst düzeye kadar geliştirmekten sorumluysa,

³⁰ Baradat, 134, 137.

³¹ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara 2006, 53.

bu durumda devlet halkının maddi refahını artırmak için sorumluluk almalıdır. Bentham, Mill, Green'in liberalizm anlayışları, devleti yalnızca sokakları temizleyen ve hırsızları yakalayan bir kurum olarak görmez. Dolayısıyla Green, Locke'un aslında farkında olmadan ima ettiği gibi devlet, siyasi ve hukuksal bakımdan olduğu kadar ekonomik ve sosyal bakımdan da yurttaşlarını özgürleştirmekten sorumlu olduğunu düşünmektedir.³²

Bundan dolayı klasik liberallerden devlet müdahalesine daha fazla eğilim gösteren çağdaş liberaller, devletin insan özgürlüğünü inkâra meyilli olmadığı, aksine zenginlerin yoksullara dayatacakları baskıyı sınırlamak suretiyle devletin, özgürlük alanlarını genişletebileceğine inanmaktadırlar.³³

Sosyal liberalizm, refah devleti ve yeniden dağıtım politikalarını savunan ve bunları teorik olarak temellendirmeye yönelik çalışmaların yapıldığı bir anlayışı temsil etmektedir. Sosyal liberalizmin çağdaş temsilcisi John Rawls (1921- 2002) her ne kadar bireysel özgürlük ve birey haklarını ön planda tutsa da sosyal adaleti savunmayı kendine ilke edinmiştir. Rawls siyasal liberalizmini inşa ederken özellikle de devlete karşı takındığı negatif tutum ve bu tutumun doğal sonucu olan sınırlı devlet modeli önemlidir. Bu modelde klasik liberalizme yönelik eleştirilerini görmek mümkündür. Bu yüzden de sosyal liberalizm, klasik liberalizmden farklı olarak devletin müdahil olduğu alanların genişletilmesi gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla sosyal liberalizm devletin, bireyin kendini gerçekleştireceği özgürlük alanları açmasını savunmaktadır. Öte yandan klasik liberalizm ise her türlü sınırlamaya karşıdır.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde liberalizm içindeki ayrımın (klasik ve sosyal) daha belirgin olduğunu görmekteyiz. Özellikle revizyonist liberallerin mirasçısı olan çağdaş liberaller veya refah liberalleri devletin klasik liberallerin kabul edeceğinden daha kapsamlı (kısmen yeniden-dağıtımcı) bir rol üstlenmesinden yana olmuşlardır. Ancak günümüzde mücadele, klasik liberalizmin de devamı olan liberteryenler ve sosyal liberaller arasında sürmektedir.³⁴ “Liberteryen” kelimesi, bir ölçüde klasik liberallerin sosyal demokratlardan kendilerini ayırmak için aldıkları isimdir.³⁵ Klasik

³² Baradat, 137-138.

³³ Baradat, 32.

³⁴ Cennet Uslu, *Liberalizmin El Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara 2013, 79.

³⁵ Brennan, 36.

liberalizmin ilk temsilcisi John Locke iken, revizyonist liberallerin başka bir ifadeyle sosyal liberallerin günümüz temsilcisi John Rawls'tır.

Locke'un siyasal liberalizmin sivil özgürlükleri vurgulamasının yanında, özellikle özel mülkiyete verdiği önem liberalizmin ekonomi ayağının oluşmasına da katkı sağlamıştır. Öyle ki Locke'dan sonraki dönemlerde 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' anlayışı klasik liberalizmin düsturu haline gelecektir ve özellikle (günümüzde liberteryen tarafından savunulacak anlayış) iktisadi hayat, ekonomiye müdahale edilmemesi şeklinde formüle edilecektir.³⁶ Aslında Locke'un özel mülkiyete verdiği önem, iktisadi liberalizmin siyasi liberalizmi öncelediğini bize göstermektedir.

Öte yandan sosyal liberaller, piyasa ekonomisine tam manasıyla karşı çıkmamaktadır. Fakat klasik veya liberteryen liberallerin bu konudaki yaklaşımlarını da benimsemezler. Ayrıca öz-sahipliği ana bir ilke olarak görmedikleri gibi, iktisadi özgürlükler üzerinde de pek durmazlar.³⁷ Bununla birlikte sosyal liberalizm, klasik liberalizme karşı bir tepki olarak onu geliştirme ve sosyal bir içerik kazandırma iddiasıyla ortaya çıkmış bir anlayıştır.³⁸

Son olarak klasik liberalizm; toplumcu değil bireyci olan, pozitif değil negatif özgürlüğü savunan, müdahale ve baskıya izin vermeyen sınırlı ve sorumlu bir devlete dayanmaktadır. Bununla birlikte, klasik liberalizm, sosyal liberallerin yeniden dağıtım anlayışını savunmasına da sebep olmuştur.³⁹ Çünkü sosyal liberaller, klasik liberalizmin savunduğu kendiliğinden doğan piyasa adaletinin dengeleri bozduğuna inanmaktadırlar.

Sosyal liberalizm ise klasik liberalizmin atomize bireylerden oluşmuş bir şey ya da kendilik olarak toplum anlayışına karşı çıkmıştır. Ancak bu bir tür sosyal bireyciliğe bağlanan bir anlayıştır. Şöyle ki bu anlayış endüstrileşmenin toplumsal sonuçlarının, bireysel vicdanlara bırakılmayarak çok daha geniş bir düzeyde ele alınması gerekliliğini savunmuştur.⁴⁰ Örneğin; devletin ekonomi, eğitim, sağlık vb. alanlardan elini çekmesi gerektiğine ilişkin klasik liberal savların karşısına sosyal liberalizm, devletin bu

³⁶ Çam, 245.

³⁷ Uslu, 80.

³⁸ Yıldırım Torun, "Ronald Dworkin" Çetin Veysel (Ed.), *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, (ss.213-284), Etik Yayınları, İstanbul 2011, 277.

³⁹ Yayla, *Liberalizm*, 34.

⁴⁰ Cevizci, *Felsefe*, 376.

alanlardaki aktiviteasyonunun artırılması inancıyla çıkar.⁴¹ Bu yüzden sol düşünceye açık olan liberal düşünürler tarafından da benimsenmiştir.

Çalışmamızın giriş bölümüyle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak, liberalizm her ne kadar çeşitliliği savunsada o pek çok çelişkiyi de içerisinde barındırır. Özellikle yukarıda liberalizm ile ilgili yapılan tanımlamalara baktığımızda bunu daha iyi görmek mümkündür.

Liberalizmin eleştirdiği siyasal doktrinlerle iç içe geçtiği de görülmektedir. Örneğin; sosyalizm ve muhafazakârlık gibi ideolojileri eleştirmesine rağmen, bu ideolojilerle ortak paydada bulunduğunu görmekteyiz. Özellikle sosyal liberalizmin temsilcisi Rawls'un hem negatif hem de pozitif özgürlüğü savunmuş olması ve insanın kendini gerçekleştirme noktasında pozitif özgürlüğe yaptığı vurgu, bu çelişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Rawls'un devlete yüklediği görev ve sorumluluk, sosyalizm ideolojisini ve sosyal devlet anlayışını çağrıştırmaktadır.

Yine klasik liberalizm ve onun günümüzdeki uzantısı olarak da değerlendirilen liberteryenizmin, negatif özgürlükler adına bireyin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını istemesi, liberalizmin anarşist bir çizgiye bile oturtulabileceğini göstermektedir. Çünkü anarşistler bireyin önünde duran her türlü engelin veya onların deyiimiyle otoritenin ortadan kalkmasını savunmaktadırlar.

⁴¹ Torun, *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, 264.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN SİYASAL LİBERALİZM ANLAYIŞI

John Locke'un liberalizm anlayışını oluşturan öğelere özellikle yazmış olduğu “Hoşgörü Üzerine Bir Mektup” ve “Yönetim Üzerine İki İnceleme” adlı eserlerinde yer verdiğini söylemiştik. Bunlar emek teorisi ve mülkiyet, toplumsal sözleşme ve doğa durumu, özgürlük (negatif özgürlük), sınırlı devlet, savaş durumu, hükümetin temeli, dini hoşgörü, cinsiyet, sınıf ve yurttaşlık, direnme hakkı gibi öğelerdir. Locke'un siyasal liberalizmini tam manasıyla anlayabilmemiz için bu temel öğelerin açıklanmasını gerekli görmekteyiz.

Locke öncelikle, “Yönetim Üzerine İki İnceleme” adlı eserinde Mutlakiyetçi Filmer'in iddia ettiği krallığın Tanrı tarafından yaratılmış ataerkil bir müessese olduğu düşüncesini çürütmekle işe başlar. Locke, siyasi iktidarı babanın çocukları, hocanın tilmizleri ve efendinin köleleri üzerindeki iktidardan ayrı tutar. Siyasi iktidar, aynı zamanda minimal devletin görevleri olan yasama yapma ve bu yasaları uygulama, topluma dışarıdan yönelebilecek şiddet eylemlerine karşı toplumu koruma kudretinden meydana gelir ve yalnızca müşterek çıkarlara yöneliktir. Locke, aynı eserinde naif güçler ayrılığı, yani yasama, yürütme, yargı ayrımı, minimal devlet, direnme hakkı ve mülkiyet hakkı gibi konulara değinmiştir. Ayrıca Locke, fikirleri yönüyle takipçisi olduğu Grotius (1583-1645) ve Pufendorf (1362-1694)'un doğal hukuk düşüncelerini benimsemekle birlikte mülkiyet hakkı kadar kişilerin hürriyetini de önemli görmekte ve köleliğin doğaya aykırı olduğunu söylemektedir. Bu nedenle devletin köleliği savunamayacağını belirtmektedir. Keyfilikten kurtulmak için doğa durumunu terk etmiş olan insanın gücü yasadır. Bu yüzden Locke, yasama kudretinin ateşli bir savunucusu olmuştur. Böylelikle keyfilik ortadan kalkmış olacaktır. Bütün kararlarda gözetilen amaç, mümkün olduğunca genel çıkarları kollamaktır.⁴² Diğer taraftan siyasal liberalizmi konu edinen bir başka eseri olan “Hoşgörü Üzerine Bir Mektup”ta, Locke, siyasî yönetimle din işlerinin kesinlikle ayırt edilmesi gerektiğini ve ikisi arasına âdil sınırlar koymanın her şeyin üzerinde olacağını ifade etmektedir. Eğer bu gerçekleşmezse bir tarafta insan ruhunun çıkarlarıyla ilgilenenler ya da ilgilendiğini iddia edenler, diğer taraftan devleti koruyan, yahut en azından koruduklarını

⁴² Jean Didier, *John Locke*, (Çev.: Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009, 63-65.

zannedenler arasında devamlı meydana gelecek ihtilâfların önüne geçilemeyeceğini söylemektedir.⁴³ Bu yüzden devletin koruma altına alması gereken “sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık ve bedenin dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar ve benzeri gibi maddî şeylerin mülkiyetidir”.⁴⁴

Ayrıca Locke’un bu eserinde hoşgörü anlayışı özellikle de dinî hoşgörü önem arz etmektedir. Locke’un siyasal liberalizmini oluşturan konulara kısaca değindikten sonra şimdi siyasal liberalizminin temel iskeletini oluşturan öğeleri daha yakından inceleyebiliriz. Ancak siyasal liberalizm anlayışına geçmeden önce Locke’un yaşam öyküsüne kısaca değinebiliriz.

1.1. JOHN LOCKE’UN KISACA HAYATI VE ESERLERİ

Öncelikle Hegel’in ifade ettiği gibi “herkes kendi zamanının çocuğudur; felsefe de aynı şekilde kendi zamanını düşüncede özetler”.⁴⁵ Hegel’in bu düşüncesi doğrultusunda her filozof ve düşünür yaşadığı çağın ürünüdür. John Locke’un hayatını da Hegel’in bu düşüncesinden hareketle değerlendirmeliyiz.

John Locke, Aydınlanma Çağırını* açan ve Aydınlanmayı özelde İngiltere’ye genelde Dünya’ya hediye etmiş bir düşünürdür. Öyle ki uygulamada olsun kuramda olsun savunduğu görüşler yıllarca en güçlü politikacılar ve filozoflar tarafından desteklenmiştir. Locke’un siyasal öğretileri Montesquieu’den gelen gelişmelerle birlikte Amerikan Anayasası’nda yer etmiş Başkan’la Kongre arasında anlaşmazlık baş gösterdiği sıralar uygulanmıştır. Russell’ın (1872 -1970) deyimiyle İngiliz Anayasası da elli yıl öncesine değin onun öğretilerine dayanıyordu. Fransızlar’ın 1871 yılında kabul ettikleri anayasa da kaynağını Locke’un düşüncelerinden almaktadır.⁴⁶

⁴³ John Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, (Çev.: Melih Yürüşen), (5. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 1998, 31.

⁴⁴ John Locke, *A Letter Concerning Toleration*, (Trans. William Popple), N.P, Pennsylvania State University, 1998, s.7.

⁴⁵ G.W.F. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991, 30.

* **Aydınlanma**; “Avrupa’da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve önde gelen bir takım filozofların akli insan yaşamındaki mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan zihniyle bireyin bilincini, bilginin ışıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel dönemdir.” Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2000, 99.

⁴⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi III*, (Çev.: Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul 2004, 160.

John Locke 29 Ağustos 1632’de Bristol yakınlarında Somerset’te* bir köyde dünyaya geldi. Locke’un babası halk ayaklanmasıyla tahtan indirilen I. Charles’ı 1648’de yargılayan yüksek mahkeme heyetine başkanlık yapmıştı. Ailenin önemli dostu Alexander Popham’ın** da desteğiyle Locke püriten ve devrim yanlısı Westminster kolejinde altı yıl okudu (1642-1652). Kolejde Latince ve Yunanca gibi ölü diller öğretiliyordu. Kadim öğretilerin tehdit altında olduğu Locke’un yaşadığı bu dönemde, Bacon (1561-1626), 1620’de ‘*Novum Organum*’u, Hobbes (1588-1679), ise 1642 ‘*Human Nature*’ı ve 1651’de Tevrat’ta yarı ejderha olarak geçen ve mutlak krallık savunusunu yaptığı ‘*Leviathan*’ isimli eserlerini yayımlamıştı.⁴⁷

Hume’un (1711-1776), Kant’ı (1724-1804), dogmatik uykusundan uyandırarak yapmış olduğu etkinin tam tersini Descartes (1596-1650), Locke’un bilgi anlayışının şekillenmesinde yapmıştır. Hume, neden ve sonuç arasındaki bağın deneyden elde edilemeyeceğini söylemektedir. Kant, Hume’un ifade ettiği bu durumun kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını ve neden-sonuç ilişkisini ve zorunlu bağlantıyı, anlama yetisinin ‘a priori’ kategorileri içerisinde ele aldığını söylemektedir.⁴⁸ 17. yüzyıl düşünürü olan Descartes’ın savunduğu rasyonalizm karşısında 18. yüzyıl aydınlanma düşünürü Locke, insan zihninin boş bir levha ‘tabula rasa’ olduğunu söylemektedir ve bilgilerimizin deney ve gözlem sonucunda elde edileceğini yani ampirizm anlayışını savunmaktadır.

Locke, II. Charles’ın nazırı Shaftesbury kontu olan Lord Asley’in yakın dostudur. Bu dostluk Locke’u 1672 ilâ 1675 arasında Board of Trade’e sekreter yapacaktır. Astım hastası olan Locke 1675’te Fransa seyahatine çıkar ve 1675-78 arası Montpeiller’de, 1678-79 arası ise Paris’te yaşamını sürdürür. Locke İngiltere’ye dönüşünden sonra 1683’te Tory*** reaksiyonuna başkaldırıyla suçlanan Shaftesbury ile İngiltere’den kovulur. Fikirlerinin meyve vereceği Hollanda da ise Locke 5 yıl kalacaktır. Amsterdam’da Guanellon ailesinin evinde kaldığı sırada, liberal ilahiyatçıların lideri

* “**Somerset**” Locke’un doğduğu beldedir. Bu kelime John Dunn, Locke adlı eserinde geçmektedir. Bkz. John Dunn, *Locke*, (Çev.: Hakan Gür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, 19.

** “**Alexander Popham**” ismi John Dunn’un, *Locke*, adlı eserde geçmektedir. Bkz. Dunn, 21.

⁴⁷ Didier, 1.

⁴⁸ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkacak Her Metafiziğe Karşı Prolegomena*, (Çev.: İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002, s.5-6.

*** **Tory**: İngiliz parlamentosundaki muhafazakâr kanattır. Locke, Whig diye bilinen İngiliz parlamentosundaki liberal kanadı desteklemektedir. Bkz. Larry Arnhart, *Siyasî Düşüncenin Tarihi* Platon’dan Rawls’a, (4. Baskı), (Çev.: Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, 2011, 212.

Limborch ile tanışma fırsatı bulur; Leyde ve Utrechct'te bulunur. Daha sonrasında II. Charles Locke'u şüpheli bulduğundan Oxford'taki görevine son verir. 1689'da II. William'ın tahta çıkışıyla ülkesine döner. 1691'den 1704'e kadar yaşamını geçireceği Lord Francis Masham'ın evinde Oates'te (Essex) hayata veda eder.⁴⁹

Kısaca eserlerinden bahsetmemiz gerekirse felsefe tarihinde başyapıtlar arasına koyabileceğimiz “An Essay Concerning Human Understanding” (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme) adlı eserini 1670-1671 yılları arasında kaleme almıştır. Locke siyasî, tıbbî meşgalelerinin yanı sıra, “Essay” adlı eserinin üzerinde on yedi sene çalışmıştır. Fransa'da olduğu dönemde ve bilhassa da Hollanda'daki sürgün yıllarında eseriyle daha düzenli ilgilenmiştir. Bu ilgi, Locke'un çalışmasını 1688 yılının ocak ayından evvel bitirmesini sağlamıştır. “An Essay Concerning Human Understanding” birbirinden farklı diyebileceğimiz dört bölümden veya kitaptan oluşmuştur. Birinci kitap ideaların fitriliğini/doğuştanlığını; ikincisi yalın ve karmaşık ideaları; üçüncüsü kelimeleri; dördüncü kitap ise bilimlerin de temeline koyabileceğimiz bilgiyi konu alır. Ancak Locke'un öğretisini tam anlamıyla yansıtabilen ikinci ve dördüncü kitaplardır.⁵⁰

Locke'un eserleri bunlarla sınırlı değildir. Diğer eserleri arasında sayacağımız:1689'da ilk kez Latince yayınlanmış olan “Epistola de Tolerantia” (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup), “Two Treatises of Government” (1690) (Yönetim Üzerine İki İnceleme); “Thoughts on Education” (1693) (Eğitim Üzerine Düşünceler), “The Reasonableness of Christianity, as Delivered in Scripture”(1695) (Kutsal Metinlerde Bildirildiği Şekliyle Akla Uygunluğu)dur.⁵¹

Yaşadığı siyasal olaylar ve bu olaylara yönelik tutumu nedeniyle “Epistola de Tolerantia” (Hoşgörü Üzerine Bir Mektup); “Two Treatises of Government” (Yönetim Üzerine İki İnceleme) adlı eserleri yazmıştır. Locke bu eserlerinde yaşadığı kasvetli dönemi ve toplumsal hareketleri irdelemiştir. Yaptığı dönem analizlerinin sonucunda siyasal liberalizmi de inşa etmiştir. Locke'un yaşam öyküsüne kısaca değindikten sonra siyasal liberalizmin temel öğelerinden biri olan doğa durumu ve doğa yasası anlayışıyla başlayabiliriz.

⁴⁹ Didier, 2.

⁵⁰ Didier, 3.

⁵¹ İsmail Çetin, *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, E.F.K. yayınları, (2. Baskı), Bursa, 1998, 23-24.

1.2. DOĞA DURUMU VE DOĞA YASASI

Locke “Yönetim Üzerine Birinci İnceleme” adlı eserinde söze şöyle başlamaktadır:

“Kölelik, insanın öylesine kötü ve alçaltıcı bir durumu ve ulusumuzun cömert karakterine ve cesaretine öylesine taban tabana zıttır ki, bırakınız bir İngiliz asilzadesini, sıradan bir İngiliz’in bile köleliği savunduğu düşünülemez”.⁵²

Locke’un bu düşüncesi, aslında doğa durumunda savunduğu eşitlik ve özgürlük anlayışının bir ürünüdür.

Öyle ki, doğa durumunun başlangıcında mutluluk vardı, özgürlük vardı, özgürlük ve eşitlik alabildiğine hüküm sürüyordu.⁵³ Bu yüzden Locke bu düşüncesini “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme”de de devam ettirmektedir ve siyasal yönetime giden yolda özgürlüğü ve eşitliği şöyle tanımlamaktadır:

“Siyasal iktidarı doğru biçimde anlamak ve onu kökeninden çözmek için, bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarını düşünmeliyiz. Bu durum, insanların başkasından bir şey istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilme haklarını kullanacakları yetkin bir özgürlük durumudur.”⁵⁴

Locke’a göre doğa durumunda, bu durumu yöneten, herkesi bağlayıcı bir doğa yasası vardır. Locke, bu yasanın ta kendisi olan akıl, sadece kendisine danışacak olan tüm insanlığa, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini söylemektedir. Locke’a göre, her bir kişinin doğa yasasını çiğneyenleri ve sahip olunan hakkın ihlalini engelleyebilecek derecede cezalandırma hakkına sahip olmasını sağlayan doğa yasasının yürütülmesi her insanın kendisine verildiğinden, tüm insanların barışını ve korunmasını gören doğa yasasına riayet edilebilir. Locke, bütün insanların,

⁵² John Locke, *Yönetim Üzerine İnceleme*, (Çev.: Fahri Bakırcı), Kırılgiç Yayınevi, Ankara 2007, 1.

⁵³ Niyazi Öktem, *Sosyolojinin ve Felsefenin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, Der Yayınevi, İstanbul 1993, 176.

⁵⁴ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev.: Fahri Bakırcı), (2. Baskı), Ebabil Yayınları, Ankara 2012, 9.

başkalarının haklarını çiğnemekten ve birbirlerine zarar vermekten alıkonulabileceğini ifade etmektedir.⁵⁵

Locke'un insanın eşit ve özgür olması konusundaki bu düşüncelerinin arka planında tüm inananların Tanrı önünde sorumlulukları bulunduğu yönündeki radikal Protestan* inancının olması eleştiriye açıktır. Çünkü Locke'un bu iddiaları laik olmaktan uzaktır ve onun düşüncesinde eşitliği Tanrı'ya borçluyuz. Bu yüzden Locke, siyasal yetkeyi de bu doğrultuda konumlandırmıştır. Ayrıca Locke, ahlakın kaynağında dinsel zorunluluklar olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla doğa yasası, insanın Tanrı'ya borçlu olduğu bir dizi görevidir. Öyleyse doğa yasası kendisinin korunmasını zorunlu kılmaktadır.⁵⁶

Bu konuda benzer bir yaklaşım Schult tarafından dile getirilecektir. Ona göre deneyimle gelişen ve iyi ile kötünün farkında olmakla uyumlu davranan akıl, doğanın ahlaki kanunlarını göstermektedir. Ancak Locke bu yasaların Tanrı'nın koymuş olduğu ve insanların etik varlıklar olmasından dolayı, onları özgür ve eşit hareket etmeye yönelttiğini söylemektedir.⁵⁷ Yani bizi eşit ve özgür kılan Tanrı'nın koymuş olduğu yasalardır.

Bu yüzden liberallerin özellikle eşitliği Locke'tan hareketle açıklamaya çalışırken savundukları, insanların ahlaki olarak eşit olduğu yani dini düşünceden bağımsız bir eşitlik fikri boşlukta kalmaktadır. Çünkü Locke'un ahlaki eşitliği düşüncesinin arkaplanını oluşturan daha önce ifade edildiği radikal Protestan ahlakıdır.

Öte yandan doğa durumundaki özgürlük anlayışı bir başıbozukluk durumu değildir. İnsanın kendi kişiliği ve sahiplenmeleri üzerinde tasarrufta bulunma noktasında dizginlenemeyen bir özgürlüğe sahip olmamasıdır.⁵⁸

Bu konuda liberteryenlerin Locke'un bu düşüncesinden hareketle özgürlüğü, bir örnekle açıklamak gerekirse; liberteryenlere göre motorlu taşıt kullanan bir kişi eğer

⁵⁵ John Locke, *Concerning Civil Government, Second Essay an Essay concerning the True Original Extent and End of Civil Government*, (Trans. William Popple), Pennsylvania State University, 1998, 6.

* **Radikal Protestanlık:** XVII. yüzyıldan sonra Protestanlığın Püriten kanalından türeyen akımıdır. Bkz. Fuat Aydın, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 47. <http://www.islamansiklopedisi.info/>

⁵⁶ Cengiz Mesut Tosun, *Sözleşme Kuramları Ve Minimal Devlet Üzerine Bir Çalışma*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010, 58.

⁵⁷ Donalt G. Tannenbaum, David Schult, *Siyasi Düşüncenin Tarihi*, (Çev.: Fatih Demirci), (5. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2010, 244.

⁵⁸ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 6.

emniyet kemerini kullanmak istemiyorsa kullanmayabilir. Nitekim liberteryenler kişinin kendisine zarar verme özgürlüğüne sahip olduğunu düşünmektedirler. Ancak liberteryenlerin Locke'un negatif özgürlük düşüncesinden hareketle böyle bir yorumu yapmaları hatalıdır.

Zira Locke, doğa durumunda kendini koruma amacını gerektirdiğinden daha soylu amaçlar olmadıkça kendi kendisinin ya da sahipliğindeki herhangi bir varlığı yok etmeye yetecek bir özgürlüğe sahip olmadığını açıkça vurgulamaktadır.⁵⁹ Yani Locke kendisini ortadan kaldıran ve kendine zarar veren bir özgürlük anlayışını savunmaz. Bu kısa açıklamadan sonra doğa durumunda eşitlik ve özgürlük anlayışını değerlendirmeye devam edebiliriz.

Locke, doğa durumunda insanların başkasının varlığını yok etmeye yetecek kadar özgürlüğünün olmadığını; ancak hâkimiyet ve yargılama açısından herkesin eşit hakka sahip olduğu bir durumu da tasvir etmiştir. Doğa durumundaki sükûneti sağlamak ancak herkesi bağlayan bir doğa yasasıyla mümkündür. Locke, yazmış olduğu “*Essays on the Law of Nature*” (Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler) adlı eserinde doğa yasasına ilişkin bilgiler vermektedir.

Öyle ki bu eserde insanın ahlaki yükümlülüğüne vurgu yapan Locke, bunu da Aristoteles'in “insanın özel görevi zihnin yetilerini rasyonel ilkeye uygun olarak etkin bir şekilde kullanmaktır”⁶⁰ sözünden çıkarmaktadır.

Locke, Aristoteles'in, “her varlığın gerçekleştirmesi için planlanan özel bir görevi olduğu sözünü” vurgulamaktadır. Buradan hareketle insanın hayvan ve bitkilerle ortaklaşa sahip olduğu yetilerini ve insanın gerçek görevinin akla uygun davranmak olduğunu düşünmektedir. Öyleyse insan mecburi olarak aklın emrettiği şeyi gerçekleştirmelidir. Böylece yasal hukuk ile doğal hukuk arasında ayırım yapmış olan Locke, Aristoteles'in “Hukukun doğal olanı her yerde geçerli olanıdır.” ifadesine yer vermiştir.⁶¹

Locke'un devlet anlayışının şekillenmesinde hukukun doğal olduğu görüşü önem teşkil edecektir. Zira devletin, kendisini gerçekleştiren bireylerin amaçlarının ötesinde hiçbir gücü yoktur ve devlet tabii hukuka bağlıdır. Bu yüzden vatandaşlar ona karşı

⁵⁹ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 6-7.

⁶⁰ John Locke, *Political Essays*, (Ed.) Mark Goldie, Cambridge Press, UK 2002, 83.

⁶¹ Locke, *Political Essays*, 83.

kendini korumaya ve direnmeye devam edebilirler.⁶² Çalışmanın ileriki bölümünde, devlet kısmında bu konuya tekrardan değineceğiz.

Locke, doğa durumunu yönetenin, herkesi bağlayıcılığı olan doğa yasası olduğunu söylemektedir. Locke bu yasanın akıl olduğunu ve sadece kendisine danışacak olan bütün insanlığa, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin bir başkasının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da sahiplenmelerine zarar vermemesi gerektiğini söylemektedir.⁶³ Bu yüzden Locke doğa kanununu uygulayacak ve kaos ortamından çıkaracak olanın akıl olduğunu vurgulamıştır.

Locke'un zorunlu olarak aklın emrettiği şeyi yapması anlayışı, Baradat'ın da ifade ettiği gibi, bireysel özgürlüğü özsel bir hak olarak gören bir anlayış neticesindedir. Zira ona göre Locke, insanların doğaları bakımından özsel bir biçimde iyi olduklarını ve kendi başlarına bırakıldıklarında olağan bir şekilde iyi davranacaklarını düşünmektedir.⁶⁴

Zaten Locke rasyonel olanın da bu olduğunu ifade etmektedir. Bilindiği üzere Locke, bilginin doğuştan gelmediğini ve insan zihninin 'tabula rasa' olduğunu iddia etmektedir. Ancak Schult, Locke'dan aktardığına göre bireyleri iyiliğe yöneltenin Tanrı olduğunu, insanın daha büyük bir yaratmanın parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda Locke'un, Tanrı'nın insanlara, onu diğer hayvanlardan ayıran akıl ve bir vicdan veya manevi duygu verdiğini söylemesi⁶⁵ bir çelişki değil midir? Onun bu ifadeleri ahlakiliğin doğuştan olduğu anlamını taşımaz mı? Bir yandan doğuştan iyiye meyilli olmak, buna mukabil bir yandan da doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmamak bir çelişki değil midir?

Locke'un ahlakın doğuştan verildiği fikrini destekleyen çalışmalar vardır. Zira çocukların doğuştan düalist bir yapıda olduğuna ilişkin günümüzde yapılan bir çalışmaya değinmek, konuya açıklık getirmesi açısından değerlidir. Bu çalışma ünlü 'Nature' dergisinde 2007'de yayınlandıktan sonra ödül almış bir çalışmadır. Yale Üniversitesi Psikoloji Bölümü bilişsel psikoloji alanında profesör olan Karen Wynn,

⁶² Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev.: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin), Liberte Yayınları, Ankara 2012, 125.

⁶³ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 6.

⁶⁴ Baradat, 95.

⁶⁵ Tannenbaum - Schult, 244.

üniversite bünyesindeki kendisine ait “Bilişsel Bebek Laboratuvarı”nda bebeklerin ahlaki bilinçlerine yönelik bir dizi deney gerçekleştirmiştir.⁶⁶

Karen Wynn, 3 ile 10 aylık bebekler üzerinde yaptığı deneylerde, bireylerin diğerlerine karşı davranışlarında o bireylerin sempatik mi kaçınılması gereken biri mi olduğuna karar vermelerinde bilinçli bir tercihe yöneldiklerini göstermeye çalışmıştır. Gözlemlenen çocukların, birine yardım eden bireyi bir başkasına engel olan bireye, yardım eden bireyi nötral olan bireye ve nötral olan bireyi engelleyen bireye tercih ettikleri görülmüştür.⁶⁷ Bu yeteneğin, ahlaki düşünce ve hareketler için bir temel olabileceğini vurgulayan Wynn bu özelliğin çocuklarda erken gelişim döneminde ortaya çıktığını belirtmektedir. Konuşma öncesi dönemdeki çocukların bu ayrıma karşı hassas olabildiklerini ortaya koymaktadır. Bireyleri kendi sosyal hareketlerine göre değerlendirebilme kapasitesi aynı zamanda ahlaki bilinci geliştiren bir sistemin temeli olarak hizmet edebilir.⁶⁸ Bu yüzden Locke’un ifade ettiği gibi insanların ahlaki bilince sahip olduğunu ve iyiye yöneldiğini görmekteyiz.

Locke, doğa durumunu, Hobbes’un egemen gücün olmadığı, herkesin herkesle savaş durumunda bulunduğu bir durum olarak görmez.⁶⁹ Diğer taraftan Rousseau (1712-1778), sözleşme öncesi insanlar yeni güçler yaratamadıklarına, eldeki güçleri birleştirip kullanmaktan başka bir şey yapamadıklarına göre, kendilerini korumak için yapacakları tek şey, birleşerek direktme gücünü alt edebilecek bir güç birliği kurmak, bu güçleri bir tek dürtücü güçle yönetmek ve işbirliği yapmak olarak gördüğü doğa durumuna benzemektedir.⁷⁰ Ancak Locke bu olguların gerçekleşmesi için de doğa durumunda geçerli olacak bir doğa yasasını da zorunlu görmektedir.

Schult; Locke’un, bencilliği insan doğasının olumlu bir özelliği olarak gördüğünü söylemektedir. İnsanlar, arzularına bağımlı bireyler olsa da doymak bilmeyen zevk arayışı, zorunlu olarak onların bencil olduğunu göstermez. Amaç başkalarına zarar vermekten daha çok kendini geliştirmek olduğu sürece, bireysel özgürlüğün temeli

⁶⁶ J. Kiley Hamlin, Karen Wynn & Paul Bloom, ‘Social Evaluation by Preverbal Infants’, *Nature* 2007, 450: 559.

⁶⁷ Bloom- Hamlin- Wynn, 557.

⁶⁸ Bloom- Hamlin- Wynn, 558.

⁶⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev.: Semih Lim), (10. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, 145.

⁷⁰ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Vedat Günyol), (2. Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, 23.

mutluluk arayışının ahlaki ve rasyonel olacağını ifade etmektir. Bu durum aynı zamanda ahlaki, rasyonel ve bencil olan insanın hemcinslerine güvenmeye de eğilimli olduklarını göstermektedir. Bu özellikler, onların aynı zamanda ortak amaçlar için hareket etmelerini mümkün kılar.⁷¹

Schult'un bu ifadeleri, Locke'un düalist insan doğası anlayışını benimsediğini göstermektedir. Bu ikircikli yapı "Hobbes'un ki kadar dehşete düşürücü bir hikâyeye ilişkili olmamasına rağmen, doğa durumunun kuşbakışı resmi, çabuk bir okumanın iddia edebileceği gibi, dikensiz bir gül bahçesi değildir".⁷² Çünkü hatırlanacağı gibi iyi niyetin bozulduğu ve zor kullanmanın olduğu doğa durumunda yaşanan istenmeyen olaylar savaş halinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu savaş hali, insanın tecavüzlerine açık olan ve artık mülkiyetin korunamadığı bir durum olacaktır. Bu sebeple toplumsal sözleşmenin temelini de oluşturacak mülkiyeti korumak esastır.

1.3. MÜLKİYET

Locke'un mülkiyet anlayışının çıkış noktasının, Tanrı'nın eseri olan aynı zamanda akılla keşfedilen temel doğa yasası olduğunu belirtmiştik. Locke aynı zamanda bu temel doğa yasasının insanoğlunun varlığını sürdürmesini emrettiğini de söylemektedir. Çünkü Tanrı, yeryüzünü ve yeryüzü üzerindeki varlıkları yaratmasının gerekçesini de insanın varlığını sürdürebilmesinde görmektedir. Bu yüzden yeryüzü insanoğlunun mülkiyetidir. Locke'a göre, insanların yeryüzü üzerinde eşit biçimde ortaklaşa haklarının olduğunu kabul etmek zorunludur.⁷³

Görüldüğü üzere Locke; akıl yasasının etkin olduğu doğa durumunu tasvir ederken, mülkiyeti bir hak olarak görmekte ve hiç kimsenin tecavüzüne açık olmadığını belirtmektedir. Ayrıca insanın sahip olduğu mülkiyet doğa kanununun koruması altındadır. Öyleyse, Locke'un mülkiyetten kastettiği şey nedir?

Locke, mülkiyete iki farklı anlam yüklemektedir. Birincisi, sahip olunan özel mallar anlamında "property"⁷⁴, ikincisi ise "yaşam, özgürlük ve malları" da kapsayan

⁷¹ Tannenbaum - Schult, 244.

⁷² Tannenbaum - Schult, 247.

⁷³ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, s.23-24.

⁷⁴ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 17.

“possession”dur.⁷⁵ Yani ikinci anlamda mülkiyet daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu durumda mülkiyet nasıl elde edilecektir?

Locke, siyasi teoriyle ekonomiyi birleştiren ilk düşünürdür. Roma hukukunun özel mülkiyet nazariyesi, topluluk üyelerince kullanılan bir şeyin kişinin belli bir gayeye tahsisi halinde mülkiyet hakkının meydana geldiği varsayımına dayanıyordu. Ancak Locke, Roma hukukuna ilham veren mülkiyet anlayışından ayrılarak insanın belli bir şeye emek vermesi sayesinde onun mülkiyeti olacağını belirtmiştir. İnsan vücudu ve kolları onun mülküdür, şu halde vücudunun ve kollarının emeğinin de ona ait olması gerekir.⁷⁶

Locke’a göre, doğadaki her şey ortak kullanıma sunulmuş olsa da, mülkiyetinin temelinde yine insanın kendisi vardır. Başkalarına ait olmayan şey insanın kendi emeğiyle elde ettiği şeydir. Bu yüzden ortak kullanımına ait değildir.⁷⁷

Locke bu düşüncesiyle, Grotius’un öncelediği şu düşünceleri paylaşmaktadır: Grotius; insanın ilk ve en temel hakkı malı-mülkü üzerindeki hakkıdır, demektedir. Grotius, insanın hayat hakkını yani en tabii olan hakkını bile yine mülkiyet kavramı içine yerleştirir: “Vücudu, insanın dünyaya birlikte getirdiği ilk mülküdür”. Bu yüzden köleliği de meşru görmektedir. Savaşta esir düşen bir kimse hayatını kurtarmaya karşılık olarak vücudu üzerinde tasarrufta bulunabilir yani onu satabilir; çünkü vücudu onun mülküdür; o da her mülk gibi satılabilir ve başkasının hizmetine verilebilir.⁷⁸

İşte bu yaklaşım Liberteryenlerin iştahını kabartmaktadır. Locke, köleliği meşru görmese de liberteryenleri heyecanlandığı nokta insanın bedenini mülkiyet olarak kabul etmesidir. Çünkü insanın kendi bedeninin sahibi olması ve bununla birlikte özellikle liberteryenlerin savunduğu negatif özgürlükler neticesinde kişinin bedeni üzerinde (fuhuş, uyuşturucu kullanımı, organ satışı, eşcinsel evliliği, sperm bankalarının varlığı, taşıyıcı annelik, kürtaj, kök hücre vb.) her türlü tasarruf hakkına sahip olma anlayışdır.

Ancak şu unutulmamalıdır: özellikle evlilik ve cinsel ilişki söz konusu olduğunda Strauss’un aktardığına göre, *Yönetim Üzerine Birinci İnceleme* Locke, zina, aile içi

⁷⁵ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 48.

⁷⁶ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, (9. Baskı), Siyasal Kitapevi, Ankara 2011, 186-187.

⁷⁷ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 17.

⁷⁸ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (23. Baskı) Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, 187-188.

cinsel ilişki ve ters ilişkiyi doğanın işleyişine aykırı olup olmadıklarına bakılmaksızın günah diye tanımlarken, “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde ise evliliğin doğa yasasına göre zorunlu olmadığını da ifade etmektedir.⁷⁹ Locke evliliğe ilişkin tartışmasında şunları söylemektedir:

“Erkek ve kadın arasındaki birleşmenin amacı, sadece soyun devamı olmayıp aynı zamanda türün sürdürülmesidir. Böylece kadın ve erkek arasındaki bu birleşme çoğalmadan sonra da devam etmelidir. Çünkü bu birleşme çocuklar kendi başlarına hareket edebilmeye ve kendi geçimlerini sağlayabilinceye kadar ebeveynler onları beslemek ve desteklemek için gereklidir.”⁸⁰

Yani Locke evliliğin doğal bir süreç olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte kişinin bedeni üzerinde bir mülkiyet hakkının olduğunu; ancak bedeni üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunamayacağını ifade etmektedir.

Locke’un mülkiyetin elde edilmesine yönelik düşünceleri ise şöyledir:

“Doğanın imkân tanıdığı ve üzerinde koruduğu şeylerden, insan emeğini kattığı ve kendine ait olan bir şeylerle birleştirdiği şeyi bu durumun dışına çıkardığı ve bu yolla o şeyi mülkiyeti haline getirir. Bu şey doğanın içine koyduğu ortaklaşa durumdan kişinin kendisi tarafından çıkarıldığından, emekle bu şeye diğer insanların ortaklaşa hakkını dışlayan bir şeyler eklenmiştir. Bu emek emekçinin tartışılmaz mülkiyeti olduğundan, en azından diğerleri için de kâfi miktar ve nitelikte ortaklaşa şeyin kaldığı yerde, emeğini bir kez katan dışında hiçbir kişi o şeye dair bir hak iddia edemez.”⁸¹

Mülkiyetin elde edilmesinde özellikle emeğe vurgu yapan Locke sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir:

“Toprak üzerinde değerin oluşması emek sayesinde olur. Yediğimiz ekmeğin içinde sayılması gereken emek sadece çiftçinin meşakkati, orakçı ve harmancının zahmeti fırıncının teri değildir. Öküzleri kesenlerin, taşları kazan, demiri dövenlerin, sabanın yapımında, değirmende ve fırında kullanılan keresteyi kesip biçimlendirenlerin ve bu tahıl tanesinin tohum oluşundan başlayarak ekilmesine, ekmek yapılmasına gerekli çok sayıdaki diğer aleti yapanların emeklerinin tümü emek hesabına kaydedilmelidir.”⁸²

⁷⁹ Fahri Bakırcı, *John Locke’un Mülkiyet Anlayışı*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, 125.

⁸⁰ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 44.

⁸¹ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 17.

⁸² Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 25.

Görülüyor ki emeğin önemine değinen Locke, Tanrı'nın dünyayı insanlara ortaklaşa verdiğini söylemektedir. Dolayısıyla Locke'a göre Tanrı dünyayı insanların yararları için ve dünyadan elde etmeye muktedir oldukları en üst yaşam rahatlıkları elde etmek için vermiştir. Böylece Locke; dünyanın sürekli olarak ortak ve işlenmemiş halde kalmasını istememekte, insanların çalışıp emek harcayarak yaşamalarını arzu etmekte bir nevi ortak ilkel hayattan kurtulmaları gerektiğini düşünmektedir. Tanrı dünyayı, kavgacı ve münakaşacı olanın hayalciliği ve açgözlülük içinde olanlara değil, çalışkan ve akıllı olanların kullanımına vermiştir. Locke, kendisine ıslah etmesi için daha önceden doldurulmuş olan toprakla aynı nitelikteki toprağı işlemeyi becerememesinden dolayı başkasını suçlandıramayacağını söylemektedir.⁸³

Locke; bu yüzden mülkiyet kuralını, yani her insanın kullanabildiği kadarına sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlayışın aynı zamanda her insanın hiç kimseyi sıkıntıya sokmaksızın mülk edinebilmesi, dünyada hala geçerli olacağını belirtmektedir.⁸⁴

Bununla birlikte Locke, özel mülkiyetin hayati önemde olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁵ Çünkü Locke'a göre tabiat kanunu, insanların mülk edinebilmelerini meşru görmüştür. Ancak bu kanun onlara mülk edinmenin miktarı konusunda belirli sınırlamalar getirmektedir.⁸⁶

Bu yüzden Locke'tan aktarılanlara göre, Locke, insanın tüketebileceğinden fazlasını edinmesinin gereksiz ve saçma olduğunu söylemektedir.⁸⁷ Locke, sınırsız birikime karşı çıkmakla da kalmaz ve Tanrı'nın insanı, dilediği zaman açlıktan öldürebileceği biçimde bir başkasının merhametine terk etmediğini de ifade etmektedir. Çünkü insanı yaratan Tanrı, ona göre insanın varlığını sürdürecektir araçları da yaratmıştır.⁸⁸

Locke'a göre herkesin efendisi ve babası olan Tanrı çocuklarından hiçbirine bu dünyada kendi payına düşen şeyler bakımından mülkiyet vermemiştir; aksine muhtaç kardeşe mülkiyet sahibi kardeşin mallarının fazlası üzerinde bir hak vermiştir. Bu yüzden ihtiyacı olanın acil gereksinimleri söz konusu olduğu durumda bu, istem meşru

⁸³ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 20.

⁸⁴ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 22.

⁸⁵ Baradat, 86.

⁸⁶ Bakırcı, 299-300.

⁸⁷ Bakırcı, 345.

⁸⁸ John Locke, *Two Treatises of Government: And a Letter concerning Toleration*, (Ed. Ian Shapiro), New Haven, CT: Yale University Press, 2003, 29.

biçimde reddedilemez.⁸⁹ Yani Locke'un Tanrı'nın emirlerinden kaynaklanan bir dağıtım modelini de savunduğu görülmektedir.

Locke'a göre muhtaç olan kardeşe yardım edebilmenin şartı şudur: Herhangi birinin mal-mülk içinde ve bir bolluk durumunda olması gerekmektedir. Böylece kişi kardeşini bu bolluğun dışında tutamaz. Zira kişi yardımını esirgerse kardeşinin telef olmasına izin vermiş olacak bu ise Tanrı katında günah sayılacaktır.⁹⁰ Locke neden insanın sınırsız birikim yapacağını ve kardeşini sahip olduğu mülkiyetinden dışlayacağını düşünmektedir? Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi, insanın bir bencil tarafının olduğunu kabul etmektedir.

Bu doğrultuda Karen Wynn eşi Paul Bloom ile yaptığı çalışmaya tekrar değinmek gerekirse Wynn insanın bencil tarafının da olduğu yönündeki bulguları gözlemlemiştir. Özellikle bebekler üzerinde yaptığı deneylerde bencillik duygusu ve hatta adalet anlayışı başta olmak üzere, doğru ve yanlışla ilişkin değer yargılarının, çok erken temellerinin olduğunu belirtmektedir. Bireylerin kendi sosyal etkileşimleri temelinde değerlendirme kapasitesinin evrensel olduğunu söylemektedir.⁹¹

Bencillik söz konusu olduğunda buna benzer bir yaklaşım 17. yüzyıl filozoflarından Hobbes'ta görülmektedir. Doğa durumunda insanların eşit fakat bencil olmalarından kaynaklanan ve güvensizliğin olduğu yani 'insan insanın kurdudur- homo homini lupus' olduğu bir durumdan bahsetmektedir.⁹²

Locke, benzer şekilde insanın bencil yönüne değinmektedir. Ancak Locke insanın doğuştan düalist bir yapıda olduğunu söylemekte ve insanın iyiye meyilli olduğunu ifade etmektedir.

Şöyle ki Locke, insan doğasının çift yapıda olduğunu ve bu yüzden insanın bir yandan sınırsız isteklere sahipken, diğer yandan ise pazarlıklara ve sözleşmelere bağlı kalmak için isteklerine dizgin vurması gerektiğini görece kadar akıllı olduğunu ifade

⁸⁹ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 29.

⁹⁰ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 30.

⁹¹ Bkz. <http://www.yale.edu/infantlab/socialevaluation/Helper-Hinderer.html> (15.04.2015)

⁹² Hobbes, 11.

etmektedir.⁹³ Daha önce ifade edildiği gibi, Schult da Locke'un ikili (düalist) insan doğası anlayışını benimsediğini söylemişti.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Locke, doğa durumunda insanların sınırsız istekleri ve bencil tarafının sınırlanmasının gerekliliğini belirtmektedir. Eğer bunlar sınırlanmazsa sorumluluklarının ihlali anlamına gelecektir. Locke'un insanın bencil olduğuna dair görüşüne kısaca değindik. Ancak Locke doğa durumunda meydana gelen ihlallerin özellikle mülkiyetin tecavüzlere açık olmasının asıl sebebini insanın bencil yönünü de tetikleyen paranın kullanılmasında görmektedir.

Locke; dünyanın bazı bölümlerinde paranın kullanımıyla, insan ve stok artışının toprağı kıt ve belirli ölçüde değerli hale getirdiğini söylemektedir. Bu yüzden bazı topluluklar, ülkelerinin topraklarına belirli sınırlar koymak durumunda kaldılar. Böylece bu topluluklar kendi içlerinde kendi toplumlarının özel mülkiyetlerini ihlallerin önüne geçmek için yasalar düzenlediler. Özellikle emek ve çalışmanın ürünü mülkiyeti sözleşmeyle kurumsallaştırmış oldular.⁹⁴

Baradat'ın da ifade ettiği gibi, Locke organize toplum ortaya çıkmadan önce özel mülkiyetin çıkmış olduğunu söylemektedir. Yani devlet mülkiyeti değil, mülkiyet devleti yaratmıştır. Locke, insanların özgürlüğünü sağlamaya destek olmasından dolayı, özel mülkiyetin insanlık durumu için zorunlu olduğunu kabul etmektedir.⁹⁵

Locke bu özgürlük durumunu başkasından izin almaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri bir sahiplik durumu olarak görmektedir. Sahiplikten kastı "hayat, hürriyet, mülkiyet" tir.⁹⁶

Her ne kadar Locke "hayat, hürriyet, mülkiyet" haklarını temel doğal haklar görse de onun kişinin özel mülkiyet hakkına ayrı bir önem verdiği söylenebilir. Böylelikle devletin temeline mülkiyetin korunmasını koymuştur.⁹⁷ Bu yüzden devlet, mülkü korumak ve güvenliği sağlamakla yükümlü minimal devlet olacaktır.

Boullion'un Locke'tan aktardığına göre Locke, devletin hiçbir zaman tebaasını yok etme, boyunduruk altına alma veya kasten sömürme hakkına sahip olmadığını ifade

⁹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, *Kral- Devletten Ulus- Devlete*, Ankara 2009, (2. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, 186.

⁹⁴ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 26.

⁹⁵ Baradat, 97.

⁹⁶ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 6.

⁹⁷ Güriz, 187.

etmektedir. Hatta Boullion; insanlığın muhafazası ile ilgili tabii kanundan sarf-ı nazar edecek olursak, Locke için yasama gücünün en yüce güç olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden Locke, söz götürmez kanunların yönetenlerin keyfiliğini frenleyeceğini belirtmektedir.⁹⁸

Locke mülkiyetin meşruluğu konusunda o kadar ileri gider ki mülkiyetin insan hayatından daha değerli olduğunu şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“Bir kumandan bir askere görevi dahilinde hayatına dahi mal olacak bir emir verebilir; ancak askerin özel mülkiyetine ait bir kuruşu dahi isteyemez, görevini yerine getirmemezse ölüm cezası dahi verebilir ama mülkiyetini paylaşmazsa hiçbir ceza veremez.”⁹⁹

Locke hiç kimsenin hatta sözleşmeyle oluşturulan devletin bile herhangi bir şahsın mülkünü rızası olmadan kısmen veya tamamen elinden alamayacağını vurgulamaktadır. Çünkü bu durum toplumsal hedekten şaşma anlamına gelir. Ancak Locke’un burada ironi yapmadığı açıktır. İnsanın sahip olduğu mülkiyetini hayatından bile değerli gören Locke bir çelişkiye düşmektedir. Çünkü insan hayatının sonlandığı noktada servetinin de bir önemi kalmayacaktır. Locke’un sahiplik anlamında yani geniş anlamda mülkiyet söz konusu olunca önem verdiği üç sac ayağından (hayat, özgürlük ve özel mülkiyet) en önemlisi olan yaşam hakkından taviz verdiğini görmekteyiz.

Bu eleştirinin ardından konumuza dönecek olursak, Baradat tarafından ifade edildiği gibi devletin mülkiyeti değil, mülkiyetin devleti yarattığı görülmektedir. Bu yüzden Locke’un, özel mülkiyeti insanlık durumu için zorunlu gördüğünü belirtmeliyiz. Zira Locke insanların özgürlüğünü sağlamanın teminatı olarak özel mülkiyetin korunmasını gerekli görmektedir. Bu anlayış da kapitalist bir sistemi onaylayan minimal devleti gerektirecektir.

1.4. TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE DEVLET ANLAYIŞI

Burada öncelikle Locke’ un toplumsal sözleşmeye neden gereksinim duyduğunu ve sonrasında toplumsal sözleşmenin ürünü olacak devletin nasıl olması gerektiğine dair görüşlerine yer vereceğiz.

⁹⁸ Hardy Boullion, *John Locke*, (Çev.: Ali İbrahim Savaş), Liberte Yayınları, Ankara 1998, 25-26.

⁹⁹ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 162.

Başlangıçta doğanın kanunları önünde hür ve eşit olan insanların belli haklarını teminat altına almak, daha güvenli bir birliktelik sağlamak amacıyla toplumsal sözleşme düşüncesi ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Çünkü Locke; doğa durumunda herkesin diğeri kadar kral, her insan diğerrinin eşiti olduğundan, hakkaniyet ve adaletin kuvvetli gözetleyicileri olmayanlar daha büyük bölümü oluşturdıklarında, insanın bu durumda sahip olduğu mülkiyetin kullanımının oldukça güvensiz olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Bundan dolayı Locke doğa durumunda insanlar arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir olması için gerekli olan yasama, yürütme ve yargılama merciinin doğa durumunda bulunmamasını da bir handikap olarak görmekte ve bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“İnsan, içinde bulunduğu doğanın yasaları çerçevesinde, iki temel hakka sahiptir: ilki kendini ve etrafındakileri koruma hakkı diğeri ise kendine ve mülkiyetine karşı işlenen suçları cezalandırma hakkı. Bu birinci hakkını, bir toplum içinde var olduğu için o toplumun koyduğu yasalar dolayısıyla devreder. Cezalandırmaya dair ikinci hakkından da tamamen vazgeçer”.¹⁰²

“İspatlanmış olduğu gibi, insan dünyaya diğerr tüm insanlarla eşit biçimde tam bir özgürlük hakkıyla ve doğa yasasının sağladığı bütün hakların ve ayrıcalıkların baskısız bir kullanımıyla doğduğundan doğa tarafından, yalnızca mülkiyetini; yaşamı, hürriyeti ve servetini başkalarının vereceği zararlara ve saldırılara karşı koruma iktidarına sahip kılınmamıştır. Ama aynı zamanda suçlarda, olgunun vahametinin, kendi görüşüne göre gerektirmesi halinde hatta ölüm cezası bile bu yasanın başkaları tarafından ihlal edilmesi yargılama ve saldırının bunu hak ettiğine inandığı ölçüde cezalandırma iktidarına da yetkili kılınmıştır. Ancak kendi içinde mülkiyeti koruma ve o toplumdaki bütün herkesin suçlularını cezalandırma iktidarına sahip olamayacaktır.”¹⁰³

Locke’un bu ifadelerinden anlaşılacağı gibi insanların toplum oluşturmalarının amacı güvenliklerinin tesisi ve mülkiyetlerini huzur içinde kullanabilme haklarını teminat altına almaktır.

Locke’a göre toplumun üyeleri arasında işlenmiş olan çeşitli ihlallere karşı, üyelere verilecek cezanın ne olacağına (ki bu yasama iktidarındır) ilişkin karar veren bir iktidar yokluğu ve bu yüzden üyelerden herhangi birine, üye olmayan herhangi biri tarafından verilen zararın tazminini sağlayacak bir iktidara (ki bu savaş ve barış

¹⁰⁰ Didier, 64.

¹⁰¹ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 154.

¹⁰² Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 155-156.

¹⁰³ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 48.

iktidarıdır) ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰⁴ Bunu sağlamanın yolunun sözleşmeden geçtiğini düşünmektedir.

Yani sözleşme yapılmasının gerekçesi Locke’a göre, doğa durumunda yaratılan bu güvensiz durumdan çıkıştır. Locke, Platon ve Aristoteles’in de görüşlerini onaylayarak, insanın tek başına yaratılmadığını, insanın bir toplum içerisinde yaşamak zorunda olduğunu kabul etmektedir.¹⁰⁵

Birinin kendisini doğal hürriyetinden yoksun kılmasının ve toplum bağları içine koymasının tek amacı, mülkiyetlerinin güvenli bir kullanımı ve rahat bir yaşam sürdürmesi için diğer insanlarla bir topluluğa katılma ve birleşme konusunda anlaşmaktır.¹⁰⁶

Locke, bu birleşmenin az sayıda kişi ile yapılabileceğini ve geride kalanların özgürlüğünü zedelemeyeceğini vurgulamaktadır. Nitekim o, sözleşmenin dışında kalanların, doğa durumunda özgürlük içinde yaşayabileceğini ve diledikleri zaman topluluk ve yönetim oluşturmak üzerine anlaşabileceklerini belirtmektedir. Ancak meydana gelecek birleşmelerde, eylemde bulunma ve karar verme çoğunluk tarafından gerçekleştirilecektir.¹⁰⁷

Locke’a göre, bireyler önce bir toplum olmak için rıza gösterir, sonra çoğunluğun iradesi ve kararlarına itaat edecekleri konusunda anlaşmaya varırlar. Böylece, iki ayrı rızadan söz eden Locke, insanların bir toplum oluşturmak için ortak olarak gösterdikleri rızanın açık bir rıza olduğunu söylemektedir. Bu rıza, insanı toplumun bir üyesi, yönetimin ise bir uyuğu haline getirecektir. İkinci rıza, örtük bir rıza olup, insanlar bununla çoğunluğun kararına tabi olacaklarını da onaylamış olurlar. Buna göre, birleşerek bir toplum meydana getiren insanlar, doğa durumundaki iktidarlarına son vermişler ve ikinci olarak da çoğunluğun tahakkümünü kabul etmişler ve çoğunlukta olanları kendileri hakkında karar vermeye yetkili kılmışlardır. Dolayısıyla, bir toplum meydana getirmek için açık rızalarıyla birleşen insanlar, daha sonra çoğunluğun iradesine uyacakları konusunda örtük bir rıza gösterirler.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 156-157.

¹⁰⁵ Ömer Özden, “John Locke’da Liberal Demokrasi”, Lütfi Dursun, (Ed.) *Ayraç Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, Eser Ofset, Erzurum 3. Sayı, 2006, 22.

¹⁰⁶ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 48.

¹⁰⁷ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 54.

¹⁰⁸ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, (2. Baskı), Asa Kitabevi, Bursa 2007, s.322-323.

Ancak şunu belirtmeliyiz ki Locke'un sözleşme anlayışı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Schult'un görüşüdür. O, Locke'un toplumsal sözleşmesini, ikili ya da iki aşamalı bir sözleşme olarak görmektedir. Schult aynı zamanda Locke'un bu sözleşmeyle, hem sivil toplumu hem de hükümeti kurduğunu söylemektedir. Böylelikle Schult; bu sözleşmede hem sivil toplumu hem de hükümeti ilgilendiren sınırlı ve temsili hükümet, güçler ayrımı, yasamanın üstünlüğü ve yurttaşların hükümeti değiştirme gibi kolektif hakları olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

Llyod Thomas, sivil toplumun iki aşamadan oluştuğunu söylemektedir. Birinci aşamada, topluluğun sözleşmeye katılanların onayı ile oluşturulduğunu ikinci aşamada ise çoğunluğun yönetim biçimini belirlediğini söylemektedir. Ancak yapılan bu sözleşmenin iki parçadan oluştuğu ya da iki zamanlı bir anlaşma olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü Thomas, tek bir sözleşmenin olduğu ve bu sözleşmenin tek bir zamanda yapıldığını ifade etmektedir. Yapılan tek sözleşmenin içinde hem bir siyasal topluluk oluşturulacağına ilişkin açık bir onayın olduğu hem de bu topluluğun, çoğunluk kararıyla devletin biçimine karar vereceği yönünde gizli bir onay olduğunu söylemektedir.¹¹⁰ Sonuç olarak Locke siyasal toplumun ya da uygar yönetimin ve bununla birlikte devletin inşasını düşünmektedir.

Peki, Locke'un toplum sözleşmesi sonucunda kurulan devletten anladığı şey nedir?

Locke'un devletten anladığı, doğal haklar olarak gördüğü "hayat, mülkiyet ve özgürlük" haklarını güvence altına alacak bununla birlikte yargılama işini üstlenecek ve yasalar yapacak, toplumsal sözleşmenin ürünü olan minimal devlettir.¹¹¹ Locke doğa durumunun başlangıcında mutluluğun, özgürlüğün olduğunu; özgürlük ve eşitliğin alabildiğine hüküm sürdüğünü söylemekteydi.¹¹² Bu yüzden Locke devleti bireye ve sözleşmeye dayandırarak mutlak olmamak şartıyla, sınırlı bir siyasal yönetimi yani minimal devleti, teorik açıdan şekillenmesini gerekli görmektedir.¹¹³ Bir değerlendirme yaparsak, aslında Locke doğa durumunda varolan doğal hakların sözleşmeyle birlikte kurulacak medeni toplumda da geçerli olduğunu söylemektedir.

¹⁰⁹ Tannenbaum- Schult, 255.

¹¹⁰ Bakırcı, 290.

¹¹¹ Heywood, 51.

¹¹² Öktem, 176.

¹¹³ Aytekin Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, (2. Baskı),Vadi Yayınları, Ankara 2003, 34.

Locke’a göre iktidar, doğa durumunda bulunan insanlar kendi rızalarıyla toplum halinde birleşmeye ve karşılıklı anlaşma sonucu oluşturulan hukuk çerçevesinde doğal ve asli haklarını korumak üzere kendilerini temsilen, müşterek toplumsal bir otorite olacaktır.¹¹⁴ Yani Locke topluluğu oluşturan ve insanları gevşek doğa durumunun dışına çıkararak tek siyasal topluma sokan şey bütünleşmek ve tek vücut olarak hareket etmektir. Böylece ayrı bir devlet olmak üzere her bir kişinin geriye kalanlarla yaptığı anlaşmadır.¹¹⁵ Çünkü hatırlanacağı gibi insan toplum durumunda, sözleşme sonrası olduğu gibi özgürdü. Ancak toplum durumundaki özgürlük, öncesindeki gibi zorunluluktan değil, toplum durumunun oluşmasıyla birlikte kabul edilmiş bulunan yasaya bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Diğer bir anlatımla toplum durumunda zorunluluğu sağlayan şey yasadır. İnsan, toplum durumunda yasaya bağımlılığı sayesinde özgür olmaktadır. Doğal insanın özgürlüğü, doğayla birlik içinde bulunmasıyla doğrudan bağlantılı olduğuna göre, insan, toplumsal alanda özgür olarsa burada da bir birliğin oluşması gerekir. Locke bu devleti toplumun üyeleri arasında işlenmiş olan çeşitli ihlallere, üyelerin uygun olduğunu düşündükleri cezanın ne olacağına dair verilen zararı cezalandırma haklarını devrettikleri bir iktidar olarak görmektedirler.¹¹⁶ Yani kişilerin doğa durumundaki, eşit ve özgür oldukları birlik durumunun sürdürülmesi ve birbirlerini cezalandırmak yerine bu yetkiyi iktidara devrettikleri bir devlet anlayışı söz konusudur.

Son olarak sözleşme teorisyenlerinden biri olan Locke’un, insanların daha huzurlu ve güvenli bir ortam oluşturabilmek için yasa yapma haklarını toplum adına devlete devrettiklerini, devletin temel amacının ise mülkiyeti korumak olduğunu ifade etmektedir. Devlet denilen aygıt çoğunluğun iradesi ile oluşturulmuştur.¹¹⁷ Bu yüzden Locke sınırsız yetkilerle donatılmış bir iktidar olamayacağını ve devletin sahip olacağı yetkinin sınırlı olması gerektiğini ifade etmektedir.

Locke’un devletin yönetimi konusunda genel-geçer kurallar koymaya çalıştığını söyleyebiliriz. Yönetim ile ilgili düşünceleri, Locke’un oldukça demokratik bir siyasi düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Toplum sözleşmesi ve devlet anlayışını

¹¹⁴ Toku, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, 113.

¹¹⁵ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 118.

¹¹⁶ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 58.

¹¹⁷ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 54-55.

değerlendirdikten sonra siyasal liberalizmin inşasında önemli bir yeri bulunan kuvvetler ayrılığı anlayışına değinebiliriz.

1.5. KUVVETLER AYRILIĞI

Kuvvetler ayrılığı anlayışını tam manasıyla dile getiren Montesquieu'dur. O Locke'un insanlığın büyük öğretmeni olduğunu ve ondan büyük ölçüde etkilendiğini söyleyen Fransız hukukçu ve düşündürdür. Montesquieu'nun üçe ayırdığı yetkiler; yasama yetkisi, devletler hukukuna bağlı olan şeyleri uygulama yürütme yetkisi, medeni hukuka bağlı olan şeyleri uygulama ve yargı yetkisidir. Ancak Montesquieu'nun yapmış olduğu ayırım Locke'un ayırımına benzetmekle birlikte hem yetki alanlarının çok net çizilmiş olması hem de doğrudan doğruya yasama yürütme ve yargı kelimelerini kullanmış olması Locke'taki naifliğin aşıldığını göstermektedir.¹¹⁸ Devletin yönetiminde güçler ayrılığını gerekli gören Locke'a göre yasama iktidarı, devlet gücünün, topluluğun ve topluluk üyelerinin korunması için nasıl kullanacağını yönlendiren bir güçtür.¹¹⁹ Yani yasama gücü daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü devletin nasıl yönetileceğini belirleyen yasadır.

Yine yasama, sadece devletin üstünde iktidar olmakla kalmaz topluluğun onu bir kez yerleştirdiği ellerde kutsal ve değiştirilemez niteliktedir; hiç kimse hangi biçimde ifade edilirse edilsin yaptırımını kamunun seçmiş ve atamış olduğu bu yasamadan almayan başka birilerinin herhangi bir fermanı ile yasanın gücüne ve zorlayıcılığına sahip olamaz. Eğer böyle olmasaydı toplumda yaşayanların onayına sahip olmayan bir yasa koyucu olurdu. Yasa koyucuların iktidarı ise en son toplumun kamusal yararıyla sınırlıdır.¹²⁰ Locke devlet yönetiminde yasama organını bir adım daha önde tutmuş olması onun yaşadığı çağı, dikkate alarak değerlendirdiğimizde ne kadar demokratik ve özgürlükçü bir düşünür olduğunu görürüz.

Öte yandan Locke iktidarı, savaş ve barış yapma, birlikler ve ittifaklar oluşturma ve devletsiz olan topluluklarla her türlü işlemi yapma yetkisini içeren yürütme veya federatif iktidar diye ayırmaktadır.¹²¹

¹¹⁸ Toku, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, 120-121.

¹¹⁹ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 81.

¹²⁰ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 75.

¹²¹ Locke, *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 165.

Locke bu iki iktidarı şöyle belirtmektedir:

Yürütme iktidarı toplumun yerel yasalarının kendi içinde bütün araçları üzerinde yürütülmesi iken; diğeri dışarıda kendisinden yarar ya da zarar gelebilecek bütün herkese karşı kamu güvenliği ve çıkarının idaresini kapsadığından kendi aralarında gerçekten ayrık olmalarına rağmen yine de her zaman neredeyse birleşiktirler. Bu Federatif iktidarın iyi ya da kötü idare edilmesinin devlet için büyük önemi olmasına rağmen bu iktidar çıkarılmış yerleşik pozitif yasalarla yönlendirilme bakımından yürütmeden çok daha az elverişli durumdadır ve dolayısıyla kamu yararına göre idare edilebilmesi için zorunlu olarak onu ellerinde tutanların basiret ve bilgeliğine bırakılmak zorundadır.¹²²

Bir değerlendirme yaparsak başta da belirtildiği gibi Locke keskin bir erkler ayrılığını belirtmemiş daha naif bir erkler ayrılığından bahsetmiştir. Yani Locke, devletin yasama ve yürütme kuvvetleri yanında federatif bir erkin de bulunduğunu belirtmiştir. Bizim bugün uluslararası ilişkiler de diyebileceğimiz, federatif yetki Locke’a göre savaş ve barış yapma ve antlaşmalar imzalama yetkisi olması bakımından önemlidir.¹²³

1.6. HOŞGÖRÜ, CİNSİYET, SINIF VE YURTTAŞLIK

1.6.1. Hoşgörü

Locke, “Hoşgörü Üzerine Bir Mektup” adlı eserinde temelde inançlara karşı yönetimin tutumunun nasıl olması gerektiğine dair açıklamalar yapmaktadır. Bu küçük kitap Locke’un bir nevi laiklik vurgusu yaptığı eseri (yani devletin inananlara ve inanmayanlara eşit durabilmesi anlamında laiklik)’dir. Bu anlayışın Locke’un inşa ettiği siyasal liberalizm kuramının da temel özelliğini oluşturduğunu görmekteyiz.

¹²² Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 96-97.

¹²³ Locke, *Concerning Civil Government Second Essay*, 81-83.

Bu eser Locke'un bu konuda yazdığı dört mektubun ilkidir. Presbiteryenler'e*, Ayrılıkçılar'a, Baptistler'e** göre Protestan olup her kilisenin bağımsız olmasını öngören mezhep, Kongregasyonalist*** ve Quakerlar'a**** ibadet özgürlüğünü hazırlamıştır. Locke, bu eserinde özgürlüklere ve farklılıklara vurgu yapmaktadır. Bu eserde Locke; dini inancı yüzünden ne putperest, ne Müslüman ne de Yahudi, devletteki medenî haklarından mahrum bırakılamayacağını belirtmektedir. Locke, bu anlayışını İncil'e bakarak İncil'in böyle bir şeyi emretmeyeceğini gerekçe gösterir.¹²⁴

Locke birbiriyle bağlantılı gördüğü iki özgürlük alanını yani siyasi ve dinsel özgürlükleri bu eserinde vurgulamıştır. Çünkü bir toplumda dinsel hoşgöründen söz etmek için, devletin din üzerinde hiçbir baskı ya da yaptırıma sahip olmaması gerektiğini düşünmektedir. Locke:

“Siyasî yönetimin işlerini, din işlerinden kesinlikle ayırt etmeyi ve ikisi arasına âdil sınırlar koymayı bütün her şeyin üzerinde zorunlu buluyorum. Eğer bu yapılmazsa, bir tarafta insan ruhunun çıkarlarıyla ilgilenenler, yahut en azından ilgilendiklerini iddia edenler ile, öte

* **Presbiteryen (Presbyterosçular):** İngiltere'de iç savaşın çıkışından Cromwell'in koruyucu Lord olarak kendini kabul ettirmesine uzanan siyasal gelişme neticesinde parlamento ikiye bölünmüştür. Parlamentodaki iki oluşumdan biri olan Presbyterosçular, kilise devletini sürdürerek, piskoposları ortadan kaldırmayı hedefleyen bir gruptur.

(Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi III*, (Çev.: Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul 2004, 155.)

** **Baptist (Vaftiz (Baptism):** Baptism kelimesi Grekçe'de “suya daldırmak” anlamında baptsmadan gelir. Hristiyan geleneğine göre (Baptist mezhebi hariç) her Hristiyan bebek ya bütünüyle suya sokularak veya üzerine su serpilerek vaftiz edilir. Anglikanizm Kitâb-ı Mukaddes, akıl ve ilk dört yüzyılda oluşan geleneğin çizdiği sınırlar içerisinde kalarak irade özgürlüğü konusunda değişik bir yaklaşım geliştirmiştir. İngiltere'de resmî kilisenin yanında kendi geleneklerini oluşturmuş olan Congregationalistler, Baptistler, Quakerlar gibi uzlaşmacı olmayan hareketler de ortaya çıkmıştır.

(Jacques Waardenburg “Reform” (Cilt;34, 532.), Mehmet Aydın, “Hristiyanlık” XVII, 349. *İslam Ansiklopedisi*, <http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi, 05.05.2015)

*** **Kongregasyonalizm:** İngilizce “congregate” (toplanmak, birleşmek, bir araya gelmek) fiilinden türeyen “congregation” kelimesi dilimizde; ibadet için dini mekânlarda bir araya gelen insanlar topluluğu, cemaat, dinsel örgüt, dini meclis, toplanma veya toplantı gibi anlamlara gelmektedir. “Congregational” kelimesi ise; cemaatle veya dini bir toplulukla ilgili olan, cemaatsel, cemaatleri bağımsız sayan kilise sistemine ait olan gibi anlamlar taşımaktadır. Bu kelimelerin “ belli bir düzeni, yapıyı ve yönetim şeklini içeren kilise sistemi (church polity)”ni ifade eden yapısı da “congregationalism” (kongregasyonalizm)dir.

(Hüseyin Erdem, *Hristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, 36.)

**** **Quaker:** Quakerler George Fox tarafından başlatılan bir harekettir. Fox, Anglikan kilisinden beklediğini bulamayınca 1652 yılında kısaca Dostlar diye anılan “Hakikat Dostları Cemiyeti”ni (Society of Friends) kurmuştur. Bu hareket ilk Hristiyanlığın manevi ve sade şekline dönmeyi, hiçbir aracı olmaksızın dogmalarla, resmi ayin ve törenlere ihtiyaç duymaksızın, sessizlik ve dinleme halinde Tanrı ile temas kurmayı prensip olarak benimsemiştir. Bunlara, Tanrı kelamı karşısında titremelerinden dolayı Quakers (titreyenler) adının verildiği ifade edilmektedir. (Mehmet Aydın, *İslam Ansiklopedisi*, XVII, 357. <http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi, 05.06.2015)

¹²⁴ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 47-48.

tarafıta devleti koruyan yahut en azından koruduklarını ileri sürenler arasında sürekli ortaya çıkacak olan ihtilâflara son verilmez” demiştir.¹²⁵

Devletin koruma altına alması gereken sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık ve bedenın dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar vb. maddî şeylerin mülkiyetidir. Locke eğer herhangi bir kimse, bu şeylerin korunması için teşkil edilmiş kamu adaleti ve eşitliği kanunlarını çiğnemeye kalkışırsa, bu kişilerin faydalandığı ve faydalanması gereken sivil çıkarlardan ve yararlardan yoksun bırakılması gerektiğini yahut onları cezalandırarak mani olunması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁶

Yönetimin bütün yargılama yetkisinin, sadece sivil konuları kapsadığını; bütün sivil güç, hak ve hâkimiyetin, sadece bu şeylerin gelişmesini teşvik etme kaygısıyla sınırlandırılabilir. Bununla birlikte Tanrı tarafından ruhların iyiliği sivil-siyasî yönetime emanet edilemez; çünkü Tanrı, hiç kimseye bir başkasını kendi dinini zorlamaya yönelik açık bir otorite vermemiştir. Bu yüzden hiç kimse istese bile, imanını başkasının emirlerine uyduramaz.¹²⁷ Hakikî dinin bütün yaşamı ve gücü, aklın samimî ve tamamıyla ikna edilmesine bağlıdır. Ruhların iyiliği, yetkisi sadece dış kuvvete bağlı olduğu için siyasî yönetim hiçbir şekilde inisiyatif alıp ruhların iyiliği adına müdahalede bulunamaz. İdrakin doğası öyledir ki, dış baskıyla hiç bir şekilde inanışa mecbur kılınmaz.¹²⁸

Locke; bir taraftan inanç noktasında siyasî yönetimin bireylere müdahalesini sorgularken diğer taraftan kilise’yi, onun yanında makbul ve ruhlarının selâmeti için muteber olduğuna hükmettikleri tarzda Tanrı’ya toplu halde ibadet etmek için kendi arzularıyla toplanmış gönüllü insanlar meclisi olarak tanımlayacaktır. Hiç kimse doğuştan bir kiliseye yahut mezhebe bağlı olmadığı gibi bir kimse gönüllü olarak bir araya geldiği topluluğun doktrininde yanlış olan yahut ibadetinde aykırı gelen herhangi bir şey bulursa da bu topluluğu terk etmek, neden ona girdiği zamanki kadar serbest olmasın diye düşünür.¹²⁹

Locke; kiliseye olan eleştirisini, İsa’nın öğretilerine dayanmayan ve cennete kabul edilecek kişileri arasından kovan bir yapının, İsa’nın Kilisesi diye adlandırılmayacağını

¹²⁵ Locke, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, 31.

¹²⁶ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 7-8.

¹²⁷ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 8.

¹²⁸ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 9.

¹²⁹ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 10-11.

söylemektedir.¹³⁰ Locke, böylece kilisenin yerini bilmesini bireylerin inançlarına saygılı olmasını öngörmektedir

Hiçbir kilisenin hoşgörü görevi dolayısıyla onca uyarıdan sonra, cemaatin kanunlarına karşı suç işlemeye ısrarla devam eden hiç kimseyi koynunda barındırmakla sorumlu olmadığını kabul eden Locke, cemaatin kefaleti ve toplumun varoluş şartı olduğundan, onların çiğnenmesine hiçbir eleştiri olmaksızın müsaade edilirse, bu halde toplum anında çözülür. Ancak aforoz etmek, aforoz edilen kişiyi önceden sahip olduğu sivil çıkarlarından mahrum bırakamaz. Bu yüzden sivil-siyasi hayatı ancak hukuk devleti altındaki yönetim tesis edebilir.¹³¹

Locke aklı ve İncil'i de aynı doğrultuda uzlaştırmaya çalışarak, belli bir kimsenin, bir başka kişiye, diğer kilise veya dindendir diye, sivil çıkarları konusunda zarar vermeye katî surette hakkı olmadığını ve bu kimsenin hangi inanca sahip olursa olsun [yani ister bir Hristiyan, ister bir putperest (pagan)] ona karşı hiçbir kimsenin bir şiddet yöneltemeyeceğini ve kötülük edemeyeceğini belirtmektedir. Locke'un bu tavrı yani aklı ve İncil'i aynı kefedede değerlendirmesi, laiklik anlayışıyla çelişmektedir. Çünkü Locke sivil yönetimin kiliseye ya da kilisenin sivil yönetime yeni haklar vermesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Öyle ki, siyasî yönetimin başı, ister herhangi bir kilisenin mensubu olsun, ister ondan ayrılınsın, kilise özgür ve gönüllü topluluk olarak daima önceden olduğu gibi kalır.¹³² Locke'un, bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi, siyasi yönetim ile kilisenin tümüyle birbirlerinin alanına müdahale etmemesini istemektedir.

Siyasî yönetim için meşru olan herhangi bir şey, kiliseye yasaklanamaz. Ancak insanların ortak mutluluğuna zararlı olan ve bu yüzden de kanunlarla yasaklanmış bulunan şeylere kiliselerin kutsal ayinlerinde müsaade edilmemesi gerekmektedir. Ancak siyasî yönetim kamu yararını bahane ederek otoritesini, herhangi bir kiliseye baskı yaparak meşrulaştırmaya çalışmamalıdır.¹³³ Locke'un yaşadığı dönemin çalkantılı olması ve hoşgörü ihtiyacının en çok arzulandığı bir zamanda bilinçaltında yer eden dini inanç ve yaşadığı dönemin koşulları göz önüne alındığında iki grubu hoşgörü anlayışının dışında tutmuştur.

¹³⁰ Locke, *Locke, Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*, 222.

¹³¹ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 11.

¹³² Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 15.

¹³³ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 31.

Birinci grup ateistler diğerk grup ise katoliklerdir. Ateistlerin Tanrı'nın mevcudiyetini inkâr ettikleri için hoş görülmemesi gerektiğini düşünmektedir. Toplumun bağlarını oluşturan sözler, akitler ve yeminlerin bir ateist üzerinde hiçbir etki yaratmadığı gibi düşüncede bile olsa, Tanrı'yı işin içinden çıkarmak, her şeyin dağılıp çözülmesine yol açtığını düşünmektedir; kaldı ki, ateistlikleri yüzünden onlar, dinin yapabileceği her şeyi tahrip edip çökerttikleri için hoşgörü imtiyazını da kaybederler.¹³⁴ Ama bu düşüncesinde zaman onu haksız çıkarmıştır. Günümüzde ateistlerin varlığı söz konusu olmasına rağmen, ateistlerin düşüncelerinin kendilerini bağladığı ve dini tahrip edemedikleri ortadadır, dinler halen varlığını sürdürmektedir. Artan dünya nüfusu ile birlikte inanan sayısı da buna paralel olarak artmıştır.

Katoliklere yönelttiği suçlamaları diğerk mezhepler için de yöneltmek mümkündür. Sadece Katoliklerin dışlanması da manidardır. Anlaşılan hoşgörü abidesi olan Locke, ateistler ve Katolikler söz konusu olunca hoşgörü anlayışından vazgeçmektedir.

Schult'un aktardığına göre Locke, sınırlı yönetimin dini alana da uygulanması gerektiğine inanır ve bu doğrultuda Locke'un karşı çıktığı kutsal hak nazariyesi, kralların devletin ve kilisenin başı olduğu resmi bir dini kapsamaktaydı. Yönetimin bütün gücü, dogma ya da tören bile olsa, resmi dinin herhangi bir tarafını reddeden bireylere karşı kullanılırdı. 'Yanlış' inançları açıkça dile getiren ya da uygulayan kişiler para cezasına çarptırılır, hapsedilir, hatta öldürülürdü. Locke bunun yerine dini hoşgörü lehinde görüş belirtmekle kalmaz ve zulmü ve güç kullanımını da eleştirir. Siyasal yöneticilerin gayelerinin, inanan ve inanmayan kişilerinin kanaatlerinin doğruluğuna ve yanlışlığına hükmetmek değil, devletin güvenlik ve esenliğini sağlamaktır.¹³⁵ Sonuç olarak bazı eleştiriler yöneltilebilse de yaşadığı dönem göz önüne alındığında hoşgörü anlayışı noktasında Locke'un farkındalık yarattığını söyleyebiliriz.

1.6.2. Cinsiyet, Sınıf ve Yurttaşlık

Locke' un öncelikle cinsiyete nasıl baktığını belirlemeliyiz; çünkü ebeveyn otoritesinin kimde olduğuna ve evliliğin amacının ne olduğuna ilişkin bakışı önemlidir. Locke'un evlilik yolu ile meydana gelen cemiyetlerde ara sıra ortaya çıkan son karar hususunda aldığı pozisyon önem arz etmektedir. Çünkü Boullion'un Locke'tan

¹³⁴ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 43.

¹³⁵ Tannenbaum - Schult, 249.

aktardığına göre Locke, ‘son karar’ın doğal olarak daha kuvvetli ve yetenekli olan erkeğin payına düştüğünü söylemektedir. Bu kararın sadece müşterek menfaatlerle ve mülkiyetle ilgili konuları kapsadığını ifade etmektedir.¹³⁶ Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi Locke erkeğin bir adım önde olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kadınlara ilişkin negatif ayrımcılık yaptığını görmekteyiz.

Schult’un da aktardığı gibi Locke, kadınların insan olduklarını; ancak doğaları gereği rasyonel olmadıklarını söylemektedir. Locke, kadınların, bir evlilik sözleşmesine gönüllü olarak girmeye yetecek kadar akla sahip oldukları kanaatindedir. O, evliliğin bir amacının olduğunu, bu amaç ise Tanrı vergisi bir şey olan çocuk yapmak ve yetiştirmek olduğunu söylemektedir. Locke, ayrıca, kadınların ikincil statüsü için, fiziksel ya da doğal bir temel de bulma gayreti içine girmiştir. Ona göre erkeğin akli aktif, kadının ise pasiftir.¹³⁷

Locke kadınlar hakkındaki düşüncelerini şu ifadelerle sürdürmektedir:

“Tanrı, Âdem’e Havva üzerinde ya da erkeklere kadınları üzerinde herhangi bir otorite vermemekte, fakat sadece kadınların kaderlerinin ne olacağını önceden söylemektedir. Kadının kocasına tabi olması gerektiğini Tanrı’nın kendi takdiriyle nasıl emretmiş olduğunu, insanoğlunun yasalarının ve ulusların geleneklerinde genellikle öyle buyurmuş olmalarından anlıyoruz, ben bu tabiiyetin doğada da bir temeli olduğunu kabul ediyorum.”¹³⁸

Locke’un bu ifadeleri onun geleneksel kalıpların dışına çıkamadığını göstermektedir. Schult, Locke’un kadınları rasyonelliklerinin yeterince gelişmemesinden dolayı onların rolleri aile ve ekonomik ilişkilerle sınırlıdır. Bu yüzden, onların siyasal katılımın dışında kalacaklarını söylemektedir. Schult bunun, Locke’un başlangıçta doğa durumundaki eşitlikçiliğin, radikal evrenselliğinin altını oyduğunu ve teorisini mantıksal sonuçlarına taşıyamadığını söyler.¹³⁹

Ailedeki bağlılık, büyük ihtimalle, kadınlar için aynı zamanda siyasal bağımlılığa yol açar. Bu konuda sessiz kalan Locke için pek çok yorumcu, onun kocanın siyasal alanda ailenin tümü adına konuşmasını meşrulaştırdığını düşünür. O halde evlilik sözleşmesi yapmakla kadınlar, siyasal olarak kendilerini temsil etmeleri için erkeklere

¹³⁶ Boullion, 22.

¹³⁷ Tannenbaum - Schult, 252.

¹³⁸ Locke, *Yönetim Üzerine İnceleme*, 48.

¹³⁹ Tannenbaum - Schult, 255.

yetki verirler ve artık kocaya itaat beraberinde evlilik sözleşmesine rıza göstermekle kalmaz aynı zamanda hükümete rıza gösterme hakkını da devreder.¹⁴⁰

Locke çocuklar ile ilgili olarak, ebeveynlerin çocukları üzerinde sahip oldukları iktidarı, ebeveynlere yüklenmiş bir yükümlülük olarak görmektedir. Çocukların akıl baliğ oluncaya kadar zihinlerini bilgilendirmek ve cahil reşit olma durumunu önleme ebeveynlerin yapması gereken şeyler olduğunu söylemektedir.¹⁴¹

Bu durum ister doğal ister uygar olsun bir insanı hükmü altına aldığı bütün yasalar için geçerlidir ve Locke bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“İnsanın bu yasayı bilebilme kabiliyetinin bulunabildiği farz edildiği, böylece eylemlerini bu yasanın kendisi içinde tutabildiği bir erginlik durumudur. İnsan bu durumu kazandığında bu yasanın kendisine ne kadar rehberlik edebileceğini; özgürlüğünü ne kadar kullanabileceğini bildiği sayılır ve böylece yasaya hâkim hale gelir. O zamana kadar yasanın ne kadarlık bir özgürlüğe izin verdiğini bildiği varsayılan başka birileri ona rehberlik etmek zorundadır. Bu tür bir akıl durumu; bu tür bir mümeyyizlik yaşı insanı hür kılıyorsa, aynı akıl durumu ve mümeyyizlik yaşı bu insanın oğlunu da hür kılar.”¹⁴²

Locke yurttaşlık hakkından yoksun kalacak kesimlere yoksullar ve emekçileri de eklemektedir. Yoksullar ve emekçilerin, örtük olarak siyasal toplumu oluşturamayacağını çünkü siyasal toplumun sadece mülkiyet sahibi sınıftan oluşacağını dile getirmektedir. Bununla birlikte aklını kullanamayanlar da yurttaşlık hakkından yararlanamazlar. Bu grupta yer alanlar; deliler, çocuklar, tembeller, doğaları gereği duygusal olanlar ve çaresizlerdir.¹⁴³ Özetlersek emekçiler, çocuklar, suçlular, akıl sahibi olmayanlar ve kadınları yurttaşlığın dışında bıraktığını görmekteyiz. Bu kesimleri yurttaş saymadığı gibi siyasal haktan yoksun bırakmıştır. Gerçi mülk edinme noktasında emeğe vurgu yapan Locke’un emekçileri siyasal sistemin dışında bırakması düşündürücüdür.

¹⁴⁰ Tannenbaum - Schult, 252.

¹⁴¹ Locke, *Concerning Civil Government*, 32.

¹⁴² Locke, *Concerning Civil Government*, 32-33.

¹⁴³ Ağaoğulları- Zabcı- Ergün, 193.

1.7. HALKIN YÖNETİME DİRENME HAKKI VE YÖNETİMİN ÇÖZÜLMESİ

Siyasal iktidarın kaynağını toplumda gören Locke, bu yüzden her zaman için toplumun direnme hakkının saklı olduğunu söylemektedir. Ancak toplumun yönetime direnmesi için bazı şartların oluşması gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir.

İlk olarak Locke, yasama organının devlette egemenliğin temsilcisi olduğunu kabul etmektedir. Yasama gücü ödev ve yetkilerini başka bir organa devredemez ve halkı oluşturanların yaşamları ve servetleri üzerinde keyfi tasarrufta bulunamaz. Çünkü yasama gücü kişilerin topluma girmeden önceki “hayat, özgürlük ve mülkiyet” gibi sahip hakları korumak durumundadır. Yasama gücünün huzur ve güvenliği sağlama ve mülkiyeti koruma dışında herhangi bir amacı yoktur. Zaten yasamacıların eylemleri doğa yasasıyla tutarlı olmalıdır. Çünkü doğa kanunu aynı zamanda Tanrı’nın emridir.¹⁴⁴

İkinci olarak, Locke doğa kanunun yazısız olduğunu ve bu kanunun insanların akıllarında mevcut olduğunu söylemektedir. (Locke bu yaklaşımıyla insan zihninin boş bir levha ‘tabula rasa’ olduğunu iddia ettiği görüşü ile çelişkiye düşmüştür.) Bundan dolayı, insanların arzu ya da çıkar yüzünden yasayı hatalı yorumlayan ve yanlış uygulayan kurumsallaşmış bir yargı olmadığı yerde hatalar noktasında ikna edilemeyeceklerini ifade etmektedir. (Locke bu anlayışıyla da insanların iyiye meyilli olduğu görüşünün aksini iddia etmektedir.) İnsanlar toplum haline geçmeleri mülkiyetlerini güvence altına almak içindir.¹⁴⁵ Eğer iktidar mülkiyeti güvence altına alamazsa, doğa durumundaki belirsizlik haline kaçınılmaz olarak yeniden geçilecektir.

Üçüncü olarak, Locke’a göre hiçbir insandan kendi onayı olmadan mülkiyetinden hiçbir parça alınamaz. Yani Locke halkın onayını almış temsilcilerin onların onayı olmadan vergi koyamayacaklarını belirtmektedir. Çünkü iktidarın, halkın onayı olmadan vergi koyması Locke’a göre kişinin temel mülkiyet hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Bu da yönetimin kuruluş gayesine terstir ve direnme hakkının doğmasına neden olur.¹⁴⁶

Dördüncü olarak ise, yasa yapma hakkının başkasına devredilemeyeceğini söylemektedir. Çünkü bu iktidarın sadece halk tarafından aktarılacağını söylemektedir.

¹⁴⁴ Locke, *Concerning Civil Government*, 76-77.

¹⁴⁵ Locke, *Concerning Civil Government*, 77.

¹⁴⁶ Locke, *Concerning Civil Government*, 79.

Bu yüzden yasama iktidarı halkın pozitif bir gönüllü devir ve tesisinden türediği için iktidarın amacı sadece yasalar yapmaktır. Bundan dolayı yasa yapma otoritesini başkasına devredemez.¹⁴⁷ Eğer devredilirse halk bu durumda direnme hakkını kullanır.

Son olarak kurulan iktidarın temelini teşkil eden pozitif yasalardır ve doğal yasalarının üst denetimine tabidir. Doğal yasalar aklın kurgulayabileceği değil, keşfedebileceği prensiplerdir. Hükümetin uygulamalarında doğal yasalara aykırı hareket etmesi, insanlara doğal yasaların vermiş olduğu direnme ve isyan etme haklarını kullanmaları için asli bir nedendir. Öyle ki insanlar, haksızlıklar devletten dahi gelse ona karşı direnme ve isyan etme hakları vardır.¹⁴⁸

Direnme ve isyan hakkının hangi koşullarda gerçekleşeceğine değindikten sonra Locke'un "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme" adlı eserinin bir başka bölümünde ise yönetimin nasıl çözüleceğini tartışmaktadır. O halde, yönetim nasıl çözülecek? Bu soruyu cevaplamadan önce, Locke yönetimin çözülmesi ile toplumun çözülmesi arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Locke, topluluğu oluşturan ve insanları gevşek doğa durumundan çıkartıp, tek siyasal topluma sokan şey bütünleşmek ve tek vücut olarak hareket etmek ve böylece ayrı bir devlet olmak üzere her bir kişinin geriye kalanlarla yaptığı anlaşmadır. Bu birliğin çözülmesinin nedeni ve neredeyse tek nedeni onlara karşı bir fetihle bulunan yabancı gücün akınıdır. Bu durumda kendi güvenliğini sağlama ve başının çaresine bakma hürriyeti ile birlikte daha önce içinde bulunduğu duruma geri döner. Toplum çözüldüğünde ise o toplumun yönetiminin de baki kalamayacağı kesindir.¹⁴⁹

Yönetimler ilk olarak yasama değiştiğinde çözülür. Sivil yönetim onu oluşturanlar arasında çıkabilecek bütün anlaşmazlıkların sonuca bağlanması için vardır. Yasama sağladığı hakemlikle kişiler arasındaki savaş durumuna son veren bir durumdur. Yasama bir devletin üyelerinin bütünleştikleri ve uyumlu canlı bir bütün içinde birleştikleri yerdir. Yasama devletin biçim almasına, ona yaşam ve birlik veren ruhudur. Birbirinden farklı üyeleri kaynaştıran yasamadır. Bundan dolayı da yasama

¹⁴⁷ Locke, *Concerning Civil Government*, 81.

¹⁴⁸ Toki, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, 38.

¹⁴⁹ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 138.

parçalandığında ya da dağıldığında bunun arkasından tıpkı bir organizma gibi çözülme ve ölüm gelir.¹⁵⁰

Bununla birlikte Locke’a göre, insanların haklarının korunması için artık adaletli yönetiminin olmadığı topluluk içinde gücü yönlendirecek ya da kamunun gereksinimlerini karşılayacak iktidarın da kalmadığı dolayısıyla böyle bir durumda yönetimin ortadan kalkacağıdır. Zira ona göre toplum, yalnızca kurulmuş bir yasamayla ve bu yasamanın yaptığı yasaların tarafsız ve adil biçimde uygulanabilmesiyle sağlanabilen kendini korumaya ilişkin tabii ve asli hakkını bir başkasının hatası nedeniyle asla kaybedemeyeceğidir. Yine Locke, yasama ya da presten herhangi birinin kendilerine duyulan güvene aykırı hareket etmeleri ve uyruğunun mülkiyetine tecavüz etmeye çalışmaları ve kendilerini ya da topluluğun herhangi bir parçasını halkın yaşamı, hürriyeti ve servetinin efendisi ya da keyfi kullanıcısı yapmaları halinde yasama kendisine duyulan güvene aykırı davranmış olacağını söylemektedir. Bu sebeple Locke, insanların topluma girmelerinin nedeni olarak onların mülkiyetlerinin korunmaması ve ihlal edilmesin de görmektedir.¹⁵¹

Locke bu durumun sonunda meydana gelecek olan ayaklanma şahıslara karşı değil ama sadece anayasalarla ve yönetim yasalarıyla kurulan otoriteye bir karşıtlık olduğundan anayasaları ve yönetim yasalarını güç yoluyla çiğneyenler ve güç yoluyla meşrulaştıranlar kim olursa olsun gerçekten ve bütünüyle asi olacaklardır.¹⁵²

Locke;

“Yasama değiştiğinde ya da yasamacılar kuruluş amaçlarına aykırı davrandıklarında da suçlu olanların suçu ayaklanma suçudur. Yasamayı zorla ortadan kaldıranlar asi iseler, halkın halka ait hürriyetlerin ve mülkiyetlerin korunması ve muhafazası için kurulan yasamacıların bizzat kendileri de bu hürriyetlere ve mülkiyetlere zorla tecavüz ederlerse ve bunları ortadan kaldırmaya kalkıştırlarsa ispatlanmış olduğu gibi asi sayılmazlar ve böylece kendilerini barışlarının koruyucusu ve gözetleyicisi yapmış olanlarla bir savaş durumuna sokarak tam anlamıyla ve en ağır anlamıyla isyancılar *Rebellantes* olurlar.”¹⁵³

Son olarak Locke, hem yürütme organının hem de yasama organının haklarını iyi niyetle kullanılmaması durumunda ihtilalin meşruluğuna inanmaktadır. İktidarın,

¹⁵⁰ Locke, *Concerning Civil Government*, 119.

¹⁵¹ Locke, *Concerning Civil Government*, 122-123.

¹⁵² Locke, *Concerning Civil Government*, 126.

¹⁵³ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 146-147.

hakları kötüye kullanması durumunda halk ihtilal yoluna başvurabilir. Yöneticiler yasayı uygulamak yerine keyfi isteklerini gerçekleştirmek isterlerse, yasama organının zamanında ve serbest şekilde toplanmasına mani olurlarsa, yasama organı temsilcilerinin seçim şeklini değiştirirlerse, halkı yabancı bir iktidarın hükümranlığına teslim ederlerse, güven yitirirler ve yasaları uygulama gücüne sahip olamazlarsa ihtilal yapmak kaçınılmaz olacaktır. Eğer yasama organı vatandaşların hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarına tecavüz ederse, bu durumda hükümranlılık halka döner ve halk yeni bir yasama organı kurabilir. İhtilal hukukun dışında kalmış bir hükümet yerine hukuka uygun bir hükümet kurmak gayesini taşıdığı için isyan değildir. İhtilal yaparken halk meşru müdafaa durumunda bulunmaktadır.¹⁵⁴ Bazı Locke yorumcularına göre, yönetme hakkının asıl kaynağı halka aittir. Bu yüzden iktidar, eğer halkın güvenini boşa çıkarırsa direnme hakkı ortaya çıkar. Yönetim ile halk arasındaki ilişki bir sözleşmeye değil, bir güvene dayalı ilişkidir. Dolayısıyla, yönetim halkın güvenini kötüye kullandığında, halk, yönetime verdiği iktidar gücünü tekrar onlardan geri alır.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Güriz, 189.

¹⁵⁵ Bakırcı, 291-292.

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN RAWLS'UN SİYASAL LİBERALİZM ANLAYIŞI

Chomsky'nin belirttiği gibi 1950'li yıllar da özellikle ABD dünya zenginliğinin yaklaşık %50 sine fakat dünya nüfusunun yalnızca %6,3'üne sahip bir ülkeydi.¹⁵⁶ Aynı zamanda Batı demokrasileri 1950'li ve 1960'lı yıllar çoğu refah devletinin ciddi biçimde genişlemesine yakından tanık olmuştu.¹⁵⁷ Hemen hemen yirmi yıl boyunca meslekten felsefeciler, John Rawls'un geliştirmekte olan çalışmasını hayretle izlediler ve hararetle tartıştılar.¹⁵⁸ Çünkü Rawls'un çalışmasından önce refah devleti hakkında, genellikle birbirine rakip ideallerin *ad hoc* (sadece o durum için geçerli) bir uzlaşması söz konusuydu. Sağ kanattaki Liberterler özgürlüğe inanıyorlarken ve bu yüzden serbest piyasayı destekliyorlarken, Sol kanattaki Marksistler de eşitliğe inanıyorlar ve devlet planlamasını benimsiyorlardı. Ortadaki liberaller ise eşitlik ve özgürlüğün harmonisine inanıyorlardı. Liberallerin, kapitalist özgürlükler ve eşitsizliklerin siyasal ve sosyal eşitlikçi çeşitli refah politikalarıyla *ad hoc* bir karışımı olan refah devletini desteklemeleri ise buna bağlanıyordu.¹⁵⁹

Liberteryenler, devleti adaletin önünde engel olarak görüyorlardı ve bireye hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiğine olan inançları neticesinde negatif özgürlüğü savunuyorlardı.¹⁶⁰ Jason Brennan'a göre, negatif özgürlüğü benimseyen liberteryenler, ekonomik özgürlüğü insanlara kendileriyle alakalı ekonomik ve finansal kararlar almaları için geniş bir alan yaratması olarak görmektedirler.¹⁶¹ Diğer taraftan Rawls adaletin toplumdaki refah, fırsat ve eşitliğe önem verilerek gerçekleştirileceğini söylemiştir. Rawls bu düşüncesiyle pozitif özgürlüğe vurgu yapmıştır.¹⁶² Brennan'a göre, Rawls her bireyin (diş fırçaları veya kitaplar gibi) kişisel mülkiyete sahip olmaya ve mesleğinin ne olacağına karar vermeye hakkı olduğunu söylemektedir. Ancak, Rawls diğer bütün ekonomik kararlar özel bireylere değil, fakat devlete veya bir bütün olarak tüm uygun (eligible) seçmenlere ait olması gerektiğini de ifade etmiştir.¹⁶³

¹⁵⁶ Noam Chomsky, *Dünyayı Kim Yönetiyor?*, (Çev.: Ömer Çiftci), (2. Baskı) İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2014, 21.

¹⁵⁷ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (Çev.: Ebru Kılınç), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 126.

¹⁵⁸ Anthony de Crespigny- Kenneth R. Minogue, *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, (Çev.: Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, 267.

¹⁵⁹ Kymlicka, 125-126.

¹⁶⁰ Mehmet Kocaoğlu, *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, Ankara 2014, 20.

¹⁶¹ Brennan, 45.

¹⁶² Kocaoğlu, 20.

¹⁶³ Brennan, 45.

Rawls'un bu düşünceleri nihayetinde 1950'li yıllarda Kuzey Amerika'daki akademilerde esmeye başlayan rüzgârı tersine çevirmeyi de başarmıştır.¹⁶⁴ Rawls akademideki tartışmayı özgürlük, sınırlı devlet, kanun hâkimiyeti gibi politik konulara yöneltmiştir.¹⁶⁵

Liberalizmin ayırt edici vasfı, bireylerin toplumsal ve siyasal haklarını her şeyin üstünde tutan ve onların yaşamlarında yol gösterecek olan değerleri özgürce seçebileceklerinin teminatıdır.¹⁶⁶ Rawls bu nokta itibarıyla toplumun bir arada yaşamasını sağlayacak bazı temel kuralların nasıl belirleneceğine ve tüm bireylerin üzerinde uzlaşabileceği karar alma yöntem ve mekanizmasının nasıl olması gerektiğine dair düşünceler üretmeye çalışmıştır.¹⁶⁷

Bunun için Rawls toplumda insanlığın tarihi boyunca süregelen sorunlara köklü bir çözüm üretmek amacıyla bir alternatif çözüm önermiştir.¹⁶⁸ Bu alternatif çözümün ise “hakkaniyet olarak adaletten geçtiğini düşünmektedir.

Bu amaçla Rawls, 1971'de yazmış olduğu “A Theory of Justice” (Bir Adalet Kuramı) adlı eserinde adil bir toplumda egemen kılınacak temel ilkeleri belirlemeye çalışmıştır. Adalet ilkelerini soyut bir şekilde ortaya koymak ve sonra da bu adalet ilkelerinin nasıl uygulanacağını tartışmak yerine, bu ilkelerin özel bir şekilde tanımlandığı bir durumdaki kişiler tarafından belirlenmesini tercih etmiştir. Rawls, eğer süreç adil kılınabilirse, bu süreç sonunda elde edilen ilkelerin de adil olacağını düşünmektedir. Hakkaniyet içeren bir süreç sonunda varılacak olan ilkelerin (tanım gereği) adil olacağını söylemektedir. Rawls belirlenen bu ilkeleri oluştururken ‘Başlangıç Durumu’*(Original position) ve ‘Bilgisizlik Peçesi’** (veil of ignorance) adlarını verdiği iki yeni kuramsal öğeye değinmektedir. Rawls’a göre kişiler başlangıç durumu diye nitelendirdiği bir konumdadır ve tercihlerini de bir peçe ardından yani

¹⁶⁴ Kocaoğlu, 19.

¹⁶⁵ Hasan Yücel Başdemir, *Liberalizmin Ahlâkî Temelleri*, Liberte Yayınları, Ankara 2009, 16.

¹⁶⁶ John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, (Çev.: Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, X.

¹⁶⁷ Başdemir, 16.

¹⁶⁸ John Rawls, *A Theory of Justice*, (Revised Edition), Cambridge: Belknap of Harvard University Press, 2000, 3.

* Rawls'un kullandığı iki kuramsal öğeden biri olan ‘Başlangıç Durumu’ kimi kaynaklarda ‘Orijinal Konum’ ve ‘Başlangıç Konum’ diye geçmekle birlikte biz kavramsal birlik olması için ‘Başlangıç Durumu’ olarak kullanmayı tercih ettik.

** ‘Bilgisizlik Peçesi’ kimi kaynaklarda ‘Bilgisizlik Örtüsü’ diye çevrilmiş olmasına rağmen biz kavramsal birlik olması için ‘Bilgisizlik Peçesi’ olarak kullanmayı tercih ettik.

bilgisizlik peçesinin arkasından yapacaklardır.¹⁶⁹ Demek ki ‘hakkaniyet olarak adalet’ anlayışına giden yol da adalet ilkelerin temellerini ‘başlangıç durumu’ ve ‘bilgisizlik peçesi’ gibi iki öğeyi kullanarak atacaktır.

Rawls “Bir Adalet Kuramı” adlı eserinde inşa etmeye çalıştığı sistemin eksiklerini *Political liberalism* (1993) (Siyasal Liberalizm) adlı eserinde gidermeye çalışmıştır. Başlangıçta bir tanım vermeyen Rawls, siyasal liberalizmin tanımını yapabilmesinin ancak bazı temel sorulara cevap vermekten geçtiğini söylemektedir ve demokratik bir toplumda ‘siyasal adalet’e * ilişkin temel olarak düşündüğü iki soru ile başlamaktadır:

“Bir nesilden diğerine hayat boyu bir toplumun bütünüyle işbirliği içerisindeki üyeleri olan ve özgür ve eşit sayılan vatandaşlar arasındaki toplumsal işbirliğinin adil kurallarını belirleyen en uygun adalet anlayışı nedir?”¹⁷⁰

Yine demokratik bir toplumda birbirine muhalif ve uyuşmaz çok çeşitli dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinlerin bir arada yaşayacağı hoşgörü ortamının sağlandığı bir topluma ilişkin ikinci sorusu şudur:

“Özgür kurumların kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan makul çoğulculuk ışığında hoşgörünün temeli ne olabilir?”¹⁷¹

Rawls, bu iki soruyu birleştirerek:

“Uygun fakat birbirleriyle mutabık kalmayan dinî, felsefî ve ahlakî doktrinlerce ciddi olarak farklılaşmış eşit ve özgür vatandaşların, uzun süre devam edecek kararlı ve adil bir topluma sahip olmaları nasıl mümkün olabilir?”¹⁷² sorusuna yanıt bulmaya çalışmıştır.

Elbette bu soruların cevabını bulabilmek için Rawls, öncelikle demokratik düşünce geleneğinin tarihsel derinliğine bakmamızı söylemektedir. Çünkü o demokratik düşünce geleneğinin nasıl bir çatışmadan filizlendiğini bilmemiz gerektiğini ifade etmektedir.

Bu yüzden Rawls Locke’u izleyen gelenek ile Rousseau’yu izleyen gelenek içerisinde var olan çatışmanın esas noktayı belirlediğini ifade etmektedir. Locke’u

¹⁶⁹ John Rawls, *Hakların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınışı”*, (Çev.: Gül Evrin), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, xi-xii.

* **Siyasal Adalet:** belli fikirler, ilkeler ve standartlar tarafından belirlenmiştir ve bu normlar, belli değerleri, bu bağlamda siyasal değerleri ifade eder. Bkz. Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 22.

¹⁷⁰ John Rawls, *Political Liberalism*, (Second Printing), New York: Columbia University Press, 1996, 3.

¹⁷¹ Rawls, *Political Liberalism*, 4.

¹⁷² Rawls, *Political Liberalism*, xviii.

izleyen gelenek, Rawls'un ifadesiyle "modern özgürlükler" olarak belirlenirken, Rousseau'yu izleyen gelenek "antik özgürlükler" olarak adlandırılır. Doğal olarak da çatışma bu iki gelenek arasında ortaya çıkacaktır. Çünkü modern özgürlükler; düşünce ve vicdan özgürlüğü, kişinin belirli temel hakları, mülkiyet hakkı ve hukuk devleti olarak belirlenirken, antik özgürlükler, eşit siyasî özgürlükler ve kamusal yaşamın değerleri olarak dile getirilmiştir.¹⁷³ Esasında Rawls bu çekişmenin ne tam anlamıyla tarafı ne de muhalifidir. İki anlayışı da kısmen olumlayarak bu çatışmayı aşmaya çalışacaktır.

Ancak Rawls yukarıda ifade edilen soruların yanıtlarının insanlığın geçmişinde yaşamış olduğu deneyimlerinde gizli olduğunu söylemektedir. Özellikle üç tarihsel gelişimin ahlâk ve siyaset felsefesinde yaptığı derin etkiye değinmiştir. Bunlar:

- 1- 16. yüzyıldaki reform hareketlerinin önemine vurgu yapmıştır. Reformun, Ortaçağın din birliğini parçaladığını ve devam eden süreçte dinî çoğulculuğa yol açtığını söyleyerek bu durumun, 18. yüzyılın sonuna doğru, ortaya çıkacak olan başka çoğulculukları kamçılayacağını belirtmiştir.
- 2- Bir başka gelişme, muazzam güce sahip olan hükümdarlarca yönetilen merkezi idare yapılarına karşılık modern devletin ortaya çıkmasıdır.
- 3- Son olarak modern bilimin gelişimi önemlidir.¹⁷⁴

Rawls; buradan hareketle siyasal liberalizmin (ve daha genel olarak liberalizmin) tarihsel kökenini haklı olarak Reform'a ve bunun devamında, 16. ve 17. yüzyıllarda uzun dinsel hoşgörü tartışmalarını içine alan döneme götürür. Rawls, modern vicdan hürriyeti ve düşünce özgürlüğünün o zamanlardan itibaren ifade edilmeye başladığını söylemektedir.¹⁷⁵ Özellikle bu dönem Locke'un da siyasal liberalizminin nüvelendiği, hoşgörü anlayışı ve siyasi düşüncelerinin keskinleştiği bir dönemdir.

Görülüyor ki Rawls'un siyasal liberalizmi birçok unsurdan oluşmaktadır. Bunlara çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz. Rawls'un temelde, hareket noktası toplumsal sözleşmeyi içerecek yolda; (yukarıda kısmen bahsettik) hakkaniyet olarak adalet, başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesidir. Bununla birlikte bu ilkelerden

¹⁷³ Rawls, *Political Liberalism*, 4-5.

¹⁷⁴ Rawls, *Political Liberalism*, xxii, xxiii,

¹⁷⁵ Rawls, *Political Liberalism*, xxiv.

türetilen, örtüşen görüş birliği, makûl kapsamlı doktrin, iyi düzenlenmiş toplum fikri, siyasi adalet anlayışı gibi kavramlara değineceğiz.

Rawls'un siyasal liberalizminin temel öğelerini oluşturacak adalet, mülkiyet ve adaletin yeniden dağılımı, birey, toplum sözleşmesi, devlet, aile ve kadın, hoşgörü gibi fikirlere değineceğiz. Öncelikle Rawls'un özgeçmişine değinelim.

2.1. JOHN RAWLS'UN KISACA HAYATI VE ESERLERİ

Daha önce Locke'un yaşam hikâyesini anlatırken değindiğimiz gibi her filozof veya düşünür kendi çağının çocuğudur. Bu yüzden bir filozof veya düşünürün fikirlerinin mayalanmasında yaşadığı dönemin tesiri söz konusudur. Biz de bu doğrultuda Rawls'un düşüncesinin şekillenmesinde yaşadığı dönemin şartlarını göz önünde bulundurmak durumundayız.

John Rawls 1921 yılında, ABD'nin Maryland Eyaletinin Baltimore kentinde doğmuştur. Babası tanınmış bir avukat iken, annesi Kadın Seçmenler Birliğinin başkanıdır. Anne Abell (Stump) Rawls, Kadın Seçmenler Birliği'nde aktif olarak siyasette yer alan birisiydi. Babasının ilgisizliğinden olsa gerek ki annesinin siyasi düşünceleri Rawls'u kadın erkek eşitliği noktasında etkilemiştir.¹⁷⁶

Rawls'un çocukluğu, Afrika kökenli Amerikalılar'ın farklı okullara gittiği bir bölgede geçmiştir. Tuhaftır ki siyasete ilgi duyan ve siyasi bir kimliği olan annesi, siyahî çocuklarla arkadaşlık yapmasından hoşlanmamıştır. Rawls sadece siyahî çocukların değil fakir beyaz çocukların bile eğitim kalitesinin düşük ve hayattan beklentilerinin olmadığı bir dönemde eğitim hayatına başlamıştır. Ancak Rawls, bu dönemde siyahî çocuklar ve beyaz fakirlerin hayata dezavantajlı başladıkları bir ortamda, özel okulda okumuştur. Çocukluğunda meydana gelen ve şahit olduğu bu olaylar ırk ve sosyal sınıflar üzerinde düşünmesine neden olmuştur.¹⁷⁷

Üniversite çağına gelen Rawls, Princeton üniversitesine kayıt yaptırmıştır. Önce müzik, kimya, matematik gibi bölümleri denemiştir. Ancak daha sonra felsefeyi tercih ederek eğitimini tamamlayabilmiştir. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte Rawls, orduya alınmıştır. Ancak bu savaş Rawls'un dine ve Tanrı'ya karşı

¹⁷⁶ Kocaoğlu, 7- 8.

¹⁷⁷ Kocaoğlu, 9.

düşüncelerini etkilemiştir. Özellikle üç olayın onu derinden etkilediğini ifade etmiştir. Birinci olay Lutherci bir rahibin askerlere verdiği vaazda Tanrı'nın mermileri düşman askerlerine isabet ettirdiğini ve kendilerini de onların mermilerinden koruduğunu söylemesine sinirlenmiştir ve Hristiyan inancının böyle kullanılmasına karşı çıkmıştır. İkinci olay, arkadaşı olan Deacon'un ölümüdür. Teğmen gelip iki kişiye ihtiyacı olduğunu söylemiştir, biriyle devriyeye çıkacağını diğerinin hemen yakında bulunan hastanede kan vereceğini belirtmiştir. Rawls'un kan türünün tutması sonucunda hastaneye gitmiştir. Deacon ise teğmenle birlikte, mevkisi Japon askerleri tarafından önceden belirlenmiş olan mahalde havan topu saldırısına maruz kalma sonucunda ölmüştür.¹⁷⁸ Üçüncü olay ise Yahudilerin maruz kaldığı Holokost olayıdır. Bilindiği gibi Holokost olayı; 1941 yılında Almanya'nın Rusya'yı işgaliyle başlayan süreçte, Hitler'in Yahudileri Komünistlerle işbirliği yapmakla suçlaması ve "Yahudi-Bolşevik Komplosu" olarak gördüğü tehdidi ortadan kaldırmak için 6 milyon Yahudi'yi öldürmesi ile sonuçlanan olaydır.¹⁷⁹ Bu üç olay Rawls'u derinden etkilemiş o da belirttiğimiz gibi Tanrı ve dini sorgulamaya başlamıştır. Amerikan İç Savaşı'ndaki Tanrı'nın iradesinin adil kabul edilmesi durumunda Holokost ve Japonya'ya atılan atom bombasının izahı olmadığını, din ve ahlak açısından sorgulanması gerektiğini düşünmüştür.¹⁸⁰

Rawls 1949 yılında Brown Üniversitesi'nden, "Bir Adalet Kuramı" adlı yapıtını da ithaf edeceği Margeret W. Fox ile evlenmiştir.¹⁸¹ Evlendiklerinde hala öğrenci olan Rawls ve Margeret geçim sıkıntısı yaşamışlardır. Öyle ki Margeret'in ailesi, sadece iki erkek çocuklarının eğitim masraflarını karşılaması neticesinde eşinin yaşamış olduğu zorlukları gören, Rawls devletın bireyin eğitim masraflarını karşılamasını savunmasında etkili olmuştur. Rawls'un düşüncelerini etkileyen bir başka olay Vietnam savaşıdır. Bu savaşın baskın olduğu yıllarda adil olmayan bir savaşta vicdani red ve sivil itaatsizlik üzerine düşünmüş ve bu konularda dersler vermiştir.¹⁸²

Özgeçmişini kısaca değerlendirmeye çalıştığımız Rawls, hayatının belirli dönemlerinde hem yaşadığı hem de tanık olduğu olayların etkisiyle Adaletin ne

¹⁷⁸ Kocaoğlu, 10-12.

¹⁷⁹ Muhsin Akbaş, *Yahudi Düşüncesinde Holocaust ve Tanrı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, 71-72.

¹⁸⁰ Kocaoğlu, 13.

¹⁸¹ Yasemin Işıktaç, "John Rawls", (Ed. Çetin Veysal), *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, (ss. 3-57), Etik Yayınları, İstanbul 2010.s.4.

¹⁸² Kocaoğlu, 15-16.

olduğunu yeniden sorgulamaya ihtiyaç duymuştur. O, bu olayları daha önce de belirttiğimiz gibi cinsiyet ve ırk ayrımcılığı, sosyal ekonomik ve siyasi yönden dezavantajlı konumda bulunan insanların durumunu haksız savaşların yıkıcılığı ve bu savaşlarda ki zorunlu askerlik gibi olaylardır ve bununla birlikte adil savaş ve vicdani red hakkını da içine alan ‘Adalet nedir?’ sorusuna cevap aramaya sevk etmiştir.¹⁸³

Bu soruya cevap vermek için adaletin ne olduğuyla ilgili sorgulama “Bir Adalet Kuramı” adlı eseri meydana getirmiştir. Bu eser faydaya dayalı bir etiğe karşı haklara dayalı etik anlayışını savunmuştur. Bir başka eseri 1993 yılında yayınlanan çok fazla ses getiren makalelerinin derlenmesinden meydana gelen “Siyasal Liberalizm”dir. Bu kitapta kapalı toplum modelini savunmuştur. 1999 yılında yayınlanan ve artık tasarladığı kapalı toplum modelinden uluslararası ilişkilere uzanan eseri “The Law of Peoples and Idea of Public Reason Revisted” (Hakların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması)’dır. Elbette bu eserlerin yanında Rawls’un çok sayıda makalesi de bulunmaktadır.¹⁸⁴

2.2. TOPLUMSAL SÖZLEŞME

Siyaset felsefesinin büyük düşünürleri Locke, Rousseau, Hobbes ve Kant gibi John Rawls da toplumsal sözleşmeyle işe başlamıştır. Genel anlamda toplum sözleşmesi, toplumu meydana getiren bireylerin yükümlülüklerini ve haklarının kökenlerini açıklayan sözleşme olarak tanımlanabilir.¹⁸⁵

Locke, doğa durumunda insanların başkalarının haklarına saygılı olabilmesiyle, bu hakları teminat altına alabilecek mekanizmaların olmadığına işaret eder.¹⁸⁶ “İnsanları olduğu gibi” kabul etmek gerekir fikrinden yola çıkan Rousseau, yasalara ise olmaları gerektiği gibi değer verilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁸⁷ Locke ve Rousseau’nun benzerliği, politik devletin varoluşunu temellendirmek için sözleşmeye ihtiyaç duymuş olmalarıdır.¹⁸⁸ Kant’a gelince, o da doğa durumunda her biri kendisine doğru ya da iyi görüneni yapmaya gayret eden insanların adaletin ne olduğu konusunda anlaşmazlığa

¹⁸³ Kocaoğlu, 17.

¹⁸⁴ Işıқтаç, 4.

¹⁸⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 935.

¹⁸⁶ Cevizci, *Felsefe*, 385.

¹⁸⁷ Işıқтаç, 40.

¹⁸⁸ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 879.

düşebileceklerini söylemektedir.¹⁸⁹ Rawls, bireylerin eşit ve özgür olduklarını vurgulamıştır. O bireylerin ihlal edilmez haklara sahip olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte Rawls'un, toplum sözleşmesindeki bireyler Hobbes'un kurguladığı sözleşmedeki bireyler gibi rasyonel olarak hareket etseler de, Hobbes'un antropolojik kötümser tavrını da paylaşmazlar. Rawls'un toplum sözleşmesinde bireyler rasyonel olarak kendi çıkarları peşinde koşarken birbirinin kurdu olmalarını engelleyen, bireyin amacı olarak kabul edildiği bir ahlakla sınırlıdır.¹⁹⁰

Rawls'un iddiası; Locke, Rousseau ve Kant'taki toplumsal sözleşme teorisini daha yüksek bir soyutlama düzeyine taşıyıp bu düzeyden hareketle bir adalet algısı geliştirmektir.¹⁹¹

Rawls'ta soyut bir düzeyde karşımıza çıkan 'başlangıç durumu' hatırlanacağı üzere toplumsal sözleşme geleneğinde 'doğal durum' veya 'doğa durumu' adıyla karşımıza çıkmış olan bildik duruma benzemektedir.¹⁹²

Rawls'a göre, kendini ve kamusal düşünceyi açıklamak için bir aracı gibi hizmet eden ve temsilin vasıtası olarak düşünülen bu başlangıç durumu fikri, aynı zamanda toplumun bir nesilden bir sonraki nesile ortaklığını da dile getirecektir. Çünkü Rawls'un bakış açısı itibarıyla toplumun nesilden nesile eşit ve özgür vatandaşlar içinde makul bir işbirliği olarak görülmesi adaletin gereksinimlerini olarak anlamamıza ve mevcut düşüncemizin netleşmesine yardımcı olacaktır.¹⁹³

Dolayısıyla, Rawls'un adalet teorisi başlangıç durumu dediğimiz bir toplumsal sözleşmeyi temel almaktadır.¹⁹⁴ Bu toplumsal sözleşme, 'hakkaniyet olarak adalet' düşüncesiyle yeniden şekillendirilmektedir. Bu durum Rawls'un toplum düşüncesi, o toplumda doğmuş özgür ve eşit vatandaşlar tarafından kabul edilmiştir. Bunların arasındaki anlaşma diğer herhangi bir anlaşmada olduğu gibi, uygun şartlar gözetilerek yapılmalıdır.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Cevizci, *Felsefe*, 386.

¹⁹⁰ Kocaoğlu, 21.

¹⁹¹ Rawls, *A Theory of Justice*, 10.

¹⁹² Solmaz Zelyüt Hünler, *Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komunitaryan Düşüncelerin Çatışma Alanı*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, 30.

¹⁹³ Rawls, *Political Liberalism*, 26.

¹⁹⁴ Sururi Aktaş, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara 2001, 242.

¹⁹⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 23.

Bu anlayışla Rawls'a göre toplumsal, tarihi ve doğal yeteneklerden kaynaklanmış olan toplumdaki bazı kesimleri avantajlı hale getiren durumlar ortadan kalkmış olur. Aynı zamanda bu kesimlerin, kendilerinin iyi düşüncesini ya da özgül psikolojik eğilimlerini dahi bilmelerini engeller. Bunu da Rawls, adaletin temel ilkelerinin bir sözleşme ile belirlendiği iki enstrümandan diğeri olan bilgisizlik peçesi formülüyle aşmaya çalışır.¹⁹⁶ Çünkü Sandel'in Rawls'dan aktardığına göre, Rawls, bilgisizlik peçesinin ardında sınıfımızı, cinsiyetimizi, ırkımızı, siyasal ve dinsel tercihlerimizi bilmememiz gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹⁷ O, örneğin bilgisizlik peçesi ardındaki kişilerin azınlık dininin temsilcileri olabileceğini söyler. Bu yüzden sıkıntı çekebilirler. İşte bu durumu ortadan kaldıran üstün pazarlık gücüne sahip olmadığımızı gösteren bilgisizlik peçesi ardından seçtiğimiz ilkelerdir. O, bu ilkelerin adil olabileceğini belirtmektedir.¹⁹⁸ Rawls bilgisizlik peçesi ardından adalet ilkelerini kişilere seçtirerek sözleşmeyi varsayımsal olmaktan çıkarmış ve oybirliğini şart koşan bir eşitlik temeline dayandırmıştır.¹⁹⁹

2.3. HAKKANİYET OLARAK ADALET

Adalet nedir? Bu soru yaklaşık 2500 yıldır yanıt aranan kadim bir sorudur. Adaletin ne olduğuna dair bu soruya düşünce tarihinde pek çok düşünür tarafından cevap verilmeye çalışılmıştır. Adaletin ne olduğuna ilişkin cevaplar Platon'dan ziyade Herakleitos'a kadar geri götürülebilir.

Eğer adaleti bir ölçü veya düzen olarak görürsek, Herakleitos'un (M.Ö.535-475) bütünü kendisi olan düzenin (kosmos) "sonsuzca canlı kalan, belli bir ölçüye göre yanıp, belli bir ölçüye göre sönen ateş"ten başka bir şey olmadığını dile getirdiğini görürüz.²⁰⁰ Yani Herakleitos adaletin belli bir ölçüyle yanan, belli bir ölçüyle sönen ve doğadaki düzenin kaostan değil de belli bir harmoniden oluştuğunu ifade etmektedir.

Adaletin ne olduğuna ilişkin bir başka yanıt ise; sofistlerden biri olan Thrasymachos'tan gelmektedir. O adaletin güçlülerin koyduğu kanunlara uymaktan

¹⁹⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, 11.

¹⁹⁷ Michael J. Sandel, *Adalet Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, (Çev.: Mehmet Kocaoğlu), (2. Baskı), Bingbang Yayınları, Ankara 2012, 170.

¹⁹⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 311.

¹⁹⁹ Işıktaç, 11.

²⁰⁰ Çetin Türkylmaz, *Filozoflarla Düşünmek*, Bibliotech Yayınları, Ankara 2015, 32.

başka bir şey olmadığını, adaleti kuvvetlilerin güçsüzleri egemenlikleri altına almak için kurdukları bir tuzak olarak görmektedir.²⁰¹ Ancak bu konuyla ilgili geniş bir açıklamayı, sistem filozofu olarak görülen Platon'da bulabiliriz.

Platon, adaleti, bireysel ve toplumsal düzeyde bir uyum ve denge hali olarak görmektedir. O; adaletin insanları ahlaki, sosyal ve siyasal yapan iyi ideasının bir niteliği olduğunu söyler. Bu yolla özel olanı kamusal olana bağlayarak polisteki adaletle bireydeki adalet arasında bağlantı kurar. Sadece adil bir devlette bireylerin, hem iyi insanlar hem de iyi yurttaşlar olarak doğalarını gerçekleştirip dengeli bir duruma ulaştırılabilirler.²⁰²

Diğer taraftan Adalet kavramını türsel olarak ayıran Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde “dağıtıcı adalet ve denkleştirici (düzeltici) adalet” ayrımını ortaya koymaktadır. Özelinde adaletin bir türü, onurun, paranın ya da topluma katılan yurttaşlar arasında bölüşdürülebilir olan diğer şeylerin dağıtılmasında söz konusu olanıdır. Adaletin bir başka türü ise alışverişlerde düzeltici olanıdır.²⁰³

Aristoteles dağıtıcı adaleti, mal ve şeref paylaşılırken yetenek ve toplum içinde sahip olunan koşulları da hesaba katarak yapmaktadır. O, eşitliği yetenekte eşit olanlara göre uygulanmanın doğru olacağını aksi takdirde ise eşitliğin bozulacağından söz etmektedir. Yani Aristoteles geometri orantılı bir adaletten bahsetmektedir. Bu yüzden denkleştirici adaleti hukukta taraf olanların eşit muamele görmesi olarak ifade eder.²⁰⁴

Kant ise, adaleti ve hakları bir toplum sözleşmesinden türetmektedir. Kant'tan önce Locke'u da içeren daha önceki sözleşmecî düşünürler de meşru devletin belli bir zamanda kendi hayatlarını yönetecek ilkeler üzerine karar veren erkek ve kadınlar arasındaki bir toplum sözleşmesinden türediğini ifade eder. Ancak Kant orijinal sözleşmenin gerçek olmaktan ziyade varsayımsal olduğunu ifade eder. Ahlak yasasının, bireylerin çıkarları ya da arzularına dayandırılmaması gibi adaletin ilkeleri de toplumun çıkarları ya da arzularına dayandırılmaz. Bir anayasa üzerine geçmişte anlaşmış insanlar grubunun varlığı anayasanın adil olması için yeterli sebep değildir. Kant bu

²⁰¹ Elmalı- Özden, 95.

²⁰² Nevzat Can, *Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adalet Kavramının Yeri ve Önemi*, Felsefe Dünyası 2007/1, Sayı 45, 2.

²⁰³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, (Çev.: Saffet Babür), (2. Basım), Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2009, 95.

²⁰⁴ Aristoteles, 95-98.

varsayımsal sözleşmenin neye benzediğini ya da ondan türetilen ahlak ilkelerinin neler olduğunu bize söylemez.²⁰⁵

Kant, herhangi bir davranışın ahlaki değerinin ancak iradenin bilinçli olarak kabul ettiği bir ilkeyle belirleneceğini söyler. Soccio'un Kant'tan aktardığına göre Kant, koşullu buyruğu, özel ve değişken koşullar altında ne yapacağımızı bildiren ifadeler olarak tanımlamaktadır. Ona göre, ihtiyaç duyulan şey koşulsuz buyruktur. Bunlar, aynı zamanda bütün rasyonel canlıların, evrensel anlamda bağlı oldukları buyruklardır. Kant iyi niyete yol gösterenin de koşulsuz buyruk olduğunu ifade etmektedir. Zira Rawls'un, Kant'ın ahlak felsefesini geliştirmeye yönelik çabaları sonucunda adaletin temel ilkeleri, "özgür ve rasyonel" insanların, ancak asli bir eşitlik halinde oldukları zaman, üzerinde anlaşacakları ilkeler olacaktır. Rawls'un düşünce deneyimi adını verdiği durumu Kant'ın ahlaki mütalaa ile ilgili kişisel kaygıların üstesinden gelme çabasını geliştirmenin (iyileştirmenin) bir parçası olarak kullanmıştır. Rawls'un hayali bir durum için ürettiği terim ile eşitliğin asıl konumunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Rawls; bu hayali sahnede, biz adaletin temel ilkelerini "ilgili taraflar"dan ziyade nesnel, tarafsız bir açıdan "rasyonel unsurlar" olarak belirleyebileceğimizi söylemektedir.²⁰⁶

Rawls Kantçı liberalizme yakın gözüken bir adalet anlayışını savunmaktadır. Nitekim Rawls siyasal liberalizm anlayışını oluştururken liberal demokrasi ve dağıtıcı adalet sorunu üzerine odaklanmaktadır. Bu yüzden Rawls sözleşmeyi, özgürlüklerin, eşitliklerin ve fırsatların gerçek dağılımına dayalı ve bireyler arası ilişkilerde belirleyici olan bir sözleşme olarak düşünmektedir. Rawls sözleşmeyi, bireyler arası ahlâki eşitlik fikrinin model olarak alındığı bir temel üzerine inşa etmiştir. Rawls'a göre ahlâki eşitlik sözleşmenin kuruluşunda, yani başlangıç konumundaki bireyler tarafından seçilecektir. Elbette bu seçim Rawls'un toplumsal sözleşmeyi de dağıtıcı adaletin gerçekleşmesi için bir aracı olarak görmesine yol açmıştır. Rawls'un toplum sözleşmesi şu sorunun cevabını aramaktadır: liberal-demokratik bir sistemde özgürlüklerden bir ödün vermeden adil bir sosyal düzenin nasıl kurulabileceği? Rawls bu sorunun cevabını vermek için Kantçı söylemin adalet kavramını ölçü olarak kullanır. Ancak Kant'tan ayrıldığı yönü, daha az metafizik özellikler gösteren bir ahlaki ilke kabul etmesidir.

²⁰⁵ Sandel, 166-167.

²⁰⁶ Douglas J. Soccio, *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapı Taşları*, (Çev.: Kevser Kıvanç Karataş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, 554, 556, 560, 561.

Rawls kendi adalet teorisini bireylerin yapıp ettiklerinden ziyade, hukuk devleti ve politik çerçevede, yani kurumsal olarak nitelendirir. Bu da sosyal devlet teorileri ile birlikte ele alınmak için değil, liberal tutumunun yeni beklentilere cevap vermek istemesindendir.²⁰⁷

Sonuç olarak, John Rawls'un adalet kuramı ahlak ve siyaset felsefesinde ciddi bir öneme sahip olarak ve tartışmaların merkezine oturabilir.

2.3.1. Başlangıç Durumu ve Bilgisizlik Peçesi

Rawls, cevabını aradığı temel soru hangi adaletin geçerli olduğudur. Rawls bu sorunun cevabının 'başlangıç durumu'ndan geçtiğini ifade etmektedir.²⁰⁸ Bu sebepten başlangıç durumu, Rawls'a göre özgür ve eşit vatandaşlar arasında süregelen adil bir işbirliği sistemidir ve Rawls onu toplumun genel yapısına yönelik bir siyasal adalet anlayışını daha iyi geliştirecek bir yol olarak görmektedir.²⁰⁹ Bu yüzden Rawls, ilk olarak "Bir Adalet Kuramı" eserinde 'başlangıç durumu' ve 'bilgisizlik peçesi' adlarını verdiği iki yeni temel kuramsal ögeye değinmiştir. Önerilen bu düşünsel modelde kişiler başlangıç durumundadır.²¹⁰

Rawls'un 'başlangıç durumu' diye tasvir ettiği durum 'doğal durum'a benzetilmektedir. Başlangıç durumundaki kişiler "bilgisizlik peçesi" altında toplumun temel siyasal ve ekonomik yapı ve süreçlerinin esas alındığı adalet ilkelerini saptamaya çalışırlar. Ancak Rawls 'bilgisizlik peçesi'nin insandan toplumsal yaşamda kendisine avantaj ya da dezavantaj getirebilecek özelliklerden hangilerine sahip olduğu bilgisini gizlediğini söylemektedir.²¹¹ Soccio'un da belirttiği üzere Rawls bilgisizlik peçesini nesnel (en azından ön yargısız) bir bakış açısı benimsemenin yolu olarak görmektedir.²¹² Ancak bilgisizlik peçesini mecazi olarak ifade eden Rawls, başlangıç durumunun da bir temsil aracı olduğunu belirtmektedir.²¹³

²⁰⁷ Işıktaç, 10.

²⁰⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 22.

²⁰⁹ Rawls, *Political Liberalism*, 26.

²¹⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, 11.

²¹¹ Murat Özbek, *Rawls Habermas Tartışması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, 26.

²¹² Soccio, 562.

²¹³ Rawls, *Political Liberalism*, 25.

Rawls “Bir Adalet Kuramı” adlı eserinde başlangıç durumunda seçilen adaletin iki ilkesine değinmektedir:

- a- “Herkesin başkalarının düzenine benzer olan en geniş eşit, temel özgürlükler düzenine sahip olmaya eşit hakkı bulunmaktadır.
- b- Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler öyle bir ayarlanmalıdır ki; birincisi makul biçimde herkesin avantajına olmalıdır ve ikincisi herkesin erişimine açık konumlar ve makamlara bağlı olmalıdır.”²¹⁴

Rawls; bu ilkelerden ilkinin sadece temel haklar, özgürlükler ve fırsat açısından değil, eşitliği belli alanda düzenleyeceğini söylemektedir. İkinci ilkenin ikinci kısmının da kurumsal güvenceyi sağlayacağını belirtmektedir.²¹⁵

Şöyle ki; Rawls temel özgürlükler listesinden birinci adalet ilkesine göre sadece özgürlükler üzerinde durmaktadır. O, bu sayede temel özgürlüklerin değerini bir nevi garanti altına almaktadır. Bunu yaparak da, siyasi özgürlüklerin değerinin, sosyal ve ekonomik hallerine bakmaksızın bütün vatandaşlar açısından eşitliği sağlamaktır. Rawls’un siyasal özgürlüğün ayrıcalığı, ancak başlangıç konumundaki adilane prosedürü adalet ilkelerine göre düzenlenen bir toplumda da uyarlamak olarak ileri sürülebilir. Öte yandan Rawls, diğer özgürlüklerin değeriyle de ilgilenmekte ve ikinci adalet ilkesinden farklılık ilkesinin diğer özgürlüklerin değerini sağladığını düşünmektedir. Bu manada temel özgürlüklerle ilgili olan birinci adalet ilkesi ve gelir refahın paylaşımıyla ilgili ikinci adalet ilkesi birbirlerini tamamlayıcı ilkeler olarak görmektedir. Rawls’a göre ikinci adalet ilkesinin görevi özgürlüğün değerini sağlamaktır.²¹⁶ Rawls bu iki ilke arasında çatışma olduğunda ise birinci ilkenin tercih edileceğini belirtmektedir.²¹⁷ Çünkü Rawls birinci adalet ilkesinin ikinci adalet ilkesi uğruna feda edilemeyeceğini, yani sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri gidermek uğruna olsa bile kısıtlanamayacağını ifade etmektedir. Adaletin ikinci ilkesi fırsat eşitliği ilkesi, sosyal işbirliğiyle ilgili avantajların nasıl dağıtılacağıyla ilgili olmasından dolayı, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin toplumun en az avantajlısının yararına olacak şekilde düzenlenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda ikinci adalet ilkesi, fırsat eşitliği ilkesini

²¹⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, 53.

²¹⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 6.

²¹⁶ Gülriz Uygur, “John Rawls”, (Editörler. Ahu Tunçel, Kurtul Dinçer), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, (ss. 712-735), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, 725-726.

²¹⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 6.

ve farklılık ilkesini içerdiği söylenebilir.²¹⁸ Daha sonra, özellikle fark ve fırsat eşitliği ilkesine mülkiyet anlayışından bahsederken değineceğiz.

Rawls daha önce “Bir Adalet Kuramı” adlı eserinde değindiği adaletin iki ilkesine “Siyasal Liberalizm” adlı eserinde tekrar değinmektedir.

Çünkü bu iki ilke ile insanlar sahip oldukları özelliklerin toplumsal yaşamda ne tür avantaj veya dezavantaj getirebileceğini bileceklerinden dolayı doğal olarak, herkese “hakça” davranılmasına imkân tanıyacaklardır.²¹⁹ Rawls burada “hakkaniyet olarak adalet” diye adlandırdığı, ve “faydacılıktan üstün gördüğü alternatif sistematik adalet anlayışını bu doğrultuda geliştirdiğini”²²⁰ ifade etmektedir. Çünkü Rawls’un adalet anlayışı faydacılığa dayalı bir adalet anlayışı değil, hakkaniyete dayalı bir adalet anlayışıdır.

Rawls adaletin ilkelerini seçen kişilerin başlangıç durumunda rasyonel olması ve karşılıklı olarak tarafsızlık konusunda anlaşarak seçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Rawls bu yüzden kendi menfaatinin düşünen herhangi rasyonel bir kişinin iki temel ilke konusunda anlaştığını söylemektedir. Bu ilkeler:

“Herkesin başkalarının düzenine benzer olan en geniş eşit temel özgürlükler düzenine sahip olmaya eşit hakkı bulunmaktadır.”²²¹

Toplumsal ya da ekonomik eşitsizlikler, içinde iki unsur barındırır:

“Birincisi makul biçimde herkesin avantajına olmalıdır ve ikincisi herkesin erişimine açık konumlar ve makamlara bağlı olmalıdır.”²²²

Rawls birinci ilke ile ilgili şu tespitte bulunur: Demokratik düşünce tarihindeki amacın değişik haklar bildirgelerinde ve insan hakları beyannamelerinde yer alan özgürlüklerin anayasal güvenceye dayandırılmalıdır.²²³

Burada ikinci ilke ise gelir ve varlık gibi değerlerin üretim ve dağıtım noktasında nasıl değerlendirileceğiyle ilgilidir. Rawls adaletin iki ilkesini seçen rasyonel varlıkların

²¹⁸ Uygur, 726.

²¹⁹ Özbank, 26.

²²⁰ Rawls, *Political Liberalism*, xv.

²²¹ Rawls, *Political Liberalism*, 291.

²²² Rawls, *Political Liberalism*, 291.

²²³ Rawls, *Political Liberalism*, 292.

temel özgürlüklerin korunup değerlendirilmesinde birincil değerleri daha önemli görmektedir.

Rawls'un birincil değerlerden kastettiği şunlardır:

- a. Temel özgürlükler; (ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, vb.)
- b. Seyahat özgürlüğü ve çeşitli fırsatlar,
- c. Sorumluluk taşıyan makam ve konumlara ilişkin güç ve yetkiler,
- d. Kabaca her amaca uygun araçlar olarak anlaşılan gelir ve varlık,
- e. Öz-saygının toplumsal temelleri²²⁴

Rasyonel anlaşmanın teminatı olarak kişiler bu ilkeleri bilgisizlik peçesinin arkasından seçmektedir. Ancak bilgisizlik peçesinin sınırlılığı, tarafların bu kişilerin yararına tespit etmesi ve bunların lehine bir anlaşma yapamamasıdır.²²⁵ Rawls bunun çözümünün de yukarıda maddeler halinde ifade edilen birincil değerlerden geçtiğini söylemektedir.

Özellikle başlangıç durumunda bilgisizlik peçesinin ardından tercihte bulunarak seçilen iki adalet ilkesinin ne olduğuna kısaca değindikten sonra, iki adalet ilkesinden ilki olan özgürlük ilkesini daha yakından değerlendirebiliriz.

2.3.2. Özgürlük

Rawls'un öncelikli önemseydiği ilk ilke özgürlük ilkesidir. Herkesin başkalarının düzenine benzer olan en geniş, eşit, temel özgürlükler düzenine sahip olmaya eşit hakkı bulunmaktadır.²²⁶

Rawls, özgürlük anlayışını Kant'tan etkilenecek oluşturmuştur. Kant davranışın biyolojik ya da toplumsal olarak belirlenmesi durumunda tamamen özgür olmadığımızı ve özgürce eylemenin ise özerk olmaktan geçtiğini söylemektedir. Kant'a göre özerk olarak eylemek biyolojik ihtiyaçların ve toplumsal adetlerin emirlerine göre değil, kendi içselleştirdiğim yasaya göre eylemektir. Özerk olarak eylemde bulunma kapasitesi insan yaşamına saygınlık veren şeydir. Öyle ki bu saygınlık insanlar ve şeyler arasındaki

²²⁴ Rawls, *Political Liberalism*, 308-309.

²²⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 307.

²²⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, 53.

ayrımı işaret eder.²²⁷ İşte insanlara farkındalık yaratan özerklik Rawls'un özgürlük anlayışını da belirlemektedir.

Sosyal liberal kategorisinde değerlendirilen John Rawls klasik liberallerden olan Berlin (1909-1997), Hayek (1889-1992), Friedman (1912-2006) ve Nozick (1932-2002)'ten de işte bu noktada ayrılır. Çünkü negatif bir özgürlük anlayışını benimsemez. Bu yüzden onların iddia ettiği gibi özgürlüğü, bireyi sınırlama, kısıtlama ya da tahdit getirilmemesi olarak da anlamaz. O devlet müdahalesinin hür teşebbüsü baltaladığı ve temel özgürlükleri bitirdiğini de düşünmez. Rawls Kant'ın özgürlük anlayışı olan ve köklerini T. H. Green'de bulduğumuz özgürlük anlayışını benimsemiştir. Yani Rawls bir insan sadece özerk olabildiği, kendi kendisini yönetebildiği takdirde özgür olacağı düşüncesini benimsemektedir.²²⁸ Yani Rawls devletin kişiye kendisini gerçekleştirme için fırsat alanları yaratması gerektiğine inanır. Ancak bireyin özel mülkiyeti noktasında negatif özgürlüğü benimserken, pozitif özgürlüğü ise devletin müdahil olduğu alanlarla sınırlar. Lakin özgürlük tartışmasında Rawls'un, çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi antik özgürlüklerden ziyade modern özgürlüklerden yana olduğunu görmekteyiz.

Rawls'un özgürlük ilkesinin içeriğine baktığımızda şu ilkeleri kapsadığı görülmektedir: Toplanma ve konuşma özgürlüğü; kamu görevi elde etme ve seçim hakkı; vicdan ve düşünce özgürlüğü, kişisel mülkiyet edinme hakkı, psikolojik baskı, fiziksel eziyet, keyfi alıkonmadan ve tutmadan özgür olmak.²²⁹

Rawls "Bir Adalet Teorisi"nde değindiği yukarıdaki ilkeleri "Siyasal Liberalizm" adlı eserinde yinelemektedir. Rawls'un adaletin ilk ilkesinden kastettiği şey "eşit temel özgürlükler" dir. O, eşit temel özgürlükleri şu şekilde sıralamıştır:

"İfade ve vicdan özgürlüğü, siyasal özgürlükler ve örgütlenme özgürlüğü, kişinin özgürlüğü ve onuruna ilişkin özgürlükler ve son olarak hukuk devletinin kapsamına aldığı hak ve özgürlüklerdir."²³⁰

Ancak görüldüğü gibi, Rawls hukuk devleti ve mülkiyet vurgusu da yapmaktadır. Bunu da "eşit temel özgürlükler" in önemine değinerek göstermektedir.

²²⁷ Sandel, 134-135.

²²⁸ Cevizci, *Felsefe*, 379, 380, 381.

²²⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, 53.

²³⁰ Rawls, *Political Liberalism*, 291.

Son olarak, özgürlük dışında herhangi bir ortak amacın gerçekleştirilmesi önlenemez. Ancak özgürlük tüm bireylerin özgürlüklerinin artması ve özgürlüğü sınırlanan bireylerin bunu kabul etmeleri şartı ile sınırlandırılabilir. Bu ilke, Kant'ın kategorik emperatif ifadesi ile de paraleldir. Adalet değeri açısından özgürlük ilkesinin ana çerçeveyi oluşturduğunu söylemek gerekir.²³¹

2.3.3. Fark İlkesi ve Eşit Fırsat İlkesi

Adaletin değeri açısından diğer kurucu ise fark ilkesi (difference principle)'dir. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle bir şekilde yeniden düzenlenmelidirler ki, şu iki koşulu da gerçekleştirebilsinler;

- a. Şartları en kötü olanlar avantajlı duruma geçmelidir.
- b. Herkese eşit biçimde resmi makam ve görevlere sahip olma hakkı tanınmış olmalıdır.²³²

Rawls'un teorisinde farklılık ilkesine değinmesinin önemli bir nedeni “doğal eşitsizlik” anlayışıdır. Doğal eşitsizlik teorisi başlangıç durumunda yer almaz. Bilgisizlik peçesi arkasındaki kişilerin toplumun temel kurumları ve adil uygulamaları için gerekli olan birincil iyilerin bilgisine sahip olan bu kişilerin doğal verilere dair bilgisizlikleri devam etmektedir. Onların doğal kabiliyetleri, sağlık, zekâ ve fizyolojik özellikleri doğal piyangonun sonucunda ortaya çıkacaktır. Böylece Rawls, tarafların doğal avantaj ve dezavantajlarını bilmemeleri sebebiyle farklılık ilkesini tercih edeceklerini düşünmektedir. Rawls'a göre bazı doğuştan gelen ve doğanın kazandırdığı eşitsizlikler bir şekilde giderilmek durumundadır. Rawls insanın doğal piyangonun neticesinde sahip olduğu avantajların toplumsal alanda hak edişi meşrulaştırdığı zihniyetine karşı çıkar. İnsanın fizyolojik bütünlüğü ile yetenek, maddi ve manevi anlamda iyi bir aileye sahip olmak gibi doğal şans zincirlemesinin kişiyi toplumsal statüsü itibarıyla hakkaniyetli bir konuma sokmadığını iddia eder. Doğal piyangonun olumlu verilerini kullanarak kişinin herhangi bir kazancı hak ettiğini söylemek

²³¹ Işıktaç, 25.

²³² Rawls, *Political Liberalism*, 6.

yersizdir. Yetenekli birinin gelir ve serveti daha fazla hak ettiği söylenemez; ancak en kötü durumda olanın yararına olacaksa bu geliri hak ettiğinden bahsedilebilir.²³³

Sonuç olarak Rawls fark ilkesinin temel amacını; hakkaniyet olarak adaletin iki ilkesini lexical sıralamasını da göz önüne alarak, hak edilmemiş, ahlaken keyfi olarak kabul edilen sosyal ve doğal talihsizlikleri düzeltmek istemektedir. Fark ilkesi negatif özgürlüklerin bireyin özerkliğini teminat altına almak bakımından taşıdığı eksikliği gidermektedir. Rawls'un teorisinde pozitif bir takım haklar, fark ilkesiyle sağlanarak bireyin özerk bir özne olmasının önündeki engeller ortadan kaldırılmaktadır.²³⁴ Fark ilkesini Rawls, dezavantajlı konumda olan ve sosyal yaşamdan yeterince pay alamayan, sosyal anlamda en kötü durumda olanlar için düşünmüştür. Adaletin daha doğrusu yeniden paylaşımın sağlanması ancak fark ilkesi göz önüne alınarak sağlanabilir. Yani fark ilkesiyle, bireylerin kendilerinden kaynaklanmayan dezavantajlı durumu ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta Rawls'un dezavantajlı kişilerin durumunu fark ilkesini devreye sokarak düzelterek belirtmiştik. Rawls bu ilke ile, bir açıdan insanların kabiliyetleri ve çabaları topluma daha fazla katkı sağladığı zaman daha fazlasını hak ederler ve -daha fazlasını elde etmeliler- fikrini geçersiz kılmaktadır. Rawls'un taşıdığı kaygı, burada en az avantajlı ekonomik sınıfları düşünen ve riske aşırı derecede duyarlı sözleşmecilerin bile bu sınıfların kendi çabalarıyla ilerleyebilmelerine imkan verecek fırsatların güvenceye alınmasıdır. Bu sağlınırsa; "Onlar yalnızca gelirden veya refahtan alacakları payı düşünmektense her birinin sahip olacakları bu fırsatı garantiye alan bir dağıtım ilkesini tercih edeceklerdir."²³⁵ Bu konuyu daha iyi irdeleyebilmek için yeniden dağıtım modeline yakından bakmalıyız.

2.4. YENİDEN DAĞITIM VE MÜLKİYET

Rawls'un yeniden dağıtım anlayışı Bentham'ın savunduğu ve liberalizmin kurucu ögesi sayılan faydacı adalet anlayışına bir tepkidir. Çünkü Rawls; fayda kavramının belirsizliğinden kaynaklanan genel soruna, zaman içinde duygusal ve ahlâki boyuttan

²³³ Rabia Sağlam, *Liberalizm Devlet ve Ütopya*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2008, 33-34.

²³⁴ Kocaoğlu, 164.

²³⁵ David Schmidtz, *Adaletin Unsurları*, (Çev.: Hayrettin Özler), Liberte Yayınları, 2010, 86-87.

yoksun ve sadece kendi kişisel yararını düşünen insan anlayışına karşıdır.²³⁶ Bu karşı çıkış Rawls'un adalet kuramını neden yazmaya ihtiyaç duyduğunu da anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Rawls, toplumu, karşılıklı avantaj için ortak bir girişim olarak düşünmemiz gerektiğini ifade etmektedir. “İşbirliği tüm insanlığın serpilmesine önayak olur. Fakat herkesin işbirliğinin meyvelerinden daha fazla pay istemesi, işbirliğinin kaçınılmaz olarak çatışmayı da içermesine sebebiyet verir. Çatışmayı çözmenin bir yolu, meyveleri toplam faydayı maksimize edecek şekilde dağıtmaktır.”²³⁷ Bunu maksimize edecek yöntem ise adalet anlayışıdır.

Rawls adaleti toplumsal kurumların birincil erdemi olarak görmektedir. Ele aldığı adalet düşüncesinin de toplumsal adalet olduğunu söylemektedir. Rawls önemli toplumsal kurumların; ‘düşünce ve vicdan özgürlüğünün yasal korunumunun sağlanması, rekabet piyasası, üretim araçlarında özel mülkiyet ve tek eşli evliliğin korunması’ olduğunu düşünmektedir.²³⁸

Rawls'un sözleşmeye dayalı düşünce sistemini inşa etmesi toplumsal refaha ilişkin faydacı anlayışı benimseyen düşünce biçimlerinin merkezi zayıflığını görmesinden kaynaklanmaktadır. Birçok insan ilk bakışta bir toplumu yönetmenin tek yolunun o toplum içinde bulunanların refah düzeyini artırmaktan geçtiğini düşünür.²³⁹

Bu refah anlayışı Rawls'a göre özgürlük, fırsat, gelir ve varlık gibi başlıca sosyal iyilerin eşit biçimde dağıtılmasının sağlanmasından geçmektedir. Yani Rawls liberal sistemin yetersizliğinin farkındadır. Bu yüzden o, yeni bir dağıtım modeli oluşturmak istemektedir.²⁴⁰ Rawls bunun yolunun ise toplumsal sözleşmeden geçtiğini belirtmektedir. Rawls'un toplumsal sözleşme anlayışına, daha önceki başlıkta değinmiştik.

Dağıtımcı adalet teriminin Aristoteles'e kadar uzanan bir tarihi vardır. Aristoteles *Nicomachean Ethics* adlı eserinde iki tür adaleti birbirinden ayırmaktadır: Bunlardan biri dağıtımcı adalettir. Bu adalet anlayışı, zenginlik, şeref ve topluluğun diğer bölünebilir

²³⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, XVII-XVIII.

²³⁷ Schmidt, 243.

²³⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, 6.

²³⁹ Quentin Skinner, *Çağdaş Temel kuramlar*, (Çev.: Ahmet Demirhan), (3. Baskı) Vadi Yayınları, Ankara 2007, 132.

²⁴⁰ Işıktaç, 9.

değerlerinin dağıtımında uygulanan bir ilke olup, topluluğun üyelerine, her birinin yeteneğine ve toplumsal konumuna göre eşit veya farklı pay verilmesini gerektirir.²⁴¹ Diğeri ise, dağıtıcı adalettir. “Bu adalet kavramı, eşitlere eşit, eşit olmayanlara farklı muamele edilmesi gerektiği ve adaletin nisbet (orantı), adaletsizliğin ise nispetsizlik demek olduğu gibi bazı genel önermelerden kaynaklanmaktadır.”²⁴²

Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi Rawls’un adalet anlayışından dağıtıcı adalet anlayışını onayladığını söyleyebiliriz.

Rawls’un kuramı adalet adına ortaya atılmış bir teoridir. Ona göre adalet düzenli ve ekonomik değilse reddedilmeli ya da yeniden düzenlenmelidir. Aynı şekilde eğer adaletsizlerse, kanunlar ve kurumlar da etkileri nasıl olursa olsun ve ne kadar iyi düzenlenirse düzenlensin reforme edilmeli ya da kaldırılmalıdır. Bir bütün olarak toplumun refahı önemsense bile her insan adalet üzerine temellenen bir dokunulmazlığa sahiptir. Ancak Rawls, toplumu, az ya da çok kendine güvenen kişilerin bir birliği olarak görmektedir. Bu kişiler, birbirleriyle olan ilişkilerinde bağlayıcı olan kuralların farkındadırlar. Her ne kadar bir toplum, karşılıklı avantaj için bir ortaklık girişimi içinde olsa da genel olarak çıkarların özdeşleştiği kadar çıkarların uyuşmazlığının da var olduğu aşîkârdır.²⁴³ O halde bu çıkarların uyuşmazlığı nasıl giderilecek?

Rawls, çözüm önerisi olarak da çeşitli toplumsal birlikler arasında bir takım ilkelerin seçilmesi gerektiğini öne sürer. Öne sürülen bu ilkeler toplumsal adaletin ilkeleridir. Bu ilkeler toplumun temel kurumlarında hak ve görevlerin belirlenmesinde bir yön tayin edecektir ve yine bu ilkeler, toplumsal işbirliğinin sorumluluk ve kazançlarının uygun dağıtımında belirleyici olacaktır.²⁴⁴

Bu noktada Rawls’a göre, şu iki ilke toplumun etkili bir biçimde düzenlenmesine rehberlik edecektir:

- 1- “Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır;

²⁴¹ Mustafa Erdoğan, “Adalet, Özgürlük, Refah”, Adnan Güriz (Ed.), *Adalet Kavramı*, (ss.171-193), (2. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001, 179-180.

²⁴² Erdoğan, “*Adalet, Özgürlük, Refah*”, 180.

²⁴³ Rawls, *A Theory of Justice*, 3-4.

²⁴⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, 5.

bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır.

- 2- Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır. İlk olarak, bu eşitsizlikler, herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır; ikinci olarak, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır.”²⁴⁵

Rawls ilk olarak, birini dezavantajlı duruma düşüren eşitsizlikleri ortadan kaldırmanın, diğerleriyle tamamen eşitleneceği anlamına gelmediğini ifade etmektedir. İkinci olarak bu ilkelere göre diğerlerinden öncelikli olan kimi toplumsal çıkarlar ve bunların geliştirilmesi lehine zarara uğratilemez. Özgürlüklerin eşitliği, fırsat eşitliğinin önüne geçerken, fırsat eşitliği de kaynak eşitliğinin önüne geçmektedir.²⁴⁶

Birinci ilke kapsamındaki eşit özgürlükler, liberal demokratik rejimlerin bildik haklarıdır. Sivil toplumun zeminini oluşturan temel dinsel ve siyasal özgürlükler, seyahat özgürlüğü, fırsat eşitliği ve hukukun üstünlüğüdür. Bu temel haklardan birisi de mülkiyet hakkıdır.²⁴⁷

Rawls demokratik bir rejim için en makul siyasal adalet anlayışının liberal adalet olduğunu ifade etmektedir. Çünkü liberal adaletin temel hakları kollaması ve onlara öncelik vermesi ve bütün vatandaşların sahip olduğu temel hakları etkin olarak kullanması için yeterli maddi araçları güvence altına alması gerektiğini ifade etmektedir.²⁴⁸

Rawls kişisel mülkiyete ve bunların ayrıcalıklı olarak kullanımına sahip olmanın, kişinin temel özgürlükleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Rawls’a göre bu özgürlüğün rolü, ahlaki kabiliyetlerin gelişimi ve kullanımı için elzem olan kişisel bağımsızlık ve öz saygı hislerine yönelik maddi temelleri sağlamaktadır. Bununla birlikte Rawls mülkiyet hakkıyla iki anlayışın temel özgürlüklerden olamayacağını belirtmektedir. Birincisi belli iktisap ve miras haklarını, üretim araçlarına ve doğal kaynaklara sahip olma hakkını içerecek kadar genişletir. İkincisi, mülkiyet hakkı, toplumsal olarak sahip olunan üretim araçları ve doğal kaynakların denetimine eşit

²⁴⁵ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 51.

²⁴⁶ Naci İspir, *John Rawls'un Siyasal Liberalizminde Çoğulculuk ve İstikrar*, Felsefe Dünyası, 2007/2, Sayı: 46, 207.

²⁴⁷ Rawls, *Political Liberalism*, xxviii.

²⁴⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 156-157.

katılmayı içerecektir. Ancak Rawls, bu tür geniş anlayışların kullanılmayacağını çünkü bunların ahlaki yeteneklerin gelişimi ve kullanımı için gerekli olmadığını ifade etmekte; bu tür ve diğer mülkiyet hakkı anlayışlarının değeri, toplumsal koşullar ve tarihsel gelenekler hakkında bilgilerin olduğu sonraki aşamaya bırakılması gerektiğini söylemektedir.²⁴⁹ Son olarak Rawls'un mülkiyet anlayışını da adaletin iki ilkesine dayandırdığı görülmektedir.

2.5. ORTAK AKIL VE ÖRTÜŞEN GÖRÜŞ BİRLİĞİ

Rawls'un "kapsamlı doktrinler" olarak adlandırdığı herhangi biri üzerinde zorlayıcı veya ayrıcalık sağlayıcı olmadan aracılık etme imkânı arayan etkileşime girebilecek siyasi liberalizmin tam çekirdek noktasıdır.²⁵⁰ Nitekim siyasette kapsamlı doktrine ait bir tek doğru üzerinde ısrar etmenin demokratik yurttaşlık ve meşru hukukla bağdaşmayacağının ifadesi siyasal liberalizmdir. Rawls'un siyasal liberalizminin odaklandığı nokta, müzakereci demokrasidir. Onun en temel özelliğiye karşılıklılığa dayanmasıdır. Yurttaşlar adalet problemi hakkında görüşlerini gerekçeleriyle tartışmakta ve sürecin sonunda fikirlerinin değişebileceğini kabul etmektedirler. Bu noktada işlevsel kamusal akıl bu tartışmanın ortak zeminini sunmaktadır.²⁵¹

Bu yüzden Rawls siyasal liberalizmi inşa ederken, önemli gördüğü unsur ortak akıldır. Rawls hakkaniyet olarak adaletin bir pratik amacının vatandaşların üzerinde düşündüğü, bilgiye dayalı ortak bir siyasal anlaşmanın temelini oluşturacak bir siyasal adalet fikrini ortaya çıkarmak olduğunu, bunun aynı zamanda ortak ve kamusal siyasal aklı ifade edeceğini belirtmektedir. Bu sözleriyle ortak bir aklın önemine değinen Rawls, adalet anlayışının da bu doğrultuda toplumdaki vatandaşlar tarafından benimsenebileceğini ve birbiriyle çatışma halinde olan tüm dini ve felsefi görüşlerden tamamen bağımsız olmasının ortak akıl ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Çünkü daha önce ifade ettiğimiz gibi, toplumların geçmişte yaşadıkları deneyimlere bakıldığında tamamen dini bir anlayış üzerine kurulu olan sistemler yıkılmış ve zamanla yerini tüm vatandaşların üzerinde ortak akıl ile anlaştığı anayasal devlet anlayışı

²⁴⁹ Rawls, *Political Liberalism*, 298.

²⁵⁰ David S. Crawford, "Is Religious Liberty Possible In A Liberal Culture" (Çev.: Mehmet Evren), *Liberal Bir Kültürde Dini Özgürlük Mümkün Mü?* Mütefekkir Dergisi, 1.Yıl/ Sayı 2, Güz 2014, Aksaray, 171.

²⁵¹ Kocaoğlu, 173.

almıştır. Rawls'un ortak akıl dediği kamusal akıl ilkeleri ve değerleri tüm vatandaşlar tarafından kabul edilen siyasal adalet anlayışı tarafından en doğru biçimde yönlendirilebilir.²⁵²

Bununla birlikte Rawls siyasal adalet anlayışının birçok ahlaki doktrinden ayrıldığını belirtmekte, özellikle faydacılık ilkesinden ayrıldığını söylemektedir. Çünkü fayda ilkesinin bireylerin davranışından kişisel ilişkilere bir bütün olarak örgütlendiğini ve hakların yasasına kadar bütün konularda geçerli olduğunu söylemektedir. Siyasal adalet anlayışının aksine temel yapıyı ilgilendiren makul bir anlayış koymaya çalışır. Rawls, siyasal adalet anlayışının adalet kriteri az ya da çok adil bir anayasal rejim içerisinde nesiller boyu devam edecek ve belli bir sayıda takipçi kazanabilecek tüm makul ama uyuşmaz dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinleri içine alacağını söylemektedir.²⁵³

Birbiriyle çelişen ve çatışan dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinleri nedeniyle ciddi anlamda farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşlara sahip bir toplumun istikrarlı ve adil olmasının imkânının birinci aşamada vatandaşlar arası adil iş birliğini belirleyen ve bir toplumun temel kurumlarının ne zaman adil olacağını ortaya koyan adalet prensiplerini sağlar. Rawls oluşturulan bu toplumun yetersiz olduğunu belirtmektedir. Çünkü o makul kapsamlı bir doktrin ile toplumsal birliğe temel sağlayamayacağını ve temel siyasal konularda kamusal aklın içeriğini bilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu yüzden iyi düzenlenmiş bir toplumun nasıl birlik ve istikrar içerisinde olacağını anlamak için daha önce değindiğimiz siyasal adalet anlayışının bir parçası olan ve siyasal liberalizmin ana iskeletini oluşturan makul kapsamlı doktrinlerin örtüşen görüş birliği fikrini ortaya atmaktadır.²⁵⁴

Rawls; örtüşen görüş birliği, makul ve kapsamlı hatta bağdaşmaz öğretilerin uzlaşması olarak görmektedir. Bu noktada, Rawls, makul olmayan veya irrasyonel öğretilerin uzlaşması sorununu örtüşen görüş birliğinin kapsamından dışarı çıkarıyor. Örtüşen görüş birliği sadece bir kapsayıcı öğreti üzerinde uzlaşma olmadığı gibi toplumdaki herhangi bir kapsayıcı öğretinin devleti ele geçirip diğerlerine bu öğretiyi benimsetmesi de değildir. Örtüşen görüş birliği, çatışan grupların ve çıkarların belli bir kurumsal düzenleme üzerinde karşılıklı tavizler vererek anlaşmaları da değildir. Örtüşen

²⁵² Rawls, *Political Liberalism*, 9-10.

²⁵³ Rawls, *Political Liberalism*, 13,15.

²⁵⁴ Rawls, *Political Liberalism*, 133-134.

görüş birliği sağlayan kesişme noktası, her kesimin kendi kapsamlı bakış açısından siyasal adaleti makul olarak gördüğü nokta, yani bakış açısıdır.²⁵⁵

Nitekim Rawls, örtüşen görüş birliğini üç görüşü içine aldığı için önemsedğini belirtmektedir: Bunlardan birincisi olan siyasal anlayışı, dinsel doktrinin ve özgür inanç fikrinin hoşgörü ilkesini mümkün kılmasından ve anayasal demokrasilerin temel özgürlükleri esas almasından dolayı kabul etmiştir. İkinci olarak siyasal anlayışı, Kant ya da Mill'in düşüncesinde bulunan geniş kapsamlı bir liberal ahlaki öğretiyi temele alarak kabul eder. Sonuncusu ise, bağımsız bir biçimde duran siyasal adalet anlayışının ortaya koyduğu değerler ile birlikte siyasal olmayan bazı değerleri de içermektedir. Amacı bir değeri temele alarak onu topluma dayatmak değil, siyasal liberalizmin ortaya koyduğu bir üst değer ile birlikte alt değerlerin de kabul görmesidir.²⁵⁶

Örtüşen görüş birliğinin önemine değinen Rawls, demokratik bir rejim için en makul siyasal adalet anlayışının liberal adalet olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Rawls liberal anlayışın bilinen temel hakları kollaması, onlara özel bir öncelik tanınması ve bütün vatandaşların haklarını etkin kullanmalarını sağlamak üzere yeterli maddi araçlara sahip olmasını güvence altına aldığını düşünmektedir. Bununla birlikte o, anayasal bir işbirliğini mümkün kılan büyük erdemlerin olduğunu belirtmektedir. Hoşgörü erdemi, makuliyet erdemi ve hakkaniyet hissi gibi. Bu erdemlerin toplumda yaygın bulunduğunu ve siyasal adalet anlayışını desteklediklerinde ise toplumun siyasal sermayesinin bir parçası olarak kamuya büyük fayda sağlayacağını ifade eder.²⁵⁷

Rawls, makul çoğulculuk ışığında, kamusal akıl üzerinde uzlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu anlayış iki temel işlev görmektedir: Birincisi, toplumsal işbirliğinin hakkaniyetli kurallarının özgür ve eşit görülen vatandaşların aralarında karşılıklı saygı anlayışıyla tutarlı olması gerektiği görüşüdür. Diğerisi ise örtüşen görüş birliğinin içerisinde yer alan değerlerdir.²⁵⁸

İlk aşamasında, isteksiz olarak kabul edilen liberal adalet ilkeleri, vatandaşların kapsamlı öğretilerini etkilemektedir. Anayasal görüş birliği bu ilkelerin siyasal toplum

²⁵⁵ Aslı Çırakman, "Bir Meşruiyet Sorunu Olarak Siyasi Adalet," *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, (Der. Fuat Keyman), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, (ss.108-128), Everest Yayınları, İstanbul 2002, 118-119.

²⁵⁶ Rawls, *Political Liberalism*, 145.

²⁵⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 156-157.

²⁵⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 157-158.

ve kişi anlayışlarına dayanmaktadır. Ortak bir kamusal anlayışa dayanmadığından bu görüşün derinlikli olmadığını dile getirmektedir. Rawls'a göre anayasal görüş birliği derin olmadığı gibi geniş de değildir, çünkü kapsadığı alan dardır, temel yapıyı kapsamaz, sadece demokratik devletin prosedürlerini kapsar.²⁵⁹

Rawls sonuç olarak özellikle anayasal görüş birliğinin birinci aşamasında başta gönülsüzce 'modus vivendi' (şartlara bağlı geçici anlaşma) olarak kabul edilip anayasaya yerleştirilen liberal adalet ilkeleri vatandaşların kapsamlı doktrinlerini etkilemektedir. Bu ilkeler, belli temel siyasal hak ve özgürlükleri teminat altına almakta ve siyasal rekabeti düzenleyecek sosyal politikaların da demokratik prosedürlerini göstermektedir. Rawls bu noktaya kadar vatandaşların kapsamlı doktrinleri makul sayacağını ve basit çoğulculuğun makul çoğulculuğa dönüştüğünü, böylelikle anayasal görüş birliğine ulaşılacağını ifade etmektedir. Rawls, siyasal prensip ve ideallerin dayandığı siyasal adalet anlayışının hakkaniyet olarak adaletle örneklenen temel toplum ve kişi fikirlerini kullanması gerektiğinin örtüşen görüş birliğinin derinliğinde yattığını ifade etmektedir. Buna mukabil Rawls, genişliğin ise demokratik prosedürleri kurumsallaştıran siyasal ilkelerin ötesine kadar götürülebildiğini ve bu ilkelerin aynı zamanda vicdan ve ifade özgürlüğü, adil fırsat eşitliği ve belli ana gereksinimler içeren ilkeler olacağını söylemektedir.²⁶⁰

Siyasal liberalizm adlı eserinde örtüşen görüş birliğinin aşamalarının son değerlendirme kısmında Rawls, örtüşen görüş birliğinin ne ölçüde gerçekteleceğine dair iki ilkeye değinmektedir:

Birincisi, anayasal bir rejimde kamusal kültür içinde yer alan toplum ve kişilerin makul düşüncelerini içerecek görüşlere ilişkindir. Buradan hareketle hakkaniyet olarak adalet adil bir biçimde özgür ve eşit bireylerin kendi düşüncelerine yer vermektedir. Rawls zaten bu fikirlerin demokratik idealin merkezini oluşturacağını söylemektedir. İkincisi, farklı toplumsal ve ekonomik çıkarların farklı liberal anlayışları destekleyebileceği noktasındadır. İstikrarlı bir yapı içerisinde bu çıkarlar ancak her bir anlayış için uygun çıkarlar olursa teşvik edilir. Çünkü anlayışlar arasındaki farklılıklar kısmen diğer çıkarlar arasındaki farklılıkları da yansıtacaktır. Liberal anlayışların

²⁵⁹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 195.

²⁶⁰ Rawls, *Political Liberalism*, 163-164.

alanının genişliği, bu çıkarlar arasındaki anlaşmazlığın ne kadar büyük olduğuyula alakalıdır.²⁶¹

Son olarak Rawls, hakkaniyet olarak adaletin, görüş birliğine konu olan sınıfın odak merkezine koyması için, iki şartın gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir. Bu şartlar şunlardır:

- a. “daha merkezi temel fikirlere doğru biçimde dayanması
- b. kendisini destekleyen ve teşvik eden çıkarlar açısından istikrarlı görünmesi gerekir”.²⁶²

Rawls demokratik kamusal kültürün dinamiği olan ana fikirlerin liberal anlayışların doğru bir biçimde okunması, ciddi şekilde birbirine karşıt olan farklı siyasal ve ekonomik çıkarların desteğini alıp aynı zamanda bu durum teşvik ediliyorsa ve anayasal rejimi bu uzlaşmama durumunu aşmak için düzenleme mümkün değilse, o zaman Rawls örtüşen görüş birliğine ulaşıldığını ifade etmektedir.²⁶³

2.6. DEVLET

Rawls, bireylerin devletten önce geldiğini düşünmekte²⁶⁴ ve sosyal sözleşmeyi, devlet öncesi bir doğa durumuna dayandırmaktadır. Burada akla şu soru gelmektedir. Sosyal sözleşme ile oluşturulan toplumu Rawls nasıl görmektedir?

Rawls, toplumu her bireyin doğumla girdiği ve ölümle çıktığı bir oluşum olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında Rawls, siyasal toplumun kapalı bir yapıya sahip olduğunu söylemekte ve kimsenin gönüllü olarak bu toplumdan ayrılamayacağını ifade etmektedir.²⁶⁵ Bu toplumda sürdürülebilirlik nasıl mümkün olacaktır? Rawls bunun için devleti öngörmektedir. Öyleyse Rawls’un savunduğu devlet nasıl olacaktır?

Rawls’un savunduğu devlet, adaletsiz bir özgürlüğü onaylayamaz ve özgürlüğü ihlal eden karşısında güç kullanabilir. Çünkü insanın araç değil amaç olduğu ilkesini de göz önünde bulunduran Rawls, savunduğu devlet anlayışının kategorik imperatifle de çelişmediğini söylemektedir. Bu nedenle de başkalarına zarar veren iyi anlayışları

²⁶¹ Rawls, *Political Liberalism*, 167.

²⁶² Rawls, *Political Liberalism*, 168.

²⁶³ Rawls, *Political Liberalism*, 168.

²⁶⁴ Yılmaz, 50.

²⁶⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 135-136.

(medenilik, hoşgörü, makuliyet ve hakkaniyetlilik gibi adil toplumsal işbirliğinin erdemleri) karşısında devlet tarafsız olmak zorunda değildir.²⁶⁶

Rawls'un tarafsız devletten kastı, temel kurumların ve toplumsal politikaların sonuçlarını kapsamlı doktrinler ve ilgili iyi anlayışlara göre değerlendirerek yapmaktır. Bu, usule ilişkin tarafsızlıktan farklı olarak sonuca ilişkin bir tarafsızlık anlayışıdır. Yani tarafsızlık, kurum ve politikaların vatandaşlar tarafından siyasal bir anlayış çerçevesinde kabul edilebilmesi bakımından tarafsız olması anlamındadır. O halde, Rawls tarafsızlığın şu anlamlara gelebileceğini söylemektedir:²⁶⁷

- a. “Devlet, yurttaşlarına, özgürce benimsedikleri iyi anlayışlarını uygulamaya geçirme konusunda eşit olanaklar vermelidir.
- b. Devlet, belli bir kapsamlı doktrini diğerinden üstün tutmamalı veya belli bir doktrini teşvik edecek hiçbir şey yapmamalı ya da belli bir doktrini savunanlara daha fazla olanak sağlamamalıdır.
- c. Devlet, bireylerin, belli bir doktrini daha fazla benimseme olasılığını meydana getirecek bir politikayı, bu politikanın etkileri iptal veya tazmin edilmedikçe savunmamalıdır.”²⁶⁸

Devletin her anlayışa eşit fırsatlar vermesi, hakkaniyet olarak adaletin sonuç bakımından tarafsızlığı ile mümkündür. Tarafsızlık ilkesi ile ilgili olarak devletin temel yapısı, örtüşen görüş birliğine uygun bir şekilde düzenlendiğinde, yani adaletin ana ilkeleri temele alındığında, bu yapının kurumları hiçbir kapsamlı doktrini diğerlerinden farklı bir muamele yapmayacaktır. Tüm kapsamlı doktrinlere eşit mesafede ve tamamen yansız olacaktır. Yine devlet adil bir demokratik düzenin temel yapısının kapsamlı doktrinlerin varlıklarını devam ettirmeleri ve taraftar kazanmaları konusunda hatırı sayılır etkileri olacağı açıktır. Rawls, bu etkilere karşı çıkmamanın ve hatta siyasal amaçlar bakımından bunların ne kadar kapsamlı olduğunu anlama gayreti içinde olmanın abes olduğunu söyler.²⁶⁹

Bu doğrultuda siyasi adalet anlayışıyla temellendirdiği devlet, herhangi bir kapsayıcı öğretiyi teorik hareket noktası alma hususunda tarafsızdır. Ancak Rawls,

²⁶⁶ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 229-230; Işıқтаç 25.

²⁶⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 192.

²⁶⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 192-193.

²⁶⁹ Rawls, *Political Liberalism*, 193.

siyasal liberalizmin ortak bir zemin aradığını ve tarafsız olduğunu belirtse de, bazı ahlaki özelliklerin üstünlüğünü benimseyip teşvik edebileceğini vurgulamaktadır.²⁷⁰ Bu anlamda tarafsız olmadığını ortaya koyar.

Ancak burada belirli ahlaki erdemlerin düşünür tarafından ne oldukları zikredilmelidir. Düşünüre göre, bunlar “medenilik, hoşgörü, makuliyet ve hakkaniyetlilik” gibi adil toplumsal işbirliğinin erdemleri, tarafsız olunamayacak ve öğütlenecek erdemlerdir. Fakat Rawls, bu bakış açısının mükemmeliyetçi devlet anlayışına yol açmayacağını da hemen ekler. Bu belli bir kapsamlı doktrini hayat tarzı olarak dayatan devletten çok farklıdır.²⁷¹

2.7. KAMUSAL AKIL VE DİN

Kamusal akıl düşüncesinin temel özelliği, demokratik halkların ana özelliklerinden biri olmasıdır. Ayrıca bu düşünce eşit vatandaşlık statüsünü paylaşan yurttaşların ortak karakteristiğidir. Kamusal akıl düşüncesinin konusu kamunun iyiliğidir.²⁷² Bu aklın görevi, Anayasal demokratik hükümetin vatandaşları ile ve bu vatandaşların birbirleriyle ilişkilerini belirleyecek olan ahlaki ve siyasi değerleri incelemektir.²⁷³

Kamusal akıl düşüncesi belli bir yapıya sahiptir. Eğer bu yapının belli bir bölümü dikkate alınmayacak olursa, toplumun arka planında yer alan kültüre dayandırılmasında olduğu gibi inandırıcı olmaktan uzaklaşabilir. Kamusal akıl düşüncesinin bu bölümleri şunlardır:

- a. “İlgili olduğu temel siyasal sorunlar;
- b. İlgili olduğu kişiler (hükümet yetkilileri ve milletvekili adayları);
- c. Makul siyasal adalet kavramları kümesinde belirlenen içeriği;
- d. Bu kavramların demokratik bir halka ait meşru yasaları oluşturacak zorlayıcı normların tartışılmasında kullanılışı;

²⁷⁰ Rawls, *Political Liberalism*, 194.

²⁷¹ Rawls, *Political Liberalism*, 194.

²⁷² Rawls, *Political Liberalism*, 213.

²⁷³ John Rawls, *The Law of People*; with “The Idea of Public Reason Revisited”, (Second Printing) Cambridge: Harvard University Press, 2000, 132.

- e. Vatandaşların kendi adalet anlayışlarından gelen ilkelerin karşılıklılık kriterini karşılayıp karşılamadığını denetlemesi.²⁷⁴

Rawls, kamusal aklın, şu sebeplerden ötürü kamusal olduğunu ifade etmektedir. Toplumdaki vatandaşların ortak akli olması, kamunun iyiliği, adalet meseleleri doğası ve içeriği, adalet anlayışı tarafından ifade edilen idealler ve ilkeler, herkesin görüşüne açık olması.²⁷⁵

Rawls, kamusal akıl düşüncesinin sadece siyasal forum diye tanımlanan konumda ele alınan problemlerin tartışılmasında geçerli olacağını söylemektedir. Sözü edilen bu forumu, üç ayrı kısma ayırdığını söylemektedir. Bunlar, özellikle “yüksek yargıçların verdikleri kararlardaki söylemler, hükümet yetkililerinin özellikle yasama ve yürütme makamının söylemleri son olarak da milletvekili adayı olan kişilerin siyasal demeçlerindeki söylemleri, özellikle halkın karşısında, parti programları ve siyasal demeçteki söylemleri” dir.²⁷⁶

Ancak toplumun arka planının kültürü sivil bir kültürdür ve bu üç kısım kamu siyasal forumundan farklıdır. Rawls’a göre, demokraside bu kültür siyasi ya da dini düşüncelere bağımlı olmaz. Bu kültür, kendini çok çeşitli düşünce ve örgütlenme özgürlüğü yasaları çerçevesinde kendine özgü bir şekilde gerçekleştirir. Bunun sonucunda ise kamusal aklın arka plan kültürüne veya medyaya uygulanamayacağını belirtmektedir. Rawls, ayrıca kamusal akıl düşüncesinden ayrı olarak bir de kamusal akıl ideali olduğunu söylemektedir. Bu idealin ise yasa koyucular, yargıçlar, hükümet yetkilileri ve milletvekili adayları kamusal akla dayalı biçimde, yani kamusal aklın ön gördüğü şekilde davrandıklarında gerçekleşeceğini belirtmektedir. Netice itibarıyla, bu kişiler yurttaşlık sorumluluklarını da yerine getirmiş olacaklardır.²⁷⁷

Rawls; kamusal akıl düşüncesinin, anayasal bir demokrasideki demokratik vatandaşlık haklarından doğduğunu belirtir. Bu temel vatandaşlık anlayışının iki temel özelliği; vatandaşların doğumla girip ve ölümle çıktığı toplumun temel yapısıyla olan ilişkisi ve toplu olarak siyasal gücünü kullandıkları ilişkileridir. Rawls bu iki özelliğin akıllara şu soruyu getirdiğini ifade etmektedir: Anayasanın temelleri ve adalet tehdit

²⁷⁴ Rawls, *The Law of Peoples*, 133.

²⁷⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 213.

²⁷⁶ Rawls, *The Law of Peoples*, 133-134.

²⁷⁷ Rawls, *The Law of Peoples*, 134-135.

altında bulunduğu zaman, vatandaşların anayasal demokratik düzenin temel yapısına ve yasalarına riayet etmeleri sağlanabilir mi? Makul çoğulculuk olgusu, bu sorusu daha net olarak karşımıza çıkarır. Rawls bu sorunun akabinde, şu soruyu sormaktadır. Nihai siyasal gücü eşit biçimde paylaşan vatandaşların bu gücü kullanırken verdikleri siyasal kararları makul olduğunu düşündüğü hangi ideallere ya da ilkelere dayanarak nasıl izah edeceklerdir? Rawls, bu soruyu şöyle cevaplar: Vatandaşlar nesiller boyu bir sosyal işbirliği düzeni içerisinde birbirlerini eşit ve özgür olarak tanır ve birbirlerine siyasal adaletin en uygun kavramı çerçevesinde yaklaşır ve adil işbirliği koşullarını tanımaya hazır olur ve öyle ki bazı durumlar kendi faydalarına olmasa bile, eğer diğer yurttaşlar da bu durumu kabul ederlerse, artık bu ilke ve idealler makuldür.²⁷⁸

Karşılıklılık kriterlerine göre ise, bu şartların adaletli bir işbirliğine dayalı olarak en uygun şartlar olduğu düşünülür. Bu şartları ileri sürenler, kendilerinin karşısında olan kişilere bu şartları kabul ettirirken zorla, hile ile ya da kendilerinden daha düşük seviyede bir sosyal konumda bulunmalarını düşünmemelidir. Aksine, eşit ve özgür vatandaşlar olarak rıza göstermeleri gerektiğini düşünmek durumundalar.²⁷⁹

Bir vatandaşın en uygun siyasal adalet kavramı olduğuna samimiyetle inandığı ve diğerlerinin özgür ve eşit yurttaşlar olarak onaylayabilecekleri siyasal anlayışları kabul edecekleri bir kavram dâhilinde düşünmesi, kamusal akıl çerçevesinde düşündüğünü gösterir. Rawls, her vatandaşın kamusal akıl üzerine icap ettiği şekilde başvurabileceği kendi ilkeleri olması gerektiğini söyler. Sözgelimi, ‘Siyasal Liberalizm’ deki, başlangıç durumu bu ilkelerin kabul edileceğine ilişkin örnekler vermektedir.²⁸⁰

Kamusal akıl, birçok adalet anlayışını içine almaktadır. Makul siyasal anlayışlar kümesinin içinde bir çok kamusal akıl biçiminin olduğunu belirtir. Hakkaniyet olarak adalet de bu kamusal akıl çeşitlerinden yalnızca bir tanesidir. Bu çeşitli kamusal akıl biçimlerini sınırlayan özellik, özgür ve eşit yurttaşlar için uygulanan karşılıklılık ölçütüdür. Bu türden anlayışları belirleyen üç özellik mevcuttur:

“Birincisi belirli hak, özgürlük ve fırsatların bir listesi;

İkincisi bu hak, özgürlük ve fırsatlara, özellikle genel iyilik ve mükemmeliyetçi değerler bağlamında tanınan öncelikler;

²⁷⁸ Rawls, *The Law of Peoples*, 136.

²⁷⁹ Rawls, *The Law of Peoples*, 136-137.

²⁸⁰ Rawls, *The Law of Peoples*, 140.

Üçüncüsü, tüm yurttaşlara özgürlüklerini etkili biçimde kullanmaları için gerekli amaca hizmet edecek değerler.”²⁸¹

Rawls kamusal aklın, seküler akıl ya da seküler değerler diye ifade edilen kavramlardan farklı olduğunu vurgular. Rawls, seküler akli din dışı kapsamlı doktrinler olarak düşünmektedir. Bu doktrinlerin kamusal aklın amaçlarına bir yarar sağlamayacak kadar geniş çaplı fikirler olduğunu iddia eder. Rawls, siyasal değerler sağduyumuza ve aklımıza ne derece yakın olurlarsa olsunlar, ahlaki doktrin olmaktan uzak olduklarını söyler. Onlar din ve ilk felsefe ile benzer seviyedirler. Fakat liberal ilke ve değerler, siyasal adalet anlayışı gereği olarak kendi içinde ahlaki değer olarak görülmektedir. Bu nedenle siyasal görüşler üç özelliğe sahiptir:

“Birincisi, bu görüşlerin prensipleri temel siyasal ve toplumsal kurumlar için geçerlidir;

İkincisi, bunlar her tür kapsamlı doktrinden ayrı biçimde ileri sürülebilir;

Son olarak da, bu fikirlerin geliştirilmesi için, anayasal bir rejimin kamusal siyasal kültürde mevcut olan vatandaşların özgür ve eşit vatandaşlar olduğu ve toplumun hakkaniyetli bir işbirliği sistemi olduğu yolundaki temel düşüncelerden hareketle faydalanabilir.”²⁸²

Bu nedenle, kamusal aklın içeriğini bu şartlarla uyumlu liberal siyasal adalet düşünceleri sınıfında olan ilke ve değerler belirler. Siyasal değerlere, ABD Anayasası’nın önsözünde ifade edilen “daha mükemmel bir birlik, adalet, iç barış, ortak savunma, genel refah, kendimiz ve gelecek kuşaklar için özgürlüğün nimetleri” gibi değerler örnek verilir.²⁸³ İfade edilen bu değerler, kendi içlerinde daha birçok değeri de kapsarlar. Örneğin, adalet başlığı altında temel hak ve özgürlükler, gelir dağılımı, vergi vermede eşitlik ve kanun önünde eşitlik gibi.²⁸⁴

Rawls, vatandaşların anayasal esaslara ilişkin hükümlerinde çok hızlı biçimde uygulanabilir bir anlaşmaya varmaları gerektiğini söyler. Anayasal esaslar iki çeşittir:

²⁸¹ Rawls, *The Law of Peoples*, 141.

²⁸² Rawls, *The Law of Peoples*, 143.

²⁸³ Rawls, *The Law of Peoples*, 143-144.

²⁸⁴ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 477.

- a. “Devletin genel yapısını ve siyasal süreci tanımlayan temel prensipler: Yasama, yürütme ve yargı erkleri; çoğunluk kuralının kapsamı
- b. Yasama çoğunluğunun saygı göstermesi gereken, vatandaşların eşit temel hak ve özgürlüğü: Oy kullanma ve siyasete katılma hakkı, vicdan özgürlüğü, düşünce ve toplanma özgürlüğü, hukuk devletinin korunması gibi.”²⁸⁵

Rawls, temel hak ve özgürlükleri, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri idare etmeye ilişkin ilkeleri meydana getiren anayasal esasları ayırdığı dört zemin bulunduğunu ifade etmektedir. Rawls’a göre bunlar;

- a. “Temel yapının farklı rollerini iki tür prensip meydana getirir.
- b. Öncelikli olan temel özgürlükler ile alakalı ilkeleri yerleştirmektir.
- c. Bu prensiplerin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek çok daha basittir.
- d. Temel hak ve özgürlüklerin ne şekilde olması gerektiği meselesinde elbette ki bütün ayrıntılarda değil ancak temel konularda uzlaşmak çok daha basittir.”²⁸⁶

Rawls, anayasal esaslar ve makul olarak adil görülen yerleşik siyasi prosedürlerin güçlü bir uzlaşmayla özgür ve eşit yurttaşların gönüllü bir siyasal ve toplumsal işbirliğini devam ettirdiğini söylemektedir.²⁸⁷

Rawls’un adaletin ilk ilkesinde vurguladığı şey “eşit temel özgürlükler”dir ve eşit temel özgürlükleri şu şekilde sıralamıştır:

“İfade ve vicdan özgürlüğü, siyasal özgürlükler ve örgütlenme özgürlüğü, kişinin özgürlüğü ve onuruna ilişkin özgürlükler ve son olarak hukuk düzeninin içine aldığı hak ve özgürlüklerdir.”²⁸⁸

Bu temel hak ve özgürlükler toplumdaki her vatandaş için aynıdır. Her bireye aynı ölçüde özgürlük hakkı tanınmış olması, başkalarına daha çok özgürlük verildiğinde bizlere de aynı miktarda özgürlük verilmesini teminat altına alması bakımından çok önemlidir.²⁸⁹

²⁸⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 227.

²⁸⁶ Rawls, *Political Liberalism*, 230.

²⁸⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 230.

²⁸⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 291.

²⁸⁹ Rawls, *Political Liberalism*, 341.

2.8. HOŞGÖRÜ, AİLE VE KADIN HAKLARI

2.8.1. Hoşgörü

Hoşgörüü temel alan liberalizm, hükümetin meşruluğunu daha güvenli ve geniş kapsamlı bir yere oturtabilir. Liberalizm ve hoşgörü düşüncesi birbiriyle hem tarihsel hem de kavramsal olarak çok yakından ilişkilidir. Dini hoşgörünün gelişimi, liberalizmin tarihsel kökenlerinden biri olmuştur. Batı’da dini hoşgörü, uzun yıllar süregiden Din Savaşları sonucunda, Katoliklerin ve Protestanların istikrarlı bir anayasal düzenin ortak bir dini inanç üzerine biçimlenemeyeceğini kavramalarıyla ortaya çıkmıştır.²⁹⁰

Rawls modern çağı bile belirleyen üç tarihsel olaydan biri olarak değerlendirdiği 16. yüzyıldaki reform hareketidir. Rawls reform hareketinin mevcut din birliğini parçaladığını ve dini çoğulculuğa yol açtığını vurgulamıştır. Bu durum sonucunda ilerleyen dönemlerde oluşacak çoğulculuk anlayışlarını da kamçıladığını ifade etmektedir.²⁹¹

Hatta Rawls’a göre siyasal liberalizmin kökenini bile Reform ile 16. ve 17. yüzyıl boyunca süren, hoşgörü sürecine dayanmaktadır. Günümüz kavramları olan vicdan hürriyeti ve düşünce özgürlüğü gibi anlayışlar ise o zamanlardan beri ifade edilmeye başlamıştır.²⁹² Ancak 16. yüzyılda hoşgörü üzerinde örtüşen görüş birliği bulunmuyordu. O dönemin iki inancı olan Katolik ve Protestan inanca sahip kişiler hükümdarın dine sahip çıkmasını, sapkınlığı ve yanlış doktrinleri bastırmasını savunuyordu.²⁹³

Locke’dan Kant’a ve Mill’e kadar liberallerin desteklediği kişisel özgürlüğü savunan kesim ideallerin karşıtı son derece muhafazakâr ve ataerkil bir toplumdur. Bireylerin kilisenin öğretisini eleştirme veya reddetme özgürlüğü ciddi biçimde kısıtlanmıştır. Bugün kimi gelenekçi azınlıklar, “hoşgörü” adına ‘millet modeli’*nin

²⁹⁰ Kymlicka, 324.

²⁹¹ Rawls, *Political Liberalism*, xxii.

²⁹² Rawls, *Political Liberalism*, xxiv.

²⁹³ Rawls, *Political Liberalism*, 148.

* **Millet Modeli;** liberal olmayan dini hoşgörü biçimi, Osmanlı Devleti’nde 1456’dan İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşındaki çöküşüne kadar olan 500 yıl boyunca devam eden hoşgörü anlayışıdır. Ortodoks Yunanlar, Ortodoks Ermeniler ve Yahudiler; Müslüman olmayan bu üç azınlık grubuna kendilerini yönetme ve ibadetlerini gerçekleştirme hakkı tanınmıştır ve bu gruplar her yer de saygı görmüşlerdir. Bkz. Kymlicka, 324-325.

çeşitli değişik biçimlerini talep etmektedirler. Ancak bu, liberallerin tarihsel olarak desteklediği türden bir hoşgörü anlayışı değildir. Liberaller, tarihsel olarak belli bir hoşgörü kavramına inanmışlardır. Bu yalnızca kolektif inancı değil bireysel vicdan özgürlüğünü de kapsayan bir hoşgördür.²⁹⁴ Rawls’a göre, demokratik bir rejim için en makul olan siyasal adalet anlayışı liberal olandır. Çünkü liberal anlayışın temel hakları kollar onlara özel bir öncelik tanır ve ayrıca, bütün vatandaşların bu temel haklarını etkin bir şekilde kullanmasını sağlamak için maddi araçlara sahip olduğundan emin olur.²⁹⁵

Siyasal liberalizmin bir unsuru olarak görülen örtüşen görüş birliği aslında Rawls’un hoşgörüyle de teminat altına alacak bir öğesidir. Çünkü yurttaşların iyiye ilişkin bir kavrayışı “oluşturacak, değiştirecek ve izleyecek ahlaki güce” sahip olarak düşünme konusunda uzlaşma sağlayabilmesidir. Bu durum bir adalet duygusunun yanı sıra iki temel ahlaki gücümüzden biridir. Rawls’a göre insanların bu iki ahlaki güç üzerinde uzlaşmaları gerekir. Çünkü bu güçler iki adalet ilkesinin yorumlarına ilişkin soruların tartışıldığı ve çözüme bağlandığı ortak bir çerçeve sunarlar.²⁹⁶

Bu çerçeveyeyle hakkaniyet olarak adalet “örtüşen görüş birliği”ni mümkün kılırsa, üç yüzyıl önce hoşgörü ilkesinin yavaş yavaş kabulüyle birlikte her hangi bir dini kimlik taşımayan devlete ve eşit vicdan özgürlüğüne yol açan düşünce hareketini tamamlamış ve genişletmiş olur. Nitekim tarafsız bir devlet vurgusu yapan Rawls’a göre, bir devlet anayasal bir rejim, hoşgörü ve karşılıklı güven erdemlerini güçlendirmek maksadıyla, Platon ve Aristoteles’in devlet anlayışındaki, ya da erken modern dönem devletlerinde olduğu gibi belli bir dini resmileştirmiş olur. Aksine bu devlet, özgür ve eşit değerlendirilen vatandaşları arasındaki adil toplumsal işbirliğiyle süre giden düşünce ve duygu biçimlerini güçlendirecek uygun tedbirler alır.²⁹⁷

2.8.2. Aile ve Kadın Hakları

Rawls’a göre, temel yapının bir parçası olan ailenin ana işlevlerinden birisi, toplumu ve toplum kültürünü bir kuşaktan diğerine düzenli bir biçimde aktarmak ve

²⁹⁴ Kymlicka, 326.

²⁹⁵ Rawls, *Political Liberalism*, 156-157.

²⁹⁶ Kymlicka, 329.

²⁹⁷ Rawls, *Political Liberalism*, 195.

üretmektir. Ailenin temel işlevi, çocuklarını makul ve etkili bir biçimde yetiştirmek, onların ahlaki gelişmelerini ve eğitimlerini geniş bir kültür ortamında sağlamaktır. Rawls'a göre aile, toplumun devamı için yeterli miktarda vatandaş besleyip gelişmelerini güven altına almalıdır.²⁹⁸

Rawls, aile bireyleri aynı zamanda eşit birer vatandaş olduklarını ve temel haklarının güvence altına alınmış olduğunu belirtir. Aile bu hakları çiğneyemez. Kadınlar ve kocaları eşit vatandaşlardır ve aynı temel haklara sahiptirler. Bu görüş, diğer adalet ilkeleriyle birlikte uygulanmalıdır ve aynı zamanda onlara eşitlik ve bağımsızlık sağlamaya yeterlidir.²⁹⁹

Adalet ilkeleri, kadınların eş olarak vatandaşlık haklarının hepsine sahip olmalarını gerektirdiği gibi gelecekte toplumun vatandaşları olarak temel haklara sahip olacak çocuklar için de aileye kısıtlamalar getirir. Rawls, kadınlara tarihsel bir haksızlık yapıldığını belirterek, çocukların yetiştirilmesi görevinin adaletsiz şekilde onlara yüklendiğini belirtmektedir. Üstelik Rawls, boşanmayı düzenleyen yasaların, kadınları mağdur olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bu durumun sadece kadınlara zarar vermekle kalmaz çocukları da etkiler. Şöyle ki, çocukların tutarlı bir demokratik toplumda sağlıklı bir nesil olarak gerekli siyasal mezyetleri kazanma yeteneklerini de engeller.³⁰⁰

O siyasal liberalizm cinsiyete dayalı iş bölümünün en aza indirildiği bir toplum istemez. Aile içinde eşit iş bölümünü zorunlu hale getirmek ya da bunu yerine getirmeyenleri yasalarla cezalandırmak düşünülmemektedir. Çünkü söz konusu iş bölümü din özgürlüğü de dahil temel özgürlüklerdendir. Rawls, aile içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü gerçekten de isteğe bağlı oluşturulursa, o takdirde bu tek sistemin her iki cinse de hakkaniyetli bir eşitlik sağladığını düşünmektedir.³⁰¹

Rawls'a göre önemli değerler arasında, “kadınların özgürlüğü ve eşitliği, geleceğin vatandaşları olacak çocukların eşitliği, din özgürlüğü ve nihayetinde toplumun düzenli bir biçimde oluşması ve çoğalması ile kültürün bir kuşaktan bir kuşağa aktarılması” bulunmaktadır. Bu değerlerin bütün vatandaşlar için kamusal aklın

²⁹⁸ Rawls, *The Law of Peoples*, 157.

²⁹⁹ Rawls, *The Law of Peoples*, 159.

³⁰⁰ Rawls, *The Law of Peoples*, 160.

³⁰¹ Rawls, *The Law of Peoples*, 162.

gereklerini sağlar ve yalnızca hakkaniyet olarak adalet için değil, herhangi bir makul anlayış nedeniyle de talep edilir.³⁰²

2.9. SİVİL İTAATSİZLİK

Anglosakson kökenli sivil itaatsizlik kavramının (civil disobedience) tanımını şudur:

“Sivil itaatsizlik, ‘şu ya da bu ölçüde adil’ ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı, yasal imkânların tükendiği noktada son bir çare olarak başvuru, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir.”³⁰³

Sivil itaatsizliği edimini Sokrates’e kadar götürebiliriz. O, yaşadığı toplumda mevcut sistemin yetersizliğini göstermek için haklı olduğu davada vicdanın sesini dinleyerek Baldıran zehrini içmesi, ilk sivil itaatsizlik örneklerinden biri olarak gösterilir. Yüzyıllar önce bu felsefeyi Boethius (480-524) Batı Kültürü’nde, Meng’tsu (Mencius) (M.Ö. 372-289) ise Doğu Kültürü’nde göstermeye çalışmıştır. Henry D. Thoreau (1817-1862) sivil itaatsizlik düşüncesini herkesin benimseyeceği bir biçime sokma gayreti içinde olması önemlidir.³⁰⁴

Thoreau’nun sivil itaatsizlik üzerine denemesi şunlardan oluşmaktadır:

- “Bir kimsenin ülkesinin yasasından ‘daha yüce bir yasa’ vardır. Bu, vicdanın yasasıdır, ‘içten gelen ses’in, ‘kosmosu kuşatan, birleştirici ruh’un yasası... Artık ne demeyi yeğlersiniz!
- Kimileyin bu ‘yüce yasa’yla ülkenin yasası birbirleriyle çatışır duruma geldiğinde kişinin ödevi ‘yüce yasa’ya uymak, ülkenin yasasına bile bile karşı gelmektir.
- Kişi ülkenin yasasına bile bile karşı geliyorsa, bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapisaneye kapatılmayı bile!
- Oysa hapisaneye girmek sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın

³⁰² Rawls, *The Law of Peoples*, 163-164.

³⁰³ Yakup Coşar, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çev.: Yakup Coşar), (2. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, 10.

³⁰⁴ H. David Thoreau, Mohandas K. Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, (Çev.: C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal), (3. Baskı), Vadi Yayınları, 2012, 37.

kaldırılmasına katkıda bulunacaktır. Ya da yeterince kişi hapishaneye kapatılırsa, edimleri devlet mekanizmasını işlemez kılmayı, dolayısıyla kötü yasayı uygulanamaz duruma getirmeyi sağlayacaktır.”³⁰⁵

Günümüz sivil itaatsizlik savunucularından olan Rawls, sivil itaatsizliği “Kanunların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen kamuoyu önünde aleni şekilde icra edilen, şiddete dayanmayan vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylem” olarak tanımlamıştır.³⁰⁶

Bununla birlikte Rawls, sivil itaatsizliği, üç koşula bağlamıştır:

- a. “Protesto iyi betimlenmiş olmalıdır ve yöneldiği hukuka aykırılık geniş bir etki yaratmalıdır.
- b. Hukuka aykırı olduğu düşünülen yasa ya da uygulamaya yönelik sistemin iç olanakları tüketilmiş olmalıdır.
- c. İtaatsizliğin etkileri anayasal düzenin işleyişini tehlikeye sokacak boyuta ulaşmamalıdır.”³⁰⁷

Rawls sivil itaatsizliğin kamu tarafından olabildiğince anlaşılabilir olması gerekmektedir. Nitekim o adil bir uyarıdır, aleni olarak gerçekleşir, yani açıktır. Sivil itaatsizlik kamu içerisinde gerçekleşen vicdanlı siyasi kanaat ve derin bir ifadedir. Bu nedenden dolayı “şiddet içermez” ve özellikle kişiye karşı şiddet kullanılmasından kaçınmaya çalışır. Şiddet içeren eylemler incitici ve kırıncı olur bu da sivil itaatsizliğin amacı ile uyuşmaz. Sivil itaatsizlik kamuya açık yapıldığından barışçı olmalıdır.³⁰⁸

Son olarak Rawls sivil itaatsizliği, birinci adalet ilkesi olan, eşit özgürlükler ilkesinin ve de ikinci ilkesinin ikinci bölümü olan şans eşitliği ilkesinin bariz biçimde ihlaliyle sınırlamanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Rawls’a göre örneğin “belli azınlıklardan seçme ve seçilme hakkının, mülkiyet hakkının, ikametgah yerinin seçimi hakkının esirgenmesi ya da belirli dini grupların baskı altına alınmaları, başka bazı grupların bazı haklarının sınırlandırılması herkesçe görülüp” farkına varılabilir. Ancak Rawls farklılık ilkesinin ihlalini tespit etmenin daha zor olduğunu düşünür. Esas olarak

³⁰⁵ Thoreau- Gandhi, 36-37.

³⁰⁶ Güriz, 450.

³⁰⁷ Işıқтаç, 54.

³⁰⁸ Macit, M. Hanifi, *Şiddet İçermeyen Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Erzurum 2007, Sayı. 16, 141.

iktisadi ve sosyal kurumlar ve önlemlerle ilgili olduğu için, genelde bu ilkenin ihlal edilip edilmediği konusunda bir dizi çelişki yaratsa da ancak bu durumla alakalı mantıklı yaklaşım vardır. Örneğin açık bir şekilde eşit özgürlük ilkesinin ihlalini hedeflemeyen ya da bu ilkeyi sınırlamayan bir vergi yasasına karşı normal olarak sivil itaatsizlikle karşı çıkılması gerekmektedir. Bu durumda adalet anlayışına yönelik çağrı yeterince açık değildir. Sivil itaatsizlik konusu için eşit özgürlükler ilkesinin incelenmesi daha uygun şey olacaktır. Belli koşullar altında doğal adalet ödevine belli bir sınırlama getirebilir. Bu ilke sayesinde anayasal sistem eşit yurttaşlık haklarının ortak statüsünü belirleyecek ve politik düzeni sağlayacaktır.³⁰⁹

³⁰⁹ Coşar, 62-63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN LOCKE VE JOHN RAWLS LİBERALİZM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMASI

Modern bir ideoloji olan liberalizm, aynı zamanda siyasi bir doktrindir. Liberalizmin aldığı “siyasî” sıfatı bir öğreti veya ideolojinin kapsayıcı bir felsefe sistemi meydana getirmedigine, fakat siyasal alanın düzenlenmesine, devlet toplum ilişkisine hakim olacak bir takım normatif önermelerden meydana geldiğine işaret eder.³¹⁰ Liberalizm, toplum içinde bağımsız kişinin önemi ve değerini ileri süren, bunun için de toplumcu (sociétariste) görüşü reddetmek, bireyi toplumun üstünde ve gerçek saymak üzere bütün sosyolojik görüşlerden ayrılan siyasî ve fikrî doktrindir.³¹¹ Kapsayıcı bir felsefe oluşturmayan siyasi doktrin ve ideolojilerin, çoğu zaman epistemolojik ve etik temelleri mevcuttur. Bundan dolayı siyaset felsefesinin konusunu teşkil ederler. Bu durum liberalizm için de söz konusudur.³¹²

Zamanla “siyasi liberalizm” önemli bir ayrımın eşiğine gelmiştir. Bu ayrım klasik ve modern veya refah liberalizm diye nitelendirilecek bir ayrımdır. Burada belirleyici olan, devletin görev alanının genişliği ve piyasa karşısındaki tutumudur. Bu çerçevede “klasik liberalizm”i ayırt eden bir yandan iktisadi özgürlükler ve piyasa ekonomisi üstündeki vurgusu, diğer taraftan da devletin görev alanının genişlemesine karşı olmasıdır.³¹³ Bununla birlikte klasik liberalizm veya ekonomik liberalizm, insanların vücut ve kabiliyetleri yönünden denk olmadıklarını, insanlar arasında zekâ ve beceri farklılıkları olduğunu, yetenekli ve beceriklilerin bu kabiliyet ve hünelerlerini özgürce sergilemeleri, serbestçe mülk ve para sahibi olup yatırım yapmaları gerektiğini, toplumların da bu doğrultuda gerçekleştirilen ‘özgür girişimcilik’ler sayesinde ilerleyebileceklerini savunur.³¹⁴ Bu, klasik liberalizm anlayışını, bireysel özgürlüğü destekleyen bir model olarak değerlendirebilme olanağı tanır. Klasik liberalizmin kurucusu saydığımız Locke’un emeğe verdiği önem neticesinde ortaya çıkan özel mülkiyet anlayışı önemlidir. Çünkü bu anlayış iktisadi liberalizm düşüncesinin de

³¹⁰ Mustafa Erdoğan, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 7, Liberalizm, (Edit. Murat Yılmaz), (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, 23.

³¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, (1. Baskı), Talim Terbiye Yayınları, İstanbul 1969, 109.

³¹² Mustafa Erdoğan, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, 23.

³¹³ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, 149.

³¹⁴ Doğan Özlem, *Etik-Ahlâk Felsefesi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2004, 221.

filizlenmesine neden olmuştur. Özellikle Rawls'un eleştirdiği liberteryenizm, klasik liberalizmin serbest piyasa hakimiyeti düşüncesini doruk noktasına taşımış ve minimal devlet modeline meşruiyet kazandırma gayreti içinde olmuştur. Bu yüzden Rawls, savunduğu sosyal liberalizm anlayışıyla, devletin ekonomiye müdahil olması gerektiğini düşünür. Nitekim Rawls da Locke gibi bireysel özgürlüğü savunmuştur. Ancak o, özgürlüğün şans faktörüne dayanmaması gerektiğine inanmıştır. Yani Rawls dezavantajlı konumda olanların serbest piyasada yok olup gitmesini arzu etmemiştir. O, klasik liberaller ve liberteryenlerin dezavantajlı konumda olanları göz ardı ettiği piyasa sistemine karşı çıkmıştır.

Sandel'in aktardığı üzere Rawls'a göre insanlar piyasadaki tüm paraya sahip olma hakkını veren 'bırakınız yapsınlar'cı liberteryen anlayışı benimsemeyeceklerdir. Sandel, Rawls'un, bu görüşünün doğruluğunu birkaç örnekle açıklamaya çalışmıştır. O, her bireyin Bill Gates olabilme hayalini kurabileceğini; fakat daha sonra tekrar evsiz bir insan olarak da kalabileceğini hesaba katmaktadır. Dolayısıyla Rawls, savunulan makul ve rasyonel kişilerin kendilerini yoksun ve desteksiz bırakacak bir sistemden sakınacaklarını ifade etmektedir. Sandel verdiği bir başka örnekte ise bu durumu şöyle dile getirmekte ve hiç kimsenin, "kabalıkları mutlu etmek için aslanlara atılan Hristiyan olma riskini"³¹⁵ almak istemeyeceğini söylemektedir. Sandel vermiş olduğu bu örneklerle Rawls'un neden "laissez-faire" (serbest piyasa) ekonomisini savunmadığını anlaşılır kılmaktadır. Rawls'un bu görüşleri 1950'li yıllarda akademilerde tartışılmaya başlanan özgürlüklerin ne olacağı konusunda var olan algıyı pozitif özgürlük lehine değiştirme girişimi olarak değerlendirilebilir.

Karşılaştırmamızın bu bölümünde Locke ve Rawls'un temsilcisi oldukları klasik ve sosyal liberalizm arasındaki ilişkiye değinmeye ve bu iki akımın benzerliklerini ve farklılıklarını kısaca ortaya koymaya çalıştık. Nitekim çalışmamızın giriş kısmında da bu konu üzerinde durmuştuk. Bu yüzden klasik ve sosyal liberalizm arasındaki ilişkiye tekrara düşmemek için çok fazla değinmedik.

Bu bölümde filozoflarımızın görüşlerini siyasal liberalizmin öğelerini göz önünde bulundurarak mukayese etmeye çalışacağız. Bu yüzden iki filozofun özgürlük ve eşitlik anlayışlarını karşılaştırarak başlayabiliriz.

³¹⁵ Sandel, 171.

3.1. ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Locke yazmış olduğu her iki incelemede köleliğin savunulamaz bir şey olduğunu ve insanların dünyaya eşit ve özgür olarak geldiklerini söylemektedir. Locke bu eşitlik ve özgürlük durumunun doğa durumunda olduğu gibi toplum durumunda da geçerli olması gerektiğini ifade etmektedir. Locke doğa durumunda eşit ve bağımsız insanların durumunu belirleyen in ise herkesi bağlayan ve akıl ile idrak edilen doğa yasası olduğunu söylemektedir. Locke doğa durumundaki özgürlüğün bir başıboşluk ve dizginlenemeyen bir durum olmadığını insanın kendi kişiliği ve sahiplenmeleri noktasında zorunlu bir özgürlük olduğunu düşünmektedir.³¹⁶ Locke eşitlik ve özgürlüğün zorunluluktan değil toplum durumuna geçilmesiyle birlikte kabul edilen yasalarda olduğunu ifade etmektedir.³¹⁷ Yani Locke toplum durumunda eşitlik ve özgürlüğü sağlayanın yasalar olduğunu ifade etmektedir. Locke'a göre, doğa durumunda sahip olunan eşitlik ve özgürlük durumu toplum durumunda geçerlidir ve zaten toplum durumuna geçilmesinin gerekçesi de doğa durumunda sahip olduğumuz bu hakları teminat altına almaktır.

Rawls, eşitlik ve özgürlüğü 'başlangıç durumu' adını verdiği bir kurgusal ögeyle belirlemiştir. O, başlangıç durumunu ahlaki kişilikler olarak insanlar arasındaki eşitliği resmeden bir durum olarak görmektedir. Kymlicka'ın aktardığına göre, Rawls, doğa durumundaki eşitliğin Tanrısal bir güçten kaynaklanmadığını, insanların sadece ahlaki olarak eşit olduğu için savunduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Rawls'un doğa durumuna benzettiği 'başlangıç durumu'nda amaç 'bilgisizlik peçesi' adını verdiği başka bir ögeyle ise kişilerin toplumdaki sınıf, din, ırk ve cinsiyet farklılıklarından habersiz olmalarını sağlamak ve bu sayede eşit ve özgür yurttaşların oluşturacağı toplumu meydana getirmektir.³¹⁹ Görüleceği üzere aralarındaki temel farklılık Locke doğa durumundaki eşitlik ve özgürlüğü Tanrı'nın koyduğu doğa yasasına dayandırmakta iken Rawls, doğa durumuna da benzetilen başlangıç konumu adını verdiği durumda insanların eşit ve özgür olmasını ahlaki ilkeye dayandırmaktadır.

³¹⁶ Locke, *Yönetim Üzerine İki İnceleme*, 10-11.

³¹⁷ Bakırcı, 3.

³¹⁸ Kymlicka, 89.

³¹⁹ Sandel, 170.

Rawls'un özgürlük anlayışında Kant'ın etkisi bulunduğunu söyleyebiliriz. Kant eşit ve özgür bir varlık olarak kendi doğasına en uygun şekilde kendi davranışını yönlendirecek ilkeleri seçebileceği zaman bireyin özerk davrandığını söylemektedir. Kant'ın bu düşüncesinden etkilenen Rawls, bireyin özerk olması gerektiğini ifade etmektedir.³²⁰ Rawls, bu sayede özgürlüğün insanlara saygınlık ve farkındalık kazandıracağını düşünmektedir.

Rawls'un Locke'tan ayrılan bir başka yönü, yukarıda ifade ettiğimiz özgürlük anlayışıdır. Çünkü Rawls; bireyin kişisel varlığına kimsenin dokunamayacağını kabul etmekle birlikte, toplumsal manada ganimetin (sağlık, eğitim, istihdam vb.) paylaşılmasında devletin müdahil olması gerektiğine inanmaktadır. Halbuki Locke'un savunduğu negatif özgürlük açısından değerlendirildiğinde, ona göre devletin müdahalesi zorunlu olmadığı gibi devlet, minimal olmalıdır. Locke kişileri ancak bu anlayışın özgürleştireceğine inanırken; Rawls devlet müdahalesinin, insanların fırsat eşitliğini artıracak ve onların özgürlüklerini genişleteceğini düşünmektedir. Yani Rawls, devletin kişiye kendisini gerçekleştirmesi için fırsat alanları yaratması gerektiğine inanmaktadır.

Rawls'un Locke ile birleştiği yön, eşitlik ve özgürlüğün teminatı olan bir sözleşmenin yapılmasıyla meydana gelen toplumda da bu hakların sürdürülebileceğini söylemeleridir. Bir başka benzerlikse Locke, eşitliğin ve özgürlüğün Tanrı'dan geldiğini ifade etmesine rağmen insanları eşit ve özgür kılan doğa yasasının akıl ile bilinebileceğini söylemektedir. Rawls da benzer şekilde insanları bilgisizlik peçesi ardından seçim yapan rasyonel kişiler olarak görmektedir.

Hobbes, doğanın insanları eşit yarattığını söylemektedir ve bu eşitliğin ise, bütün insanların aynı ölçüde fiziki güce ya da zihinsel yeteneğe sahip oldukları anlamını taşımadığını ifade etmektedir. Zira zaman zaman bir başkasına göre bedence çok daha güçlü ya da daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa da her şey göz önüne alındığında, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu öne sürmesine yetecek kadar fazla değildir.³²¹ Böylece Rawls, Hobbes'un başlattığı doğa durumundaki insanın niteliksel olarak eşit olduğu tezini de onaylamış

³²⁰ Kocaoğlu, 49.

³²¹ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, 73.

olmaktadır. Nitekim Rawls'a göre insanlar fiziksel açıdan eşit olmasalar da akıl onları dengeleyebilir.

Esasında doğa durumundaki adaletsizliğin farkında olan Rawls, bu durumu ortadan kaldırmak için herkesin kârlı çıkacağı bir adalet sistemi önermektedir. Görüldüğü üzere eşitlik ve özgürlük anlayışlarını dikkate aldığımızda Locke ve Rawls'un kalkış noktaları benzeşse de farklı sonuçlara varmışlardır.

3.2. MÜLKİYET ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Mülkiyet anlayışları bakımından karşılaştırdığımızda öncelikle Locke'un mülkiyet anlayışını Tanrısal bir kaynaktan hareketle açıkladığını görürüz. Locke, Tanrı'nın ortaya koyduğu bir temel yasanın olduğunu ve bu yasanın insanoğlunun varlığını sürdürmesini buyurduğunu söylemektedir. Locke'a göre Tanrı'nın yeryüzünü yaratmasının amacı insanın varlığını sürdürebilmesidir. Bu amaçla insanlık, Tanrı'nın yarattığı yeryüzünde ortaktır. Bununla birlikte Locke'a göre bu ortaklığı belirleyen temel faktör insanın emeği olacaktır. Locke'un bu düşüncesinin altında mülkiyet anlayışı yatar. Locke'a göre insanın kendisi üzerinde sahipliği, bedeni ve elleriyle yapacağı her şeyin onun olmasını sağlayacaktır. Doğal olarak insanın emeğini kattığı şey, onun özel mülkiyetini oluşturacaktır. Bu doğrultuda Locke ürünlerin mülk haline getirilmesinin insanların çalışkanlığı sayesinde olduğunu ve mülk edinmeyi Tanrı'nın, çalışkan, akıllı olan insanların kullanımına verdiğini söylemektedir.³²² Locke, özel mülkiyetin insanlık durumu için zorunlu olduğunu, çünkü insanların mülk edinmelerinin özgürlüklerini artıracaklarını düşünmektedir. Buradan hareketle, Locke'un mülkiyet ve özgürlük arasında doğru bir orantı kurduğunu söyleyebiliriz.

Leo Strauss ve Macpherson'dan aktarıldığına göre, bu iki düşünür; Locke'un sahiplenici bireycilik anlayışı ile sınırsız birikimi savunduğunu ve onun toplumsal yükümlülüklerden arındırılmış bir sahiplik kurumunu yerleştirmeye çalıştığını ifade etmektedirler.³²³ Bunu günümüz liberteryenleri de böyle yorumlamaktadır.

Ancak bu duruma açıklık getirilirse insanın tüketebileceğinden fazlasını edinmesinin gereksiz ve saçma olduğunu söyleyen Locke'un nasıl olur da sınırsız

³²² Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 23-27.

³²³ Bakırcı, 342.

mülkiyeti savunduğu iddia edilir? Locke, sınırsız birikimin sadece insanın bencil yönünden kaynaklanabileceğini ve paranın devreye girmesiyle birlikte sınırsız mülk edinmenin yolunun açılmış olduğunu söylemektedir. Bu yüzden Leo Strauss ve Macpherson gibi liberteryenler de Locke'un bu görüşünü farklı yorumlamışlardır.

Bu konuyu daha anlaşılır kılmak için Locke'un doğa durumunda mülkiyetle ilgili sınırlamalarına bir bakalım. Bu sınırlamalar:

- a. Yeterlilik sınırı; başkaları için yetecek miktarda olanı bırakacak kadar mülk sahibi olunabileceği,
- b. Bozulma sınırı; Tanrının, yeryüzündeki nimetleri insanın bozması için sunmadığı,
- c. Emek sınırı; insanın sadece emeğini kattığı şeyi mülk edinebileceğidir.

Bu sınırların aşılması aynı zamanda doğa kanununun çiğnendiği anlamına gelmektedir.³²⁴ Diğer taraftan paranın devreye girmesi Macpherson'ın iddiasını doğru kılabilir. Macpherson'dan aktarıldığına göre o, Locke'un para karşısındaki tavrının ne denli modern olduğunu düşünmektedir. Çünkü Macpherson, Locke'un ortaçağ bakış açısını reddederek toprağın yeni ve kârlı bir şey üreterek değerli olduğu ve paranın ise hiçbir şey üretemeyeceğini ifade ettiğini belirtmektedir. Macpherson'a göre paranın sermaye olarak gördüğü işlev, değiş-tokuş vasıtası olarak üstlendiği işlevinden daha önemlidir. Ona göre sermayenin amacı, tüketilebilir bir gelir sağlamak değil, kârlı yatırımlarda kullanılacak daha da fazla sermaye biriktirmektir.³²⁵ Böylece bu birikim sayesinde Locke'un da desteklediği serbest piyasa koşullarının önü açılmış olacaktır.

Görüldüğü üzere Locke'un, doğa durumunda sınırsız birikime karşı çıkan görüşleri, düşünürler tarafından farklı yorumlanmaktadır. Locke'un bir taraftan sınırsız birikime karşı olması ve diğer taraftan serbest piyasayı desteklemesi bu yorumların yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple de mülkiyet ile ilgili bu görüşleri onu çelişkiye düşürmüştür.

Rawls, aslında sınırsız mülkiyet anlayışında liberteryenleri eleştirmiştir yoksa liberteryenler üzerinden Locke eleştirisi yapmış değildir. Rawls, sınırsız birikimin adaletsiz bir durum yaratacağını düşünmektedir. Zaten hatırlanacağı gibi serbest piyasa

³²⁴ Ağaoğulları - Zabcı - Ergün, 181-182.

³²⁵ Naci İspir, *C.B. Macpherson'un Liberal Demokrasi Eleştirisi*, (2. Baskı), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 59.

ekonomisini eleştirmesinin bir nedeni budur. Ancak Locke'un sınırsız birikiminin serbest piyasa koşullarını tetiklediği düşünülürse Locke'a eleştiri yöneltilebilir.

Rawls'un mülkiyet anlayışına gelince, “toplumsal yapının adil olabilmesi için doğal ve sosyal rastlantıların yarattığı farklılıkların ve tarihsel tortunun etkisizleştiği adil ve özgür koşullarda anlaşma ile kurulmuş olması gerekir. Bu nedenle tarihsel bağlamda düzgün olarak yapılmamış olan adalet, paylaşımı yeniden dağıtım ile uygun bir başlangıç durumu sağlamalıdır.”³²⁶ Rawls bunu sağlamanın yolunun refah devletinden geçtiğini ifade etmektedir.

Rawls'un refah anlayışını savunmasındaki temel neden klasik liberalizmin uzantısı olan Liberteryen sistemin (özgürlük, fırsat, gelir ve varlık başlıca sosyal iyilerin eşit biçimde dağıtılmadığı sistem) yetersizliğidir.

Bununla birlikte klasik liberalizmin günümüzdeki temsilcisi olarak da kabul gören liberteryenizmin toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere de izin verdiğini ifade etmektedir. Rawls'a göre liberteryenizm özgürlük ve eşitliği sosyal liberalizm gibi birleştiremez. Bu yüzden Rawls, Liberteryen rejimde istikrarın olamayacağını gerekçeleriyle birlikte ifade etmektedir. Bu gerekçeler;

- a. Özellikle eğitim ve öğretim haklarını gözetemeyen fırsat eşitliğinin olmaması
- b. Düzgün gelir ve refah dağılımının olmaması
- c. Makul bir çalışma güvencesinin olmaması
- d. Vatandaşların temel sağlık hizmetlerinden faydalanamaması vb.³²⁷

Yukarıda da görüldüğü üzere Locke'un savunduğu emek teorisini benimseyen liberteryenler (elbette Locke liberalizmi liberteryenizmle her zaman birebir örtüşmez biz daha çok benzeşen yönleri ve Rawls'un eleştirdiği noktaları dikkate alıyoruz), sistemde dezavantajlı olanların lehine olacak bir düzenlemeye izin vermemekte ve serbest piyasa koşullarının oluşmasını istemektedirler. İşte tam da bu nedenle Rawls Lockecu liberteryenizmden ayrılmaktadır. Bu yüzden Rawls, bir dağıtım modeli geliştirmek istemektedir.

³²⁶ Işıқтаç, 18.

³²⁷ John Rawls, *Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”*, (Çev.: Gül Evrin), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.52-53.

Rawls yeniden dağıtım gerekçesini toplumsal işbirliğinde bulur. Rawls'a göre toplumsal işbirliği herkesin tek başına olduğu duruma göre herkesin daha iyi bir hayata kavuşmasını sağlar. Yani kişiler menfaatlerini toplumsal işbirliği ile elde ettikleri için hisselerinden bir kısmının yeniden dağıtılması meşrudur.³²⁸ Locke da kişinin emeğine vurgu yapmaktadır. Nitekim daha sonra emek sonucunda oluşan mülkiyetin paylaşılmasından yanadır. Rawls ise emekle elde edilen ürünlerden bir kısmının yeniden dağıtılmasını meşru görür.

Rawls iki adalet ilkesini ileri sürmüştür; yani ilki eşitsizlikler, herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanarak giderilmelidir. İkincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı konumda olacakların lehine olacak şekilde olmalıdır.³²⁹ Bununla birlikte Rawls ikinci ilkenin önemli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü dezavantajlı konumda olanların düştükleri eşitsizlik durumundan ikinci ilke sayesinde çıkacaklarını düşünmektedir.

Aslında filozofların mülkiyet anlayışlarını karşılaştırdığımızda şunu görmekteyiz: Her ikisinin mülkiyet hakkındaki düşüncelerinin temelinde özgürlük anlayışları yatmaktadır.

Öyle ki Rawls kişisel mülkiyetinin temel özgürlüklerden biri olduğunu söylemekte ve kimsenin kişinin mülkiyetine dokunmaya hakkının olmayacağını ifade etmektedir.³³⁰ Ancak Rawls bu durumu toplumsal işbirliği çerçevesinde üretilen maldan hisse dağıtılarak dezavantajlı konumdakiler lehine bir pozitif özgürlük yaratılabileceğini ifade etmektedir. Locke ise negatif özgürlük doğrultusunda, kişinin emeği sonucunda elde ettiği ürünün hiçbir şekilde paylaşılmayacağını söylemektedir. Nitekim eşitlik noktasında her ikisi de mutlak eşitliğin olamayacağını farkındadırlar. Ancak özgürlük söz konusu olduğunda durum farklılaşmaktadır. Buna göre Locke, mülkiyet anlayışını negatif özgürlük çerçevesinde değerlendirmektedir. Locke, mülk edinmenin özgürlükleri genişlettiğini ve hatta devletin bile varlık sebebinin özel mülkiyeti korumak olduğunu düşünmektedir. Öte yandan Rawls'un daha önce de ifade ettiğimiz gibi bireyin sahip olduğu özel mülkünün korunması noktasında negatif özgürlüğü savunduğu söylenebilir. Ancak söz konusu aynı toplum içerisinde yaşayan ve

³²⁸ Cennet Uslu, *Doğal Haklar ve Doğal Haklar*, “*İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, (2. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2011, 365.

³²⁹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 51.

³³⁰ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 327.

dezavantajlı konumda olan bireyler ise, bu durumda Rawls pozitif özgürlüğü yani söz konusu dezavantajlı konumda olan bireylerin lehine olacak yeniden dağıtım modelini savunduğunu görmekteyiz. Nitekim Rawls devletin yetki alanının bireylerin özgürlüğüyle doğru orantılı olacağını düşünmektedir.

3.3. TOPLUM SÖZLEŞMESİ ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Mülkiyeti tartışmak, beraberinde toplum sözleşmesi konusunu gündeme getirecektir. Nitekim Locke mülkiyet ile ilgili görüşlerden toplum sözleşmesi fikrine geçmektedir.

Locke, insan doğasının iyi olduğunu ancak insanın emeğiyle elde ettiği mülkiyetinin yine de tecavüzlere açık olduğunu söylemektedir. Locke'a göre doğa durumunda yasama, yargı ve yürütme mercii olmaması da mülkiyetin nasıl korunacağını sorgulamamıza neden olmuştur. Çünkü doğa durumunda herkes ihlallere karşı cezalandırma hakkını kendinde görecektir.³³¹ Bu durumda bir kaosu oluşması kaçınılmaz olacaktır. Locke bu kaos durumundan çıkışı da yasama, yürütme ve yargı erklerinin oluşturulduğu bir iktidar ile mümkün görmektedir. Locke bunu sağlamanın yolunun ise öncelikle bir sözleşmeden geçtiğini düşünmektedir. Böylelikle Locke'a göre insanların mülkiyet, hayat ve özgürlük haklarının güvence altına alındığı bir anlaşma yapılmış olacaktır.

Locke, bir araya gelerek sözleşmeyi oluşturan bireylerin toplum içerisinde yer alacaklarını ve oluşturulan iktidarın ise çoğunluğun iradesi ile kurulacağını söylemektedir. Locke, burada açık rıza ve örtük rıza kavramlarını gündeme getirmektedir. Locke, toplum oluşturmak için insanların gösterdikleri rızanın açık, diğer taraftan çoğunluğun kararlarına tabi olacakları rızanın ise örtük olacağını ifade etmektedir.³³²

Rawls'un bu konuyla ilgili yaklaşımlarına baktığımızda o da Locke gibi toplum sözleşmesinden söz etmektedir ve sözleşmeyi bireylerin haklarını teminat altına alacak bir akit olarak görmektedir.

³³¹ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 81-84.

³³² Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, 198.

Peki, bu düşünürlerin toplum sözleşmesi ile bireycilik anlayışı arasında bir çelişki yok mu? Liberalizmin temel ilkelerini sıralarken en önemlisinin bireysellik olduğunu ifade etmiştik.

Rawls, bireylerin eşit, özgür ve rasyonel kişiler olduklarını söylemektedir. Rawls'un bireyleri Hobbes'un felsefesinde "insan insanın kurdudur" şeklinde özetlenen bencil bireyler değildir. Çünkü Rawls rasyonel bireyin ahlaki bir yapıda olduğunu düşünmektedir. Rawls'un bireyleri özgeci bireylerdir ve esasında toplumun üstünde de değildirler. O zaman Rawls'un bireycilik anlayışı, toplum sözleşmesi sonucunda oluşacak topluluğun üstünde olmadığı için, sözleşme düşüncesi ile çelişmez.

Özellikle Locke'un savunduğu klasik liberalizmin kendi çıkarını düşünen atomistik birey anlayışı yerine Rawls, haklarla donatılmış birey anlayışını onaylamaktadır. Bu birey rasyonel olmakla kalmaz, aynı zamanda makul olan bir bireydir.³³³ Ancak Locke'un birey anlayışı toplum sözleşmesi ile çelişir; çünkü o, bireyi toplumun üstünde görmektedir.

Rawls'un 'başlangıç konumu' diye tasvir ettiği durum toplum öncesi döneme ya da klasik sosyal sözleşme teorilerindeki 'doğal durum'a benzetilmektedir.³³⁴ Bu durum aynı zamanda soyut bir düzey olarak karşımıza çıkan 'başlangıç durumu' dur. Rawls'un öngördüğü, toplumsal sözleşmeyi şekillendiren düşünce 'hakkaniyet olarak adalet' düşüncesidir. Rawls'a göre özgür ve eşit vatandaşların oluşturduğu bu toplumda diğer herhangi bir anlaşmada olduğu gibi, uygun şartlar gözetilerek anlaşmaya varılır.³³⁵ Benzer şekilde sözleşmeci bir düşünür olan Locke da meşru devletin belli bir zamanda kendi hayatlarını yönetecek ilkeler üzerine karar veren erkek ve kadınlar arasındaki bir toplum sözleşmesinden türediğini ifade eder.³³⁶

Ancak Rawls'un Locke'tan farklı olduğu taraf, toplumsal uzlaşmanın nasıl sağlanacağına ilişkin ilkeleri seçerken, toplumdaki konumumuzun neresi olduğunu bilmediğimizi ve geçici olarak kendimizle ilgili bir şeyler bilmekten bizi alıkoyan bilgisizlik peçesinin ardında seçim yaptığımızı ifade etmesidir.³³⁷ Rawls sözleşmeyi varsayımsal olmaktan çıkarmakta ve oybirliğini şart koşan bir eşitlik temeline

³³³ Uygur, 714.

³³⁴ Aktaş, 242.

³³⁵ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 67.

³³⁶ Sandel, 166.

³³⁷ Sandel, 170.

dayandırmaktadır.³³⁸ Locke ise sözleşmeyi yapacak olan kadın ve erkeğin ya da çoğunluğun rızası ile topluluğun oluşacağını ve bu topluluğa girmede bir zorunluluk olmadığını ifade etmektedir. Locke oybirliğine dayanan eşitlikten ziyade çoğunluğun kararıyla oluşacak bir toplumu öngörmektedir.

Rawls sözleşmeyi adalet anlayışı temelinde rasyonel ve ahlaki bir varlık olarak gördüğü bireyin kendisi için daha iyi şartlar sağladığı ve sahip olduğu mülkiyeti güvence altına alan adil bir paylaşımın olacağı bir toplum üzerine inşa etmiştir. Locke sözleşmenin temeline sadece ve sadece bireyin sahip olduğu yaşama, özgürlük ve özel mülkiyetini güvence altına alacak bir anlayışı yerleştirir. Ancak Locke'un bu üçlüden mülkiyet hakkını daha fazla önemseydiği de unutulmamalıdır. Çünkü özgürlük ve yaşama da bu hak içerisinde yer almaktadır. Öyle ki mülkiyet hakkı insanın yaşama hakkını bile yok saymaktadır. Bu ise bir çelişkidir. Rawls da ise birey, mülkiyet ve özgürlükten önce gelir.

3.4. DEVLET ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Locke devletin varlık sebebini, kişinin doğal hakları olarak nitelendirdiği hayat, mülkiyet ve özgürlüğü güvence altına alacak bir iktidara ihtiyaç olarak açıklamaktadır. Locke'a göre bu iktidarın yasama, yargılama ve yürütme görevini üstlenecek sınırlı bir iktidar olduğunu söylemiştik. Locke, doğa durumunun insanı özgür kıldığını ve bunun da doğa durumundaki zorunluluktan kaynaklandığını ifade etmektedir.

Locke toplum durumundaki özgürlüğün ise yasalar ile sağlanacağını belirtmiştir. Böylelikle Locke'a göre doğa durumunda özgür olan insan, toplum durumunda yasaya bağımlılığı sayesinde özgür olacaktır.³³⁹

Locke, devleti aynı zamanda doğa durumunda oluşacak kaos ortamına son vermek için yani toplumun üyeleri arasında işlenebilecek olan çeşitli ihlallere karşı verilecek cezanın ne olacağına dair üyelerin haklarını devrettikleri bir iktidar olarak görmektedir. Yani Locke'a göre kişiler doğa durumundaki eşitlik ve özgürlüklerini devrettikleri birlik durumunda da sürdürmek ve birbirlerini cezalandırmak yerine bu yetkiyi devrettikleri bir iktidara yani devlete ihtiyaç duymuşlardır. Locke devleti, mutlak ve keyfi bir

³³⁸ Işıktaç, 11

³³⁹ Bakırcı, 3.

uygulamanın yapılmadığı, sınırları yasalarla belirlenmiş minimal bir devlet olarak görmektedir.

Rawls'un toplumu, her bireyin doğumla girdiği ve ölümle çıktığı bir yapı olarak gördüğünü söylemiştik. Rawls bu toplumun kapalı bir toplum olduğunu ve kimsenin gönüllü olarak ondan ayrılamayacağını ifade etmektedir.³⁴⁰ Elbette adilane oluşturulan bu toplumun güvencesi ona göre bir devletle mümkün görünmektedir. Rawls devleti tarafsız olarak nitelemektedir. Yani devleti, vatandaşlara özgürce benimsedikleri iyi anlayışlarını mümkün kılacak eşit fırsatlar vermelidir; devlet belli bir türden kapsamlı doktrine angaje olmamalıdır ve bu türden doktrini benimseyenlere avantaj sağlamamalıdır. Yani Rawls, devletin adaletin temel ilkelerine göre hareket edeceğini ve hiçbir kapsamlı doktrine diğerlerinden farklı bir muamele yapamayacağını söylemektedir.³⁴¹ Böylece devlet tüm kapsamlı doktrinlere eşit mesafede ve tamamen yansız olacaktır.

Bu, devletin tarafsızlığı düşüncesini, hangi yaşam biçimlerinin en değerli olduğu konusunda belli bir görüşü ya da görüşler dizisini kapsayan mükemmelci kuramlarla karşılaştırır. Mükemmelciler, kaynakların bu tür yaşam biçimlerinin gelişimini özendirecek biçimde paylaştırılmasını isterler. Kişinin kaynaklardan aldığı pay, iyi bir hayatın ne olduğu konusunda yeğlediği kavrayışı izlemeye ne kadar gereksinim duyduğuna ya da bu kavrayışa bulunabileceğine ne kadar katkı yaptığı ile alakalıdır. Bu yüzden insanlar kendilerinin iyi hayata ilişkin kavrayışlarını seçmekte özgür değillerdir. İnsanlar iyi hayatın ne olduğuna karar verirken hatalar yaparlar. Devlet de yurttaşlarına iyi bir hayatın ne olduğunu öğretme sorumluluğunu taşımalıdır. Devlet, insanın mükemmelliğine ilişkin yanlış kavranmış hayat planlarını hoş gördüğünde ya da bunları finans edecekse bu sorumluluğu yurttaşlara bırakır.³⁴²

Locke gibi Rawls da devletin bir meşru zemine oturtulması gerektiğini söylemektedir. Rawls meşruiyet zemini olarak bireyi görmektedir ve bireyin temel haklarının korunması için gerekirse devlet müdahil olmalıdır. Devlet tarafsız olmalı ve herhangi bir gruba meyil etmemelidir. Elbette Rawls da Locke gibi devletin sınırlı bir yapıda olmasını arzulamaktadır. Ancak bu sınır bireyin kendini gerçekleştirmesi ile

³⁴⁰ Rawls, *Political Liberalism*, 135-136.

³⁴¹ Rawls, *Political Liberalism*, 192.

³⁴² Kymlicka, 304-305.

orantılı olacaktır. Yani devlet gerekirse bireyin kendini gerçekleştirmesi için sınırlarını aşabilir. Örneğin vatandaşlara vergi yükü getirebilir. Ancak hatırlanacağı gibi Locke; devleti bireye hiçbir şekilde müdahale edemeyeceği gibi vatandaşa vergi yükü getirmesi onun bireyin mülkiyetini ihlali anlamına gelir ki, bu durumda yönetimin çözülebileceğini bile söylemektedir. Locke minimal bir devletin bireylerin önünü açacağına inanmaktadır. Her iki düşünür de devletin yetki alanının hukukla sınırlanmış bir yapı olması gerektiğini ifade eder.

3.5. HOŞGÖRÜ VE DİN ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Locke, “Hoşgörü Üzerine Bir Mektup” adlı kısa risalesinde devletin toplumsal inanç gruplarına karşı nasıl bir tutum takınması gerektiğini anlatmaktadır. Locke hoşgörünün temeli olarak gördüğü, günümüzde laiklik ilkesini de çağrıştıran anlayışı benimsemiştir. Şöyle ki yazdığı bu eserde yönetimin inananlara ve inanmayanlara eşit mesafede durabilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Kaldı ki Locke’un savunduğu liberalizm anlayışının temel dayanaklarından birisi de hoşgörü ilkesidir. Locke’un hoşgörü anlayışı laiklik anlayışına temel teşkil etmiştir.

Locke, bu eserde sadece laiklik anlayışına değil bununla birlikte insanın özgürlüğü ve eşitliğine vurgu yapmıştır. Çok kültürlülük ve çeşitlilikleri savunan Locke, birbiriyle bağlantılı gördüğü iki özgürlük alanını yani siyasi ve dinsel özgürlükler alanı üzerinde ısrarla durmuştur.³⁴³ Locke bir toplumda dinsel hoşgörüden söz etmek için, devletin din üzerinde hiçbir baskı ya da yaptırıma sahip olmaması gerektiğini düşünmekte, aksi takdirde ihtilafların çıkacağını belirtmektedir.

Locke, devletin ihtilafların çıkmasını engellemesi bir yana, koruma altına alınması gereken bir takım hakları da güvence altına alması gerektiğini söylemektedir. Bunlar; sivil çıkarlar, hayat, özgürlük, sağlık vb. şeylerdir. Bu çerçevede Locke’a göre eğer herhangi bir kimse, bu şeylerin korunması için teşkil edilmiş kamu adaleti ve eşitliği kanunlarını ihlâl etmeye kalkışursa, bu kişilerin yararlandığı ve yararlanması gereken sivil çıkarlardan ve faydalardan mahrum bırakılması gerekmekte yahut onları cezalandırarak engel olunması gerektiğini ifade etmektedir. Yönetimin yargılama yetkisi sadece sivil konuları kapsamaktadır. Locke’a göre Tanrı, hiç kimseye bir

³⁴³ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 7.

başkasını kendi dinini zorlamaya yönelik açık bir otorite vermemiştir ve hiç kimse istese bile, imanını başkasının emirlerine uyduramaz. Hakikî dinin bütün hayatı ve gücü, aklın samimî ve tam olarak ikna edilmesine bağlıdır.³⁴⁴ Locke görüldüğü üzere hoşgörü anlayışını da Tanrı'nın emirlerine dayandırmakta bilinçaltında yatan radikal Protestanlık inancı doğrultusunda hareket etmektedir.³⁴⁵ Çünkü Katolikleri ve ateistleri hoşgörü anlayışının dışında tutacaktır.

Locke'un yönetime yönelik eleştirilerinin kiliseyi kapsadığı görülmektedir. Locke'a göre, kilisenin hoşgörü görevi dolayısıyla, aforoz etmek, aforoz edilen kişiyi önceden sahip olduğu sivil çıkarlarından mahrum bırakmak gibi bir hakkı yoktur. Bu yüzden Locke sivil-siyasi hayatın ancak ve ancak hukuk devleti altındaki yönetimle tesis edilebileceğini belirtmektedir.³⁴⁶ Locke'un dini hoşgörü anlayışı siyasi yönetim ile kilisenin tümüyle birbirlerinin alanına müdahale etmemesi gerektiği anlayışından oluşmaktadır.³⁴⁷ Locke'un akıl ile İncil'i uzlaştırmaya çalışması, Katoliklere ve ateistlere hoşgörü göstermemiş olması bir çelişkidir. Ancak Locke'un yaşadığı dönem göz önüne alındığında, hoşgörü anlayışı noktasında farkındalık yarattığını söyleyebiliriz.

Rawls, genel itibariyle dinî olarak yorumlanan bir dünya görüşünü benimseyen insanların da demokrat olabileceklerini ve onlara her türlü hakkın verilmesiyle bir toplumsal sözleşmede barışın kalıcı kılınabileceğini öne sürmektedir. Ona göre, dinî meseleler herhangi bir müdahalede bulunmaksızın dindarların kendi özel mülahazalarına bırakılmalıdır ve bu bağlamda hala onlardan çekinmenin mantıklı bir gerekçesi bulunmamaktadır.³⁴⁸ Bundan dolayı Rawls, insanların kendi kaderini belirlemeye ilişkin 'tarafsız devlet'i, yani eylemlerini iyi hayata ilişkin kavrayışların üstünlüğü ya da alçaklığı temelinde haklı yargılarını etkilemeye çalışmayan bir devleti desteklemesi gerektiği düşüncesindedir.³⁴⁹ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Rawls, kişinin dini inançlarına karışılmaması gerektiğini düşünmekte bunun da teminatını tarafsız bir devlette görmektedir. Rawls bu düşüncesiyle Locke'u desteklemiş olur. Ancak Locke'un devleti tarafsızlığını kaybetmiştir. Çünkü Locke'a göre dışlanan iki

³⁴⁴ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 8-9.

³⁴⁵ Tosun, 58.

³⁴⁶ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 14.

³⁴⁷ Locke, *A Letter Concerning Toleration*, 7.

³⁴⁸ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 23-24.

³⁴⁹ Kymlicka, 334.

grup (Katolikler ve ateistler) bulunmaktadır. Rawls ise tam tersine devletin hiçbir kişiye ve gruba angaje olmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu yüzden Rawls devleti, “iyiye ilişkin farklı kavrayışlar karşısında bütün bu kavrayışların eşit olduğunu gösteren, gerçek değer ya da doyumu değerlendirme amaçlı kamusal bir ölçü bulunduğu anlamında değil de hiçbirinin kamusal bir konumdan değerlendirilmediği anlamında tarafsız olması gerektiğini düşünmektedir.”³⁵⁰

Rawls, hoşgörünün anayasal demokratik bir toplumda mümkün olacağını söylemektedir. Çünkü her vatandaşın kendi dinsel ya da din dışı anlayışını özgürce yaşayabilmesi, her vatandaşın kendisi gibi eşit, özgür ve makul vatandaşların anlayışlarına karşı hoşgörülü ve saygılı olması ancak anayasal demokratik bir toplumda mümkündür. Böyle bir toplum düzeni ancak vatandaşların siyasal adalet anlayışını kabul etmeleriyle sağlanır.³⁵¹

Locke gibi Rawls da kilise ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını zorunlu görmekte, bunun için bazı düzenlemeler önermektedir. Rawls’a göre bu düzenlemeler sayesinde dini devletten, devleti de dinden ve vatandaşları dini otoritelerden ve birbirlerinden korumak mümkün olacaktır. Nitekim Rawls’un siyasal liberalizmle amaçladığı şey de zaten hem kurumsal faydanın hem de bireysel faydanın sağlanmasıdır. Rawls’a göre kilise ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını teklif etmek sadece din dışı anlayışları koruma altına almak endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira laiklik ilkesi, din dışı kültürleri koruduğu gibi tüm dinleri de koruma altına almaktır.

Esasında Rawls, ‘eşit temel özgürlükler’e vurgu yaparken bu temel özgürlüklerden birinin de ‘ifade ve vicdan özgürlüğü’ olduğunu söylemektedir.³⁵² Temel hak ve özgürlüklerin toplumdaki her vatandaş için aynı olduğunu ifade eden Rawls, her bireye aynı ölçüde özgürlük hakkı tanınmış olmasını, başkalarına daha çok özgürlük verildiğinde bizlere de aynı miktarda özgürlük verilmesinin teminat altına alınması bakımından da önemli olduğunu vurgulamaktadır.³⁵³ Nihayetinde Rawls’un, Locke’un hoşgörü ile ilgili görüşlerini paylaşmakla birlikte yaşadığı çağı da göz önüne

³⁵⁰ Kymlicka, 306.

³⁵¹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 24.

³⁵² Rawls, *Political Liberalism*, 291.

³⁵³ Işıktaç, 25.

alırsak Locke'dan daha ileri düzeyde bir hoşgörü anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Locke'un Katoliklere ve ateistlere aldığı tavrı Rawls'un paylaşmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte her ikisi de din ve inanç söz konusu olduğunda, devletin alanını sınırlamakta ve devletin tarafsız olması gerektiğini savunmaktadırlar. Her iki taraf da devlet ve dini müesseselerin birbirlerinin alanına müdahil olmamaları gerektiğini açıkça vurgulamaktadır.

3.6. AİLE, CİNSİYET, SINIF VE YURTTAŞLIK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Locke; “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde kadın erkek ilişkisinin nasıl olacağını tartışırken Tanrı'nın, Adem'e Havva üzerinde ya da erkeklere kadınları üzerinde herhangi bir otorite vermediğini, ancak kadınların kaderlerinin ne olacağının önceden belirlendiğini ifade etmektedir. Burada Locke kadının kocasına tabi olması gerektiği, öyle ki kadının son karar hakkını bile kocasına devrettiği bir evlilikten bahsetmektedir. Locke'un ataerkil bir aileyi öngördüğü yani yetkinin erkeğe devredildiği bir sistemi savunduğu görülmektedir. Locke bu durumun Tanrı'nın emri olduğunu ve insanoğlunun geleneklerinden de bunu çıkarabileceğimizi söylemektedir. Bu düşüncesini haklı çıkarmak için de Locke, bu tabiiyetin doğada da bir temeli olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Locke erkeğin kadına göre bir adım önde olduğunu düşünmektedir. Locke'un kadınlara ilişkin negatif ayrımcılık yaptığını söylememiz herhalde abartılı olmayacaktır.

Schult'un aktardığına göre Locke, kadınların rasyonellikleri yeterince gelişmediği için ve rollerinin aile ve ekonomik ilişkilerle sınırlı olması nedeniyle, siyasal katılımdan dışlanmıştır.³⁵⁵

O zaman haklı olarak şu sorular sorulamaz mı? Locke başlangıçta doğa durumunda insanların eşit ve özgür olarak dünyaya geldiğini söylememiş miydi? Yine emekle sahip olunan mülkiyetin ise bireyi özgürleştirdiğini ifade eden Locke değil miydi? Bir başka ifadesinde kadın ve erkek arasında rızaya dayalı bir toplum sözleşmesinin yapılması gerektiğini ifade eden Locke'un kendisi değil miydi?

³⁵⁴ Locke, *Yönetim Üzerine İnceleme*, 48.

³⁵⁵ Tannenbaum - Schult, 255.

Esasında Locke ebeveynlerin çocukları üzerinde sahip oldukları iktidarı sadece ebeveynlere yüklenmiş bir yükümlülük olarak görmektedir ve çocukların akıl baliğ oluncaya kadar ve cahil, reşit olmama durumunun eylemlerini yönetmek olduğunu söylemektedir. Locke bu durumun ister doğal ister uygar olsun bir insanı hükmü altına alan bütün yasalar için geçerli olduğunu söylemektedir. Zira Locke, insanı özgür yapacak olan yasanın ancak erginlik durumu ile farkına varılacağını ifade etmekte ve erginlik durumuna kadar ebeveynlerin sorumluluk almasını gerekli görmektedir.³⁵⁶ Locke'un çocuklar ile ilgili olan düşüncelerini, aslında bugün Avrupa'da geçerli olan ve hatta artık ülkemizde de yaygınlaşan bir anlayışın ilk örneği olarak değerlendirebiliriz.

Locke'un yurttaşlık ve sınıf hakkında görüşlerini irdelediğimizde ise onun bazı kesimleri ve sınıfları yurttaşlık hakkından yoksun bıraktığını görmekteyiz. Locke bu kesimleri yoksullar, emekçiler, deliler, çocuklar, tembeller, doğaları gereği duygusal olanlar ve çaresizler diye sıralamaktadır. O, yoksullar ve emekçilerin, örtük olarak siyasal toplumu oluşturmayacağını çünkü siyasal toplumun sadece mülkiyet sahibi sınıftan oluşacağını dile getirmektedir.³⁵⁷

Bu konuda Locke, Platon'dan ileri gidemediğini bize göstermektedir. Bilindiği üzere Platon sınıfları oluştururken insan doğasına değinmekte ve her insanın kendi sınıfında kalmasını adil bir durum olarak görmektedir. Bu yüzden Locke Antik Yunan geleneğini devam ettirerek, oy kullanabilen sınıfın sadece mülkiyet sahibi erkekler olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kadınların, kölelerin, yaşlıların ve mülkiyeti olmayanların oy kullanmayacağını ifade etmektedir. Locke'un Platon'dan yaklaşık 2000 yıl sonra yaşamasına rağmen benzer şeyleri söylemesi yurttaşlık, cinsiyet, kadın- erkek ilişkisi, siyasi katılım konusunda Platon'u aşamadığını bize göstermektedir. Bu arada Locke'un emekçiler, çocuklar, suçlular, akıl sahibi olmayanlar ve kadınları yurttaşlığın dışında bıraktığını görmekteyiz. Locke bu kesimleri yurttaş saymadığı gibi siyasal haktan da yoksun bırakmıştır.

Bilindiği gibi Liberalizmde özel-kamusal ayırımına ilişkin iki farklı kavrayış vardır: "Kökenleri Locke'a kadar uzanan ilk kavrayışta, siyasi ve toplumsal olan arasındaki ayırmadır. Romantiklerin etkisindeki liberallerle birlikte doğan ikinci anlayışta ise aileyi hukuki reformdan muaf tutmayı ne açıklar ne de haklı çıkarır. Hatta

³⁵⁶ Locke, *Concerning Civil Government*, 32-33.

³⁵⁷ Ağaoğulları- Zabcı- Ergün, 193.

bu ayrımların her biri aileye uygulandığında, geleneksel ataerkil aileye yönelik eleştirilere zemin hazırlar.³⁵⁸ Rawls; Eğer özel hayat adaletten muaf bir alan olarak görülüyorsa böyle bir şey olamaz. Çünkü kadınların eşit hakları ve çocuklarının da geleceğin yurttaşları olarak sahip oldukları temel haklar, devredilemezdir. Ona göre, bu haklar, geri alınamazdır ve onlar nerede olurlarsa olsun korunacaklardır.³⁵⁹

Rawls; vatandaşların sahip olduğu temel hak ve özgürlükler ile onların imkânlarını belirleyen ilkeler, bu alanda sürekli varlığını hissettirir. Rawls'un savunduğu siyasal adalet ilkeleri her türlü çocuk istismarını ve cinsiyet ayrımını reddeder. İyi bir demokrasi, tüm vatandaşların ve tabii olarak kadınların da her vatandaş gibi eşit haklara sahip olması gerektiği amacını taşıdığından, buna ilişkin her türlü yasal toplumsal düzenlemeyi de yapmak zorundadır. Kadınların özgürlüğü ve eşitliği, birer eşit yurttaş olarak çocukların özgürlüğü ve eşitliği, inanç özgürlüğü gibi değerler, özgürlük için temel olan değerlerdir. Rawls bunların sadece hakkaniyet olarak adalet için değil, her türlü makul anlayış için geçerli olan ve korunması gereken değerler olduğunu söylemektedir.³⁶⁰

Rawls'un bireylerin temel hak ve özgürlüklerine nasıl önem verdiğinin daha iyi anlaşılması için onun aile hakkındaki düşüncelerine bakabiliriz. Siyasal liberalizmde anlattığı temel ilkelerin aile ile doğrudan ilişkili olmadığını görebiliriz. Ancak Rawls, bir kurum olarak aileye ilişkin bazı düzenlemeler de önermektedir. Bunu, aile bireylerinin eşit vatandaşlar olarak sahip oldukları temel hakları korumak adına yapar. Rawls'a göre aile, bireylerinin eşit vatandaşlar olarak temel haklarını belirlemek suretiyle meydana gelir. Aile bu özgürlükleri çiğneyemez. Kadınlar kocaları ile eşit vatandaş oldukları için kocaları ile aynı temel haklara sahiptirler. Rawls'a göre bu diğer adalet ilkeleriyle birlikte uygulanırsa aynı zamanda onlara eşitlik ve bağımsızlık sağlamaya yeterlidir.³⁶¹

Locke; insanların dünyaya eşit ve özgür olarak geldiğini, doğa durumunda var olagelen bu durumun toplum durumunda bozulduğunu söylemiştir. Nitekim Locke'un, bazı grupları siyasal ve ekonomik haklardan mahrum bıraktığını görmekteyiz. Rawls ise başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi diye adlandırdığı kurgusal öğelerde kişilerin eşit

³⁵⁸ Kymlicka, 539.

³⁵⁹ Kymlicka, 539.

³⁶⁰ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 493-495.

³⁶¹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 493.

ve özgür olması gerektiğini söylemekte ve bu duruma toplum durumunda da sadık kaldığını görmekteyiz. Zira kadın erkek ilişkilerini değerlendirirken bu durumu dikkate almaktadır. Locke'un ataerkil bir aileyi savunduğu yerde Rawls aile bireylerinin eşit olduğu bir aile düzenini benimsemektedir. Locke kadınlara negatif ayrımcılık yaparken, Rawls pozitif ayrımcılık yapmaktadır.

Rawls; kadınlara tarihsel bir haksızlık yapıldığını, kadınların çocukların yetiştirilmesi görevinde adil olmayan büyüklükteki paya katlanmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Üstelik Rawls, kadınların boşanmayı düzenleyen yasalar yüzünden mağdur olduklarını düşünmektedir. Rawls'a göre bu durum kadınlara zarar vermekle kalmayıp çocukları da etkileyecektir ve çocukların tutarlı bir demokratik toplumun gelecekteki vatandaşlar olarak gerekli siyasal meziyetleri kazanma yeteneklerini köstekleyecektir.³⁶² Rawls, adalet ilkeleri nasıl kadınların eş olarak vatandaşlık haklarının hepsine sahip olmalarını gerektiriyorsa, aynı adalet ilkeleri gelecekte toplumun vatandaşları olarak temel haklara sahip olan çocuklar adına da aileye kısıtlamalar getirir.

Bu arada Rawls, Locke'un ailenin çocuk yetiştirmedeki sorumluluk fikrini paylaşmakta; ancak sorumluluk noktasında kadına haksızlık yapıldığının altını çizmektedir. Parçalanmış ailelerin en çok çocuk ve anneye zarar verdiğini ifade etmekte olan Rawls bunun sağlıklı bir toplumun oluşmasına neden olacağına dikkat çekmektedir. Locke ise bu konulardan hiç bahsetmeyip o, sadece ailenin çocuklarını akıl baliğ oluncaya kadar yetiştirmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Locke kadınlara ilişkin bir haksızlık yapıldığını da düşünmemektedir. Zira Locke kadınlara ilişkin düşüncesini Tanrıya ve doğa kanunlarına referansta bulunarak ortaya koymaktadır.

3.7. DİRENME HAKKI VE SİVİL İTAATSİZLİK ANLAYIŞLARI AÇISINDAN

Ortaçağın ve günümüzün anayasallıkları arasındaki temel fark, ilkinin yasal hükümranlığını sağlama alacak herhangi bir kurumsal kontrol tanımamasıdır. Yöneticinin kararlarının ya da uygulamalarının toplumun adalet anlayışına ters düşmesi durumunda, toplumun tümünün ya da bir kesiminin sahip olduğu tek hak olarak direniş

³⁶² Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 493-494.

hakkı görülürdü ve bu hak toplumsal bir davranış biçimi olarak görülmez ve sonuçta adaletsiz bir hükümdarın sonu devrilmek olurdu.³⁶³

Siyasal iktidarın meşruiyetini toplumda gördüğü için Locke, her zaman toplumun direnme hakkının saklı olduğunu söylemektedir. Nitekim Locke toplumun yönetime direnmesi için bazı şartların oluşması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar;

- a. İktidarın, toplumu oluşturanların yaşamları ve servetleri üzerinde keyfi tasarruf hakkının olmaması
- b. İktidarın huzur ve güvenliği sağlayamaması ve mülkiyeti koruyamaması
- c. İnsanların tutku ya da çıkar yüzünden yasayı yanlış aktaran ve yanlış uygulayan bir yargının olması³⁶⁴

Bunlar Locke’a göre halkın direnme hakkını ortaya çıkarır. Yani Locke’un ortaçağın direnme anlayışından çok da ileride olduğu söylenemez.

Rawls, sivil itaatsizliğin haklı taleplere dayalı olarak, iç barışı tehdit etmeye başlarsa, bunun sorumlusu protestocular değil, iktidarlarını kötüye kullanarak böyle bir direnişin vuku bulmasına sebep olanlardır, demektedir. Çünkü devletin baskı aygıtının adil olmayan kurumları ayakta tutmak için devreye sokulması bir haksız şiddet biçimidir ve insanların işte o zaman direnme hakları vardır.³⁶⁵

Rawls, Locke’tan farklı olarak direnme hakkından şiddetin kullanılmasını anlamaz. O, sivil itaatsizliği benimser, sivil itaatsizliği ise “kanunların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen kamuoyu önünde aleni şekilde icra edilen, şiddete dayanmayan vicdani ancak yasal olmayan politik bir eylem” olarak tanımlamıştır.”³⁶⁶ Genel anlamda adil bir durumun ön şartı demokratik bir yönetim tarzının varlığıdır ve bu teori sivil itaatsizliğin yasal demokratik olan karşısındaki rolü ve uygunluğu ile ilgilenir.³⁶⁷ Rawls’un savunduğu, “temel özgürlüklerin ihlal edilmesinin ardından mantıklı politik çağrı için gerekli olabilecek sürenin geçmesi beklendikten sonra başvurulacak sivil itaatsizliğin özgürlükleri güçlendirmesi” olacaktır. Locke’un savunduğu, direnme hakkında topluluk bağlarının zayıflayıp

³⁶³ Coşar, 70- 71.

³⁶⁴ Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, 88-90.

³⁶⁵ Coşar, 76.

³⁶⁶ Güriz, 450.

³⁶⁷ Coşar, 54-55.

kopması anlamına gelir.³⁶⁸ Her iki düşünürün benzeşen yönü belki de son çare olarak direnme hakkı ve sivil itaatsizliği onaylamalarıdır.

³⁶⁸ Coşar, 69.

SONUÇ

Bu çalışmada günümüz önemli düşünürlerinden olan John Rawls ile yaşadığı dönemin önemli figürü olan John Locke'un eserleri kapsamında düşünürlerin liberalizm, devlet, özgürlük ve eşitlik, mülkiyet, toplum sözleşmesi, hoşgörü ve din, direnme ve sivil itaatsizlik ve son olarak da aile, cinsiyet ve sınıf anlayışlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Çalışmamızda yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde şu sonuçlara ulaştık. İlk olarak, düşünürlerin devletin görev alanının genişliği ve piyasa karşısındaki tutumları hangi liberalizmi benimsediklerini ortaya çıkarmaktadır. Locke, iktisadi özgürlük ve piyasa ekonomisini vurgularken diğer taraftan devletin sınırlı bir devlet olmasını istemektedir. Rawls ise klasik liberalizmin serbest piyasa hâkimiyeti düşüncesine karşı çıkmıştır ve savunduğu sosyal liberalizm anlayışıyla, devletin ekonomiye müdahil olması gerektiğini savunmuştur.

Bu nokta itibarıyla Rawls'un savunduğu bu düşüncelerin günümüzde daha geçerli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim Rawls'un pozitif özgürlük düşüncesini, insanın kendini gerçekleştirmesinde önemli bir etken olarak görmekteyiz. Çünkü Rawls'un dediği gibi dezavantajlı konumda olabiliriz ve bu durum bizim yarışa geriden başlamamızı gerektirecek ve avantajlı konumda olan insanlarla aramızdaki makasın açılmasına sebep olacaktır. Bu durum ise, bir tür modern kast sistemi oluşturacaktır. Zira serbest piyasa koşullarında dezavantajlı konumda olanlar, değirmen taşında eriyip gidecektir. Bu nedenle devletin eğitim, sağlık, istihdam ve hukuk alanlarında müdahil olması gerekmektedir. Yani klasik liberallerin iddia ettiği gibi devlet yalnızca iç güvenlik, dış güvenliği sağlayan gece bekçisi veya jandarma devleti olmamalıdır. Nitekim Locke'un savunmuş olduğu negatif özgürlüğün insanları mutlu edemeyeceği kanaatini taşımaktayız. Onun günümüzdeki uzantısı olan liberteryenizmin anarşist bir yapıya büründüğünü ve sosyal Darwinist bir çizgiye oturduğunu söyleyebiliriz. Bunu sağlayabilmek için Locke'un savunduğu negatif özgürlüğü daha ileri bir seviyeye getiren Liberteryenler, devletin ultra minimal olmasını istemektedirler. Onlar, devletin şirketler tarafından yönetilmesini savunmuşlar ve hatta güvenlik güçlerinin dahi şirketler tarafından idare edildiği bir kaos ortamına davetiye çıkarmışlardır.

İkinci olarak, Rawls kişisel mülkiyetin temel özgürlüklerden biri olduğunu söylemekte ve kimsenin kişinin mülkiyetine dokunmaya hakkının olmayacağını ifade etmektedir. Locke, benzer şekilde mülkiyet anlayışının önemine değinir; mülkiyete verdiği önem özgürlük ve yaşama hakkının bile önüne geçer. Locke'un savunduğu bu anlayış kabul edilebilir değildir. Her iki düşünürün mülkiyetle özgürlük arasında kurduğu ilişki önemlidir. Locke, negatif özgürlük savunusu yapmakta ve mülk edinmenin ise özgürlükleri genişlettiğini düşünmektedir. Rawls özel mülkiyet noktasında negatif özgürlüğü savunsa da söz konusu toplumun içerisinde yaşayan ve dezavantajlı konumda olan bireyler söz konusu ise bu durumda dezavantajlı bireylerin lehine olacak bir sistemi düşündüğünden Rawls'un pozitif özgürlüğü savunduğunu görmekteyiz. Özgürlüğü değer olarak kabul eden Rawls, eşitliği ise hak olarak görmektedir. Çünkü Rawls insanların mutlak manada eşit olamayacaklarını, ancak fırsatlar noktasında eşitleneceğini düşünmektedir. Bu görüşleriyle Rawls klasik liberalizmin açmazlarını da gidermeye çalışmıştır.

Üçüncü olarak Locke'un hoşgörü ile ilgili görüşlerinin belki yaşadığı çağ itibariyle ileri düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak iki grubu hoşgörü anlayışı dışında tutması ve bunu da radikal Protestan inancına dayandırarak yapması düşündürücüdür. Bununla birlikte her ikisi de din ve inanç söz konusu olduğunda devletin alanını sınırlamakta ve devletin tarafsız ya da nötr olması gerektiğini savunmaktadırlar. Her iki düşünür de devlet ve dini müesseselerin birbirlerinin alanına müdahil olmamalarını açıkça vurgulamaktadırlar.

Dördüncü olarak, insanların dünyaya eşit ve özgür olarak geldiğini ileri süren Locke'un, bazı grupları siyasal ve ekonomik haklardan dışladığını görmekteyiz. Özellikle kadınların rasyonel olmadığını ve evlendiklerinde siyasal haklarını kocalarına devrettiklerini söylemesi onun ataerkil bir aileyi savunduğunu ve geleneksel yapının dışına çıkamadığını gözler önüne sermektedir.

Rawls ise geleneksel kalıpların dışına çıkmıştır ve o, kadınların yaşadıkları mağduriyetin tarihsel bir gerçek olduğuna inanmaktadır. Rawls kadınların geçmişten gelen bu mağduriyetinin bugün bile geçerli olduğunu onların çocukların yetiştirilmesi görevinde adil olmayan bir duruma katlanmak zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Nitekim Rawls, günümüz yasalarının boşanma söz konusu olduğunda erkeğin lehine

sonuçlandığını söylemektedir. Rawls bu durumun sadece kadınlara zarar vermekle kalmayacağını aynı zamanda toplumun geleceğini oluşturacak vatandaşların yetişmesini olumsuz etkileyeceğini ifade etmektedir. Çünkü Rawls çocukların yetiştirilmesinin ancak sağlıklı bir ailede gerçekleşeceğine inanmaktadır ve kadının aile içindeki rolünün ise önemli olduğunu düşünmektedir.

Locke'un bazı kesimleri ve sınıfları yurttaşlık hakkından yoksun bıraktığını görmekteyiz. Locke bu kesimleri yoksullar, emekçiler, deliler, çocuklar, tembeller, doğaları gereği duygusal olanlar ve çaresizler diye sıralamaktadır. Locke yoksullar ve emekçilerin, örtük olarak siyasal toplumu oluşturamayacağını çünkü siyasal toplumun sadece mülkiyet sahibi sınıftan oluşacağını dile getirmektedir. Rawls ise hiçbir kesimi yurttaşlık hakkından dışlamadığı gibi insanların bir arada yaşayabileceği uzlaşmaya dayalı bir sistemi öngörmekte ve hatta dezavantajlı kesimlerin toplum içerisinde kendilerini ifade edecek bir toplum oluşturma gayreti içindedir.

Son olarak Rawls, Locke'tan farklı olarak direnme hakkını şiddetin kullanılması olarak anlamaz. O, sivil itaatsizliği benimser yani ona göre genel anlamda adil bir durumun ön şartı demokratik bir yönetim biçiminin varlığıdır ve bu anlamda teori, sivil itaatsizliğin yasal demokratik olan karşısındaki rolü ve uygunluğu ile ilgilenir. Locke'un savunduğu direnme hakkında topluluk bağlarının kopması söz konusu iken, Rawls'un savunduğu sivil itaatsizlik, temel özgürlüklerin ihlali durumunda iç hukuk yollarının tüketilmesi sonrasında başvurulacak ve özgürlükleri güçlendirecek bir yoldur.

Liberalizm konusundaki görüşlerini karşılaştırdığımız düşünürlerin anlayışlarından hareketle sosyal liberalizmin, klasik liberalizmden daha kapsayıcı, kuşatıcı ve geçerli bir sistem olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, *Kral- Devletten Ulus- Devlete*, (2. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara 2009.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara 1984.
- Akbaş, Muhsin, *Yahudi Düşüncesinde Holocaust ve Tanrı*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002.
- Aktaş, Sururi, *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara 2001.
- Aristoteles, *Nikomakhos'ta Etik*, (Çev. Saffet Babür), (2. Basım), Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2009.
- Arnhart, Larry, *Siyasî Düşüncenin Tarihi Platon'dan Rawls'a*, (Çev.: Ahmet Kemal Bayram), (4. Baskı), Adres Yayınları, 2011.
- Bakırcı, Fahri, *John Locke'un Mülkiyet Anlayışı*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.
- Baradat, Leon P., *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*, (Çev. Abdurrahman Aydın), Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.
- Baryy, Norman P., *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev.: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin), (3. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2012.
- Başdemir, Hasan Yücel, *Liberalizmin Ahlaki Temeller*, Liberte Yayınları, Ankara 2009.
- Berktaş, Fatmagül, "Liberalizm", H. Birsen Örs (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (ss. 47-114) (6. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, 53.
- Birler, Ömür, "Liberalizm", Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, (Haz.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, (ss. 299-313), (4. Baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2014, 299.
- , "Muhafazakârlık", Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, (Haz.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, (ss. 315- 328), (4. Baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2014, 315.

- Bloom, Paul, Karen Wynn & J. Kiley Hamlin, "Social Evaluation by Preverbal Infants", *Konuşma Öncesi Dönem Çocuklarının Sosyal Değerlendirmesi*, Nature, 2007, 450-559.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (11. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Boullion, Hardy, *John Locke*, (Çev.: Ali İbrahim Savaş), Liberte Yayınları, Ankara 1998.
- Brennan, Jason, *Liberteryenizm*, (Çev. Atilla Yayla), Liberte Yayınları, Ankara 2015.
- Can, Nevzat, "Çağdaş Siyaset Felsefesinde Adalet Kavramının Yeri ve Önemi", *Felsefe Dünyası*, Sayı 45, 2007/1, 1-13.
- , *Siyaset Felsefesi Problemleri*, Elis Yayınları, Ankara 2005.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe*, (2. Baskı), Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008.
- , *Felsefe Sözlüğü*, (4. Basım), Paradigma, İstanbul 2000.
- , *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, (2. Baskı), Asa Kitabevi, Bursa 2007.
- Chomsky, Noam, *Dünyayı Kim Yönetiyor?*, (Çev.: Ömer Çiftci), İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2014.
- Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul 2011.
- Çetin, İsmail *John Locke'da Tanrı Anlayışı*, E.F.K. Yayınları, (Esra Fakülte Kitabevi), (2. Baskı), Bursa 1998.
- Çırakman, Aslı, "Bir Meşruiyet Sorunu Olarak Siyasi Adalet," Fuat Keyman, (Der.), (ss.108-128), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, Everest Yayınları, İstanbul 2002, 119.
- Coşar, Yakup, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, (Çev. Yakup Coşar), (2. Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- Crawford, David S., "Is Religious Liberty Possible In A Liberal Culture", (Çev. Mehmet Evren), "Liberal Bir Kültürde Dini Özgürlük Mümkün mü?", *Mütefekkir Dergisi*, 1.Yıl/ Sayı 2, Güz 2014, Aksaray, 171.

- Crespingy, Antheny de, R. Minogue, Kenneth, *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, (Çev.: Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.
- Didier, Jean, *John Locke*, (Çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Dunn, John, *Locke*, (Çev.: Hakan Gür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
- Elmalı, Osman, Özden, Ömer, *İlkçağ Felsefesi Tarihi Metinlerle*, (2. Baskı), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2012.
- Erdem, Hüsameddin, *Felsefeye Giriş*, Hü-Er Yayıncılık, Konya, 2013.
- Erdem, Hüseyin, *Hristiyanlıkta Kongregasyonalist Akımın Ortaya Çıkışı ve Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Erdoğan, Mustafa, “Adalet, Özgürlük, Refah”, Adnan Güriz (Ed.), *Adalet Kavramı*, (ss.171-193), (2. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2001.
- , *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara 2006.
- , “Liberalizm”, (Edit. Murat Yılmaz), (1. Baskı), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, (23. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Güriz, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, (9. Baskı), Siyasal Kitapevi, Ankara 2011.
- Hegel, G.W.F., *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991.
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, (Çev.: Bekir Berat Özipek vd.), (8. Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2013.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, (Çev.: Semih Lim), (10. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Hünler, Solmaz Zelyüt, *Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komunitaryan Düşüncelerin Çatışma Alanı*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Işıktaç, Yasemin, “John Rawls”, Çetin Veysal, (Ed.), *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler*, Üçüncü Cilt, (ss. 3-57), Etik Yayınları, İstanbul 2010.

- İspir, Naci, *C.B. Macpherson'un Liberal Demokrasi Eleştirisi*, (2. Baskı), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- , "John Rawls'un Siyasal Liberalizmde Çoğulculuk ve İstikrar," *Felsefe Dünyası*, 2007/2, Sayı: 46, 204-214.
- Kant, Immanuel, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkacak Her Metafiziğe Karşı Prolegomena*, (Çev.: İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002.
- Kapani, Münici, *Politika Bilimine Giriş*, (28. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.
- Kocaoğlu, Mehmet, *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, Ankara 2014.
- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (Çev.: Ebru Kılınç), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Locke, John, *A Letter Concerning Toleration*, [Elektronik Sürüm], (Trans. William Popple), N.P, Pennsylvania State University, Pennsylvania 1998.
- , *Concerning Civil Government, Second Essay an Essay concerning the True Original Extent and End of Civil Government*, [Elektronik Sürüm], (Trans. William Popple), Pennsylvania State University, 1998.
- , *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, (Çev.: Melih Yürüşen), (5. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 1998.
- , *Political Essays*, [Elektronik Sürüm], (Ed.) Mark Goldie, Cambridge Press, UK 2002.
- , *Two Treatises of Government: And a Letter Concerning Toleration*, (Ed. Ian Shapiro), New Haven, CT: Yale University Press, 2003.
- , *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev.: Fahri Bakırcı), (2. Baskı), Ebabil Yayınları, Ankara 2012.
- , *Yönetim Üzerine İnceleme*, (Çev.: Fahri Bakırcı), Kırlangıç Yayınevi, Ankara 2007.
- Macit, M. Hanifi, *John Rawls'un Liberalizminin Yeniden İnşası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.

- , “Şiddet İçermeyen Eylem Olarak Sivil İtaatsizlik”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, Sayı. 16, 141.
- Öktem, Niyazi, *Sosyolojinin Verileriyle Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları*, Der Yayınevi, İstanbul 1993.
- Özbank, Murat, *Rawls Habermas Tartışması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Özden, Ömer, *John Locke’da Liberal Demokrasi*, (Ed.) Lütfi Dursun, *Ayraç Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, Eser Ofset, 3. Sayı, Erzurum 2006.
- Özlem, Doğan, *Etik-Ahlâk Felsefesi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2004.
- Rawls, John, *A Justice of Theory*, (Revised Edition), Belknap of Harvard University Press, Cambridge 2000.
- , *Hakların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınışı”*, (Çev. Gül Evrin), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- , *Political Liberalism*, (Second Printing), New York: Columbia University Press, 1996.
- , *Siyasal Liberalizm*, (Çev.: Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- , *The Law of People; with “The Idea of Public Reason Revisited”*, (Second Printing) Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Vedat Günyol), (3. Baskı) Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi III*, (Çev.: Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul 2004.
- Sabine, George, *Yakın Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Çev. Özer Ozankaya), (4. Basım), Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- Sağlam, Rabia, *Liberalizm Devlet ve Ütopya*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Sandel, Michael J., *Adalet Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, (Çev. Mehmet Kocaoğlu), (2. Baskı), Bingbang Yayınları, Ankara 2012.

- Schmidtz, David, *Adaletin Unsurları*, (Çev.: Hayrettin Özler), Liberte Yayınları, 2010.
- Skinner, Quentin, *Çağdaş Temel kuramlar*, (Çev.: Ahmet Demirhan), (3. Baskı), Vadi Yayınları, Ankara 2007.
- Soccio, Douglas J., *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapı Taşları*, (Çev.: Kevser Kıvanç Karataş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Strauss, Leo, *Politika Felsefesi Nedir?* (Çev.: Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.
- Tannenbaum, G. Donalt, Schult, David, *Siyasi Düşüncenin Tarihi*, (5. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2010.
- Thoreau, H. David, Gandhi, Mohandas K., *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, (Çev.: C. Hakan Arslan, Fatma Ünsal), (3. Baskı), Vadi Yayınları, 2012.
- Toku, Neşet, *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Liberte Yayınları, Ankara 2003.
- , *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2012.
- Torun, Yıldırım, “Ronald Dworkin” Çetin Veysal (Ed.), *1900’den Günümüze Büyük Düşünürler*, (ss.213-284), Etik Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, Orion Kitabevi, Ankara 2011.
- Tosun, Cengiz Mesut, *Sözleşme Kuramları ve Minimal Devlet Üzerine Bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Türkyılmaz, Çetin, *Filozoflarla Düşünmek*, Bibliotech Yayınları, Ankara 2015.
- Uslu, Cennet, *Doğal Haklar ve Doğal Haklar*, “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, (2. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2011.
- , *Liberalizmin El Kitabı*, Kadim Yayınları, Ankara 2013.
- Uygur, Gülriz, “John Rawls”, (Editörler. Ahu Tunçel, Kurtul Dinçer), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, (ss. 712-735), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, (1. Baskı), Talim Terbiye Yayınları, İstanbul 1969.
- Yayla, Atilla, *Liberalizm*, (6. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara 2011.

-----, *Siyaset Teorisine Giriş*, (5. Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2012.

-----, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, (4. Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2008.

Yılmaz, Aytekin, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, (2. Baskı), Vadi Yayınları, Ankara 2003.

İNTERNET KAYNAKLARI

Aydın, Fuat, “Melekût”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:29, 45-47.
<http://www.islamansiklopedisi.info/> 04.05.2015.

Aydın, Mehmet “Hristiyanlık” Cilt:17, 348-253. *İslam Ansiklopedisi*,
<http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi, 05.05.2015

Aydın, Mehmet, “Hristiyanlık” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 353-358.
<http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi, 05.06.2015.

Özcan, Azmi, “İngiltere”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:22, 296-299.
<http://www.islamansiklopedisi.info/> 06.05.2015.

Waardenburg, Jacques, “Reform”, Cilt:34, 530-533. *İslam Ansiklopedisi*,
<http://www.islamansiklopedisi.info/> Erişim Tarihi, 05.05.2015

<http://www.yale.edu/infantlab/socialevaluation/Helper-Hinderer.html> (15.04.2015)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet EVREN
Doğum Yeri ve Tarihi	Bafra, 03.11.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğretimi	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
Yüksek Lisans Öğretimi	Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Aksaray Üniversitesi Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	mehmet_efesus@hotmail.com
Tarih	26.06.2015